

T.C.
Erciyes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİNDE SIFAT-FİLLER

-Doktora Tezi-

26633

Yöneten:
Prof.Dr.Tuncer GÜLENSOY

Hazırlayan:
Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Kayseri - 1993

Y.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İ Ç İ N D E K İ L E R

SÖZ BAŞI	X
GİRİŞ	1
A- Türk Lehçe ve Şivelerinin Tasnifinde Oğuz Grubu Türk Şivele- rinin Yeri	1
B- Oğuzca ve Oğuz Grubu Türk Şiveleri	7
1- Türkiye Türkçesi	10
2- Gagauz Türkçesi	12
3- Azerbaycan Türkçesi	13
4- Türkmen Türkçesi	15
C- Araştırmada Kullanılan Çeviriyazı Sistemi	18
KISALTMALAR	19

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

SIFAT-FİİL

A- Çeşitli Tarifler	24
B- Kullanılan Terimler	27
C- Sıfat-fiillerle İlgili Yapılan Başlıca Çalışmalar	28
Ç- Sıfat-fiilin Fiil ile Müşterek ve Farklı Hususiyetleri	32
1- Sıfat-fiillerde Hareket	32
2- Sıfat-fiillerde Zaman	33
3- Sıfat-fiillerde Geçişlilik - Geçişsizlik	46

4- Sıfat-fiillerde Çatı	46
5- Sıfat-fiillerde Olumsuzluk	47
6- Sıfat-fiillerde Şahıs	47
7- Sıfat-fiillerde İdare	47
8- Sıfat-fiillerde Tarz	49
9- Zarfların Sıfat-fiillerle Kullanılması	49
D- Sıfat-fiilin Sıfat ile Müsterek ve Farklı Hususiyetleri	50
1- Müsterek Nususiyetleri	50
2- Farklı Hususiyetler	50
E- Sıfat-fiillerin İsimleşmesi	53
1- Sıfat-fiillerin Hal Ekleriyle Kullanılması	53
2- Sıfat-fiillerin Çoğul Ekleriyle Kullanılması	54
3- Sıfat-fiillerin İyelik Ekleriyle Kullanılması	55
4- Sıfat-fiillerin Edatlara Bağlanarak Kullanılışı	55
5- Sıfat-fiillerin Bildirme Ekleriyle Kullanılışı	55

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

SIFAT-FİİL EKLERİ

A- Türk Lehçe ve Şivelerinde Kullanılan Sıfat-fiil Ekleri	56
Altay Türkçesi	56
Azeri Türkçesi	56
Başkurt Türkçesi	56
Çuvaş Türkçesi	57
Gagauz Türkçesi	57
Hakas Türkçesi	57
Karaçay-Balkar Türkçesi	58

Karakalpak Türkçesi	58
Karaim Türkçesi	58
Kazak Türkçesi	59
Kırgız Türkçesi	59
Kırım - Tatar Türkçesi	59
Kumuk Türkçesi	59
Nogay Türkçesi	59
Özbek Türkçesi	60
Salar Türkçesi	60
Sarı Uygur Türkçesi	60
Şor Türkçesi	60
Tatar Türkçesi	61
Tuva Türkçesi	61
Türkiye Türkçesi	61
Türkmen Türkçesi	61
Yakut Türkçesi	62
Yeni Uygur Türkçesi	62
B- Sıfat-fiil Eklerinin Ek Kategorisindeki Yeri	63
C- Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Kullanılan Sıfat-fiil Eklerinin Yapısı	66
1- -acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek	67
2- -an / -en / -ên	68
3- -ası / -esi	70
4- -dığ / -dik / -dik / -duğ / -dük / -dük, -tık / -tik / -tuk -tük, -dı / -di / -du / -dü, -tı / -ti / -tu / -tü	73
5- -malı / -meli	74
6- -maz / -mez / -mêz	74
7- -mış / -miş / -muş / -müş	75

8- -r / -ar / -er / -êr / -ır / -ir / -ur / -ür	76
9- -yan / -yên	77

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİNDE KİSİFAT-FİİLLERİN KULLANILIŞLARI	78
--	----

-ACAĞ / -ACAK / -ECEK, -CAK / -CEK	78
------------------------------------	----

A- İsim Olarak Kullanılışı	79
----------------------------	----

a) Yalın halde kullanılışı	80
----------------------------	----

b) Hal ekleriyle kullanılışı	80
------------------------------	----

c) İyelik ekleriyle kullanılışı	81
---------------------------------	----

ç) Çokluk ekiyle kullanılışı	83
------------------------------	----

d) Edatlara bağlanarak kullanılışı	84
------------------------------------	----

B- Sıfat Olarak Kullanılışı	85
-----------------------------	----

a) Yalın halde kullanılışı	86
----------------------------	----

b) İyelik ekleriyle kullanılışı	87
---------------------------------	----

C- Zarf Olarak Kullanılışı	88
----------------------------	----

Ç- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	88
---	----

D- Yüklem Olarak Kullanılışı	88
------------------------------	----

-AN / -EN / -ÊN	89
-----------------	----

A- İsim Olarak Kullanılışı	91
----------------------------	----

a) Yalın halde kullanılışı	91
----------------------------	----

b) Hal ekleriyle kullanılışı	91
------------------------------	----

c) İyelik ekleriyle kullanılışı	94
---------------------------------	----

ç) Çokluk ekiyle kullanılışı	95
d) Edatlara bağlanarak kullanılışı	97
B- Sıfat Olarak Kullanılışı	100
C- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	101
Ç- Yüklem İsmi Olarak Kullanılışı	101
D- Yüklem Olarak Kullanılışı	102
-ASI / ESİ	103
A- İsim Olarak Kullanılışı	103
a) Hal ekleriyle kullanılışı	104
b) İyelik ekleriyle kullanılışı	104
B- Sıfat Olarak Kullanılışı	104
C- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	105
Ç- Yüklem İsmi Olarak Kullanılışı	105
-DIĞ / -DIK / -DİK / -DUĞ / -DUK / -DÜK, -TIK/-TİK /-TUK/-TÜK	
-DII / -Dİİ /-DUU / -DÜÜ, #TII /-Tİİ /-TUU/-TÜÜ	106
A- İsim olarak Kullanılışı	109
a) Yalın halde kullanılışı	109
b) Hal ekleriyle kullanılışı	109
c) İyelik ekleriyle kullanılışı	111
ç) Edatlara bağlanarak kullanılışı	116
B- Sıfat Olarak Kullanılışı	119
C- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	120

Ç- Yüklem İsmi Olarak Kullanılışı	120
D- Yüklem Olarak Kullanılışı	120
-MALI / -MELİ	122
A- İsim Olarak Kullanılışı	123
B- Sıfat Olarak Kullanılışı	123
C- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	123
Ç- Yüklem İsmi Olarak Kullanılışı	123
-MIŞ / -MIŞ / -MUŞ / -MÜŞ	124
A- İsim Olarak Kullanılışı	125
a) Yalın halde kullanılışı	125
b) Hal ekleriyle kullanılışı	126
c) İyelik ekleriyle kullanılışı	127
ç) Çokluk ekiyle kullanılışı	128
d) Edatlara bağlanarak kullanılışı	128
B- Sıfat Olarak Kullanılışı	129
C- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	129
Ç- Zarf Olarak Kullanılışı	129
D- Yüklem İsmi Olarak Kullanılışı	129
-R / -AR / -ER/-ÊR /-IR / -İR /-UR /-ÜR	
-MAZ / -MEZ / -MÊZ	130

A- İsim Olarak Kullanılışı	131
a) Yalın halde kullanılışı	131
b) Hal ekleriyle kullanılışı	131
c) İyelik ekleriyle kullanılışı	132
ç) Çokluk ekiyle kullanılışı	133
d) Edatlara bağlanarak kullanılışı	134
B- Sıfat Olarak Kullanılışı	135
C- Zarf Olarak Kullanılışı	136
Ç- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	136
D- Yüklem İsmi Olarak Kullanılışı	136
-YAN / -YÊN	137
A- İsim Olarak Kullanılışı	137
a) Yalın halde kullanılışı	137
b) Hal ekleriyle kullanılışı	137
c) İyelik ekleriyle kullanılışı	138
ç) Çokluk ekiyle kullanılışı	139
d) Edatlara bağlanarak kullanılışı	139
B- Sıfat Olarak Kullanılışı	140
C- Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olarak Kullanılışı	140
Ç- Yüklem İsmi Olarak Kullanılışı	140

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

SIFAT-FİİLLERİN KELİME GRUPLARINDA VE CÜMLEDEKİ

	YERLERİ	141
A- Kelime Gruplarındaki Yerleri		141
1- İsim Tamlamasındaki Yeri		141
a) Tamlayan unsuru olarak kullanılışı		141
b) Tamlanan unsuru olarak kullanılışı		142
2- Sıfat tamlamasındaki yeri		143
3- İyelik Grubundaki Yeri		144
4- Birleşik Fiildeki Yeri		145
5- Edat Grubundaki Yeri		147
B- Cümledeki Yeri		149
1- Özne Unsuru Olarak Kullanılışı		149
2- Nesne Unsuru Olarak Kullanılışı		151
3- Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılışı		152
a) Yönelme halinde		152
b) Bulunma halinde		153
c) Ayrılma halinde		153
4- Zarf Unsuru Olarak Kullanılışı		154
a) Yalın halde		154
b) Bulunma halinde		154
c) Ayrılma halinde		155
ç) Eşitlik halinde		156
d) Vasıta halinde		156

e) Edatlara bağlanarak	157
5- Yükleme Unsuru Olarak Kullanılışı	157
SÖZLÜK	160
BİBLİYOGRAFYA	178

A - TÜRK LEHÇE VE ŞİVELERİNİN TASNİFİNDE OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİNİN YERİ

Türk lehçe ve Şivelerinin günümüze kadar yerli ve yabancı Türkologlar tarafından pek çok tasnifi yapılmıştır. Bu tasnif işi Türkolojinin girift meselelerinden birisi olarak karşımızda durmaktadır. Yapılan çalışmalara baktığımızda lehçe ve Şiveleri gruplara ayırırken değişik ölçülerin esas alındığını görmekteyiz. Araştırmacıların kimi coğrafi özellikleri, kimi fonetik ve morfolojik özellikleri, kimi tarihi gelişimi, kimisi de kavim adlarından hareketle tasnif tecrübelerine girişmiştir. Bu yaklaşım ister istemez Türk lehçe ve Şivelerinin değişik isimler altında gruplandırılmasını ortaya çıkarmıştır. Ne yazık ki, herkesin üzerinde ittifak edebileceği bir tasnif zamanımıza kadar yapılamamıştır. Bunun temelinde şüphesiz Türkolojinin çözüm bekleyen meselelerinin tam olarak aydınlatılamamış olması yatmaktadır. Türkoloji çalışmaları ilerledikçe daha mükemmel tasniflerin yapılacağına ümit etmekteyiz.

Türk lehçe ve Şivelerinin tasnifi bu çalışmanın esas konusu olmadığından biz sadece yapılan bazı önemli çalışmalarda, bazılarının adına "Batı Türkçesi", bazılarının "Güney-batı Türkçesi", bazılarının "Güney Türkçesi" dediği, bizim de "Oğuz grubu Türk Şiveleri" dediğimiz Şivelerin yerini tesbit etmeye çalışacağız

Wilhelm Radloff tasnifinde Oğuz grubu Türk Şivelerini, "Güney Şiveleri" başlığıyla dikkatlere sunmuş, ve bu gruba 1- Türkmen Şivesi, 2- Azerbaycan Şivesi, 3- Kafkasya Şiveleri (Kumuk-Karaçay-Balkar); 4- Anadolu Şiveleri (Hü-davendigâr Şivesi, Karaman Şivesi); 5- Kırım Şivesi; 6- Osmanlı Őivesi¹ ni yerleştirmiştir.

Fedor E. Korş, Batı Şivelerine Türkmen, Azeri, Osmanlı, Gagauz Şivelerini dahil etmiştir.²

Gy. Nemeth, Türk lehçe ve Şivelerini S grubu ve Y grubu diye ikiye böler.

1- Reşit R. Arat, Ahmet Temir, "Türk Şivelerinin Tasnifi", Türk Dünyası El Kitabı, II. Cilt, II. Baskı, Ankara 1992, s.230-231.

2- A. Dilaçar, Türk Diline Genel Bir Bakış, Ankara 1964, s.43.

Y grubunagiren Karadeniz şivelerinden Osmanlı, Azeri, Kırım Kafkas Tatarları şivelerine yer verir. Türkmence'yi ise; Kırgız, Özbek, Sart, Çağatay Türkçeleri'nin yer aldığı Y grubunun Orta Asya şiveleri grubuna sokar.³

G. J. Ramstedt Güney grubu dediği bölüme, 1- Türkmen (Türkmenistan, Stavropol); 2- Türk veya Osmanlı (uzantısı: Balkanlar, Gagauz, güney Kırım); 3- Azeri Türkçeleri'ni alır.⁴

Ramstedt'le hemen hemen aynı tasnifi savunan Marti Räsänen, Ramstadt'in Güney grubu terimine karşılık O, Güney-batı veya Oğuz şiveleri terimini kullanır.⁵

A. N. Samoyloviç, O1- grubu (Türkmen- güney-batı) adı altında, 1- Hive Cumhuriyeti ahalisi, 2- Buhâra Cumhuriyeti ahalisi, 3- Afganistan Türkkistanı, 4- Türkmenistan Cumhuriyeti, 5- İran (Azerbaycan, Esterâbâd, Horasan vb.) 6- Azerbaycan Cumhuriyeti, 7- Ermenistan Cumhuriyeti, 8- Gürcistan Cumhuriyeti, 9- Anadolu, 10- Suriye (Kuzey), 11- İstanbul ve civarı, 12- Balkan Yarımadası, 13- Baserabya, 14- Kırım (Güney), 15- Türkmen (Stavrapol= Kuzey Kafkasya, Astarhan) bölgelerinde konuşulan Türkçe'yi toplar.⁶

K. Grönbech, "Güney Türkçesi" içinde; Osmanlı, Azeri, Türkmen şivelerini gösterir.⁷

L. Ligeti "Oğuz şiveleri" başlığı altında; Oğuz-Selçuk, Türkiye Türkçesi, Kırım Türkçesi, Gagauz, Türkmen, Azeri şivelerini toplamıştır.⁸

R. Rahmeti Arat, "Türk milletinin dili" adlı makalesinde "Türk şivelerini tasnif etmek isterken en önemli ve başlıca hususiyetleri ile bu hususiyet-

3- A. Dilaçar, Türk Diline Genel Bir Bakış, s.43-44.

4- A. Dilaçar. age., s.44.

5- A. Dilaçar, age., s.45.

6- Reşit R. Arat, Ahmet Temir, "Türk Şivelerinin Tasnifi", s.233.

7- A. Dilaçar, age., s.46.

8- A. Dilaçar, age., s.48.

lerin şu ve ya bu zümrede ekseriyetin kullanıp kullanmadığı prensibine uymak zaruridir. Son tecrübeler için alınan başlıca hususiyetler şunlardır: t- : d- d- : y, ve dördüncü hecenin sonundaki ğ ve g, partisip eklerinden -ğan, -an / -gen, -en ve kelimelerden dl- bol- fiili". demektedir. Arat buradan hareketle Türk şivelerini coğrafi yönlere göre şu şekilde sıralar:⁹

1- Güney-batı grubu: (Anadolu ve civar sahalar, Kafkasya ve İran Azerbaycan'ı, Türkmen -Bugün birçok bakımdan komşu şivelerin hususiyetlerini benimsemiştir ve Güney Kırım.)

2- Kuzey-batı grubu

3- Güney-doğu grubu

4- Orta grup

5- Kuzey-doğu grubu.

R. Rahmeti Arat ve Ahmet Temir Türk şivelerinin tasnifinde "dağlı grubu" dedikleri Güney grubunun özelliklerini "ayak", "dag", "daglı", "kalan" kelimeleri ile göstermek istemişlerdir.¹⁰

J. Benzing, "Güney Türk" (Oğuz) grubuna 1- Osmanlı, (Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli Ağızları) Gagauz, Kırım Osmanlıcası, 2- Azeri, Kaşkay), 3- Türkmen Türkçeleri'ni dahil eder.¹¹

K. H. Menges ise tasnifinde "güney-batı" veya "Oğuz grubu" adını verdiği şiveleri eski ve yeni devir olmak üzere ikiye ayırmakta ve buraya: 1-Osmanlı Türkçesi veya Türkiye Türkçesi, Gagauz, Azeri.(Batı), 2- Türkmen Türkçesi. (Doğu) dahil eder.¹²

N. A. Baskakov, "Oğuz grubu Türk şiveleri"ni üç alt gruba ayırmakta ve 1- Oğuz-Türkmen bölümü (Eskilerden Oğuz, bugünkülerden Türkmen, Truhmen),

9- Reşit R. Arat, "Türk Milletinin Dili", Türk Dünyası El Kitabı, II Cilt, II. Baskı. Ankara 1992, s.64-65.

10- Reşit R. Arat, Ahmet Temir, "Türk Şivelerinin Tasnifi", s.244-245

11- J. Benzing, "Türk Dillerinin Sınıflandırılması", Tarihi Türk Şiveleri, Yayınlayan Mehmet Akalın, Ankara 1979, s.3.

12- K.H. Menges, "Türk Dillerinin Sınıflandırılması", s.9-10.

2- Oğuz-Bulgar bölümü (eskilerden Beçenek, Uz; Bugünkülerden Gagauz), 3- Oğuz Selçuk bölümü (eskilerden Selçuk, Eski Osmanlı; bugünkülerden Azeri, Türk (Osmanlı)) olarak bölümler halinde göstermektedir.¹³

N. Memmedov, Baskakov'un tasnifi ile mutabık olarak "Oğuz (Güneybatı grubuna" Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen (Irak) Türkçesi, Gagauz ve Türkmen Türkçeleri'ni dahil eder.¹⁴

A. Dilaçar, "Oğuz Türkçesi"ni kendi içinde şu gruplara ayırır: Selçuk Osmanlı- Azeri - Türkmen Yeni Oğuzca'sı.

1- Doğu Yeni Oğuzca: Eski ve Yeni Türkmençe.

2- Batı Yeni Oğuzca:

1- Selçukca, Eski, Orta, Yeni Osmanlıca, Türkiye Türkçesi, Balkan Türkçesi, Gagauzca, Kırım Osmanlıcası.

2- Eski ve Yeni Azerice, Aynallı, Kaşkai.¹⁵

Tahsin Banguoğlu, Türkçe'yi önce Çuvaşça, Yakutça ve Türk-Tatar dilleri şeklinde üçe ayırır. Türk-Tatar dillerini de "Doğu Türkçesi" ve "Batı Türkçesi" adı altında iki grupta toplar. Anadolu (ve Rumeli), Azeri, Türkmen, Gagauz, Kırım kıyı şiveleri Batı Türkçesi veya Yeni Oğuz şivelelerini oluşturur. Diğer şiveler ise Doğu Türkçesinin sınırları içerisine girer. Banguoğlu'na göre Azeri Türkçesi erkenden, Kırım kıyı şivesi ve Türkmen Türkçesi daha sonra "yazı lehçeleri" durumuna geçmişlerdir.¹⁶

Nuri Yüce, Güney-Batı (Oğuz) Türkçesi'ne Türkiye, Azeri, Horasan ve Türkmen Türkçeleri'ni dahil eder.¹⁷

13- N. A. Baskakov, Tyurkskie Yazıki, Moskova 1960, s.223-228.

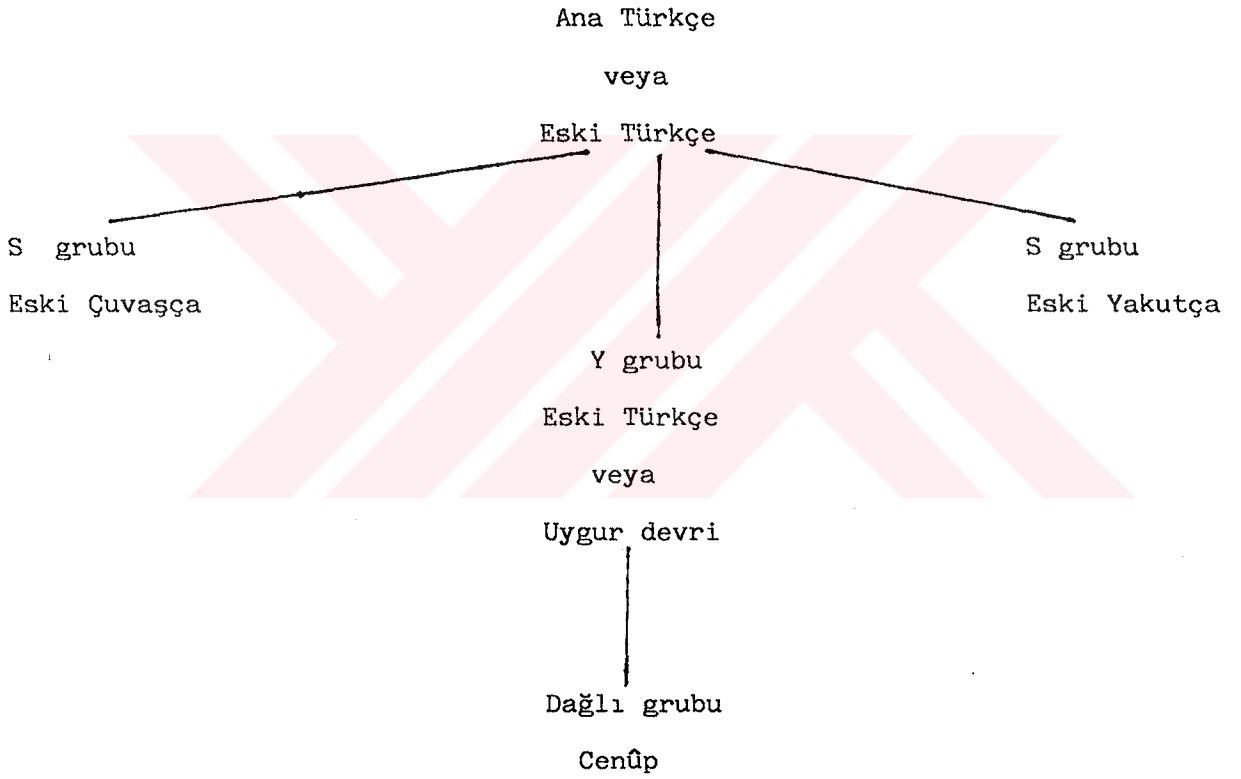
14- N. Memmedov, Azerbaycan Dilciliyinin Nezeri Esasları, Bakı 1971, s.4.

15- A. Dilaçar, Türk Diline Genel Bir Bakış, s.98.

16- T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, II. Baskı, Ankara 1986, s.12-16

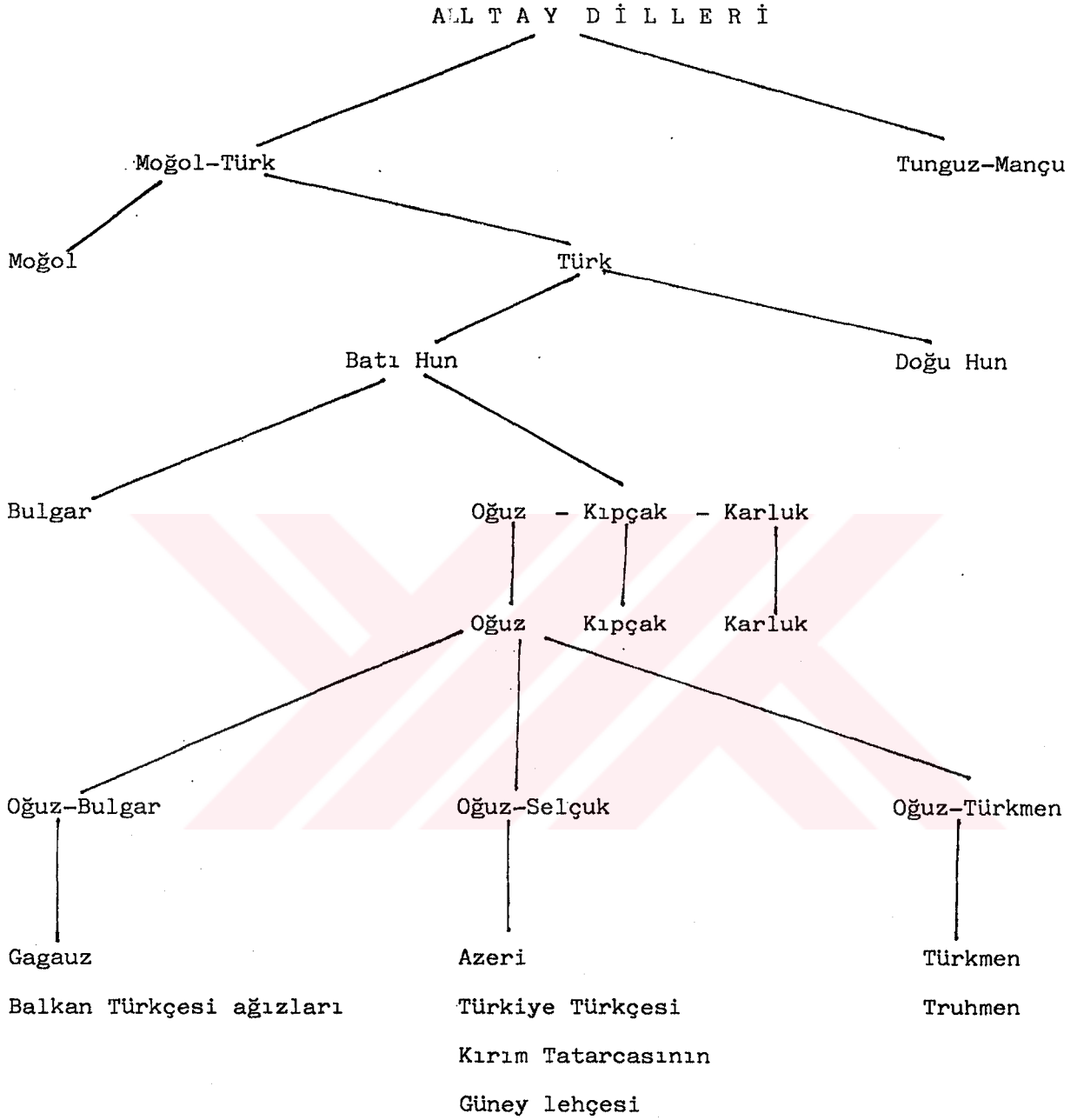
17- Nuri Yüce, "Türk Dili", İslam Ansiklopedisi (Türkler Maddesi), 132-133. cüz. İstanbul 1987, s.470.

Muharrem Ergin ise, Batı Türkçesi'nin içinde saha bakımından zamanla iki daire meydana geldiğini, bunlardan birinin Azeri ve Doğu Anadolu sahasını içine alan Doğu Oğuzcası, diğerinin Osmanlı sahasını içine alan Batı Oğuzcası olduğunu, ikisi arasında küçük saha farklılıkları dışında bir ayrılık olmadığını ifade eder.¹⁸ Oğuz grubu Türk şivelerinin yerini Arat ve Baskakovun¹⁹ çalışmalarından şematik olarak görelim:²⁰

18- Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1977, s.15.

19- Reşit R Arat, Ahmet Temir, "Türk Şivelerinin Tasnifi", s.237.

B- O Ğ U Z C A V E O Ğ U Z G R U B U T Ü R K Ş İ V E L E R İ

Batı Türkçesi olarak da adlandırılan Oğuzca, Türk yazı dilinin en büyük gelişme sahalarından biridir. Oğuzca, Oğuz Türkleri'nin kullandığı dildir. Faruk Sümer, XI. yüzyıldan itibaren kendilerine Türkmen de denilen Oğuzlar'ın; Türkiye Türkleri ile İran, Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan Türkleri'nin ataları olduklarını belirtir.²¹

Köprülü, hicri 5.yüzyılda Türk lisanını "Doğu" ve "Batı" olarak başlıca iki büyük zümreye ayırmak gerektiğini vurgular ve bu yüzyıllarda biri "Oğuzca", diğeri "Hakaniye Türkçesi" olmak üzere başlıca iki büyük zümrenin olduğunu, bunların birincisinin Eski Kuzey Türkçesi'nin (Göktürkçe), ikincisinin ise Güney Uygur lehçesinin (Hakaniye Türkçesi) devamı olduğunu açıklar. "Oğuz lehçesi"nin daha hicri 5. yüzyılda "Seyhun" havalisinden başlayarak, Oğuzlar'ın dağıldıkları çeşitli sahalarda, Mâverâünnehir, İran, Horasan, Irak Azerbaycan, Anadolu ve Kuzey Suriye'de yayıldığını belirtir.²²

Zeynep Korkmaz, Oğuz Türkçesi'nin doğrudan doğruya kendi lehçe özelliklerine dayalı özgür bir yazı dili olarak kuruluşunun 13. yüzyıla rastladığını, bu nedenle Oğuzca'nın 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan tarihsel gelişiminin kolaylıkla izlenebildiğini açıklar.²³

Oğuzlar'ı kronolojik olarak eski, orta ve yeni olarak üç tabakaya ayıran Agop Dilaçar, Oğuzlar ve Oğuzca ile ilgili şunları söyler: "Eski Oğuzlar, Çin kaynaklarından ve Göktürk yazıtlarından anlaşıldığına göre Sibiryada, Ötüken dağı ve ormanında oturlardı. Orta Oğuzlar, Kaşgarlı Mahmut ve Ebulgazi Bahadır Han'ın zikrettiği 24 Oğuz boyu teşkil etmekte; Yeni Oğuzlar ise, 17. yüzyıldan sonraki Türkmen, Azeri ve Türkiye (Selçuk, Osmanlı vb Rumenli, Gagauz, Kırım dahil) Oğuzlardır.

21- Faruk Sümer, Oğuzlar, Ankara 1972, s.V.

22- M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, II. Baskı, İstanbul 1980, s.333.

23- Zeynep Korkmaz, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler". Türkoloji Dergisi, VI.Cilt, 1. Sayı, Ankara 1974, s.15.

Eski Oğuzca → Eski Türkçe Köktürk (5-8. yüzyıl) + klâsik Uygur (8-9. yüzyıl) Eski Kırgızca'dan etkilenmiş olabilir. Baskakov, Göktürk ve klâsik Uygurca'ya "Uygur-Oğuz grubu" diyorsa da Eski Oğuzca terimini daha geç (10-11. yüzyıl) bir çağda belirmiş olan On-Oğuz, Dokuz-Oğuz topluluklarının konuştuğu dil için kullanıyor. Başka bir yerde de "Orta Oğuz" diyor. (8-13. yüzyıl). T. Banguoğlu "Eski Oğuzca" terimini Karahanlı devrine (11-12. yüzyıl "Orta Oğuzca" terimini Harezmi (13-14. yüzyıl) devrinde konuşulan ve Eski Osmanlıca'nın kaynağı olan Oğuzca için kullanıyor.

Orta Oğuzca'nın yadigarlarını tek tük kelime ve kısa metin halinde, başlıca Kaşgarî'nin Divan'ında buluyoruz. Bu dönemde Oğuz, Kıpçak ve Karluk lehçeleri belirginleşir ve birbirlerine etki ederler. Bu dönemde bazı eserlerin dili Doğu ve Batı Türkçesi'nin hususiyetlerini birlikte barındırır. Ayrıca Memluk Kıpçakçası'nda Oğuzca unsurların bulunması bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Yeni Oğuzca'nın başlangıç tarihi olarak 18. yüzyıl gösterilebilir. Bu dönemde Osmanlı, Azeri, Türkmen şiveleri belirginleşmeye başlamıştır.²⁴

F. Zeynelov 11-13. yüzyıllar arasında Oğuz boylarının zaman zaman ayrılmaları ve birleşmeleri neticesinde Oğuzca'nın formalaşmaya başladığını ifade eder. Sonuçta Oğuzca'dan Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Gagauz Türkçesi ve Türkmen Türkçesi'nin meydana geldiğini belirtir. Zeynelov'a göre Oğuzca'nın ilk müşterek eserleri olarak "Dede Korkut Destanları", "Oğuzname", "Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u", Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet'i, Ahmet Fakih'in "Çarhname"si, Şeyyad Hamza'nın "Yusuf u Züleyha"sıdır.

Reşit Rahmeti Arat, Oğuz Türkçesi'nin genel bir değerlendirmesini şöyle yapar: "Milli hayat çerçevesi içinde, gerek edebi ve gerek ilmi yazı dilini devam ve inkişaf ettirmek imkanı bulan zümrelerin en mühimi, şüphesiz güneybatı grubudur. Vücuda getirdiği muazzam devlet teşkilatı ve dünya siyasetinde oynadığı mühim rolü ile bütün komşu milletlere yaptığı tesirlerle müte-

24- A. Dilaçar, Türk Diline Genel Bir Bakış, s.87-98.

25- F. Zeynelov, Türkologyanın Esasları, Bakı 1981, s.98-99.

nasip çok zengin edebiyat ve ilim müesseseleri vücuda getirmiş olan bu Türk zümresinin dili de o nisbette mühim bir yer işgal etmiş ve bu gün de etmektedir.²⁶

Batı Türkçesi'nin oluşumu ile ilgili olarak Ahmet B. Ercilasun şu görüşleri ileri sürer: "XIII. yüzyılda Cengiz'in ortaya çıkması, onun ve çocuklarının Türkistan'da kalmış olan aşağı yukarı bütün Oğuz Türklerini Azerbaycan ve Anadolu'ya sürmesi, bu ülkeleri artık geri dönülmez şekilde Türk vatanı haline getirmiştir. Böylece Türk yazı dilinin kullanıldığı Türkistan sahasından çok uzakta, yeni bir coğrafyada ve yeni siyasî kuruluşlar içinde büyük bir Türk kitlesi teşekkül etmiş oldu. Bu kitle XIII. yüzyılda yeni bir edebî dil meydana getirir. Orta Asya Türk edebî dilini kullanmamalarının sebebi ise, Azerbaycan ve Anadolu'da bu dille hitap edecekleri bir kitle bulunmamasıdır. Ancak, hem bildikleri bu edebî dil geleneğinden faydalandılar hem de bu kitlenin ağzını kullandılar. Ayrıca sözlü şiir ve edebiyat geleneğine dayandılar. Selçuklu devletinin yıkılmasıyla, beylikler kuruldu ve beylikler sanatçı ve bilginleri etraflarında topladılar. XIII. yüzyılda Türkçe içinde yeni bir yazı dilinin ortaya çıkması böyle oldu"²⁷

XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı Türkçesi ile ortaya konmuş eserler aralıksız olarak takip edilebilmektedir.

Batı Türkçesi, uzun gelişme seyri esnasında, ses ve şekille ilgili tabii değişimleri bünyesinde taşıırken aynı zamanda yabancı unsurların tesirine de maruz kaldı. Bu yabancı unsurlar, Türkler'in İslâm medeniyeti içine girmeleri ve bu medeniyeti tanıyıp öğrenmeleriyle ortaya çıkan Arapça, Farsça kelime ve terkiplerdi.

Eski Anadolu Türkçesi de dediğimiz ve XIII., XIV., XV. yüzyılları kapsayan Batı Türkçesi'nin ilk devresinde, sözkonusu bu yabancı unsurlar pek

26- Reşit R. Arat, "Türk Dilinin İnkişâfı", Makaleler, Yayına hazırlayan Osman F. Sertkaya, Ankara 1987, s.305-306 .

27- Ahmet B. Ercilasun, "Türk Dilinin Dünü, Bugünü, Geleceği", Türk Kültürü, Sayı:321 Ocak 1990, Ankara, s. 8 .

fazla etkili olmadı. Ancak bu devrenin sonunda Türkçe için bir ağılık söz konusu olmağa başladı. XV. yüzyılın sonlarından başlayarak bu ağılık arttı. Oğuz Türkçesi'nin veya Batı Türkçesi'nin Osmanlı Türkçesi ve Azeri Türkçesi olarak ikiye ayırdığımız ikinci devresi başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesine paralel olarak Türkçe Afrika içlerine, Irak'a, Macaristan'a kadar yayıldı.

XIX. yüzyılın başlarına kadar devam eden bu ikinci devre, Osmanlı imparatorluğu'nun yayıldığı topraklardan çekilmesiyle birlikte saha olarak da yavaş yavaş daraldı.

Çağdaş yazı dili olarak Oğuz grubu Türk şivelerinin içine bugün Türkiye Türkçesi, Gagauz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesini dahil edebiliriz. Gerçi Nuri Yüce Horasan Türkçesi. Banguoğlu da Karım Kıyı Lehçesini bu grubun içinde görürler ama, bu şiveleri şimdilik bir yazı dili olarak kabul etmek henüz mümkün değildir. Gagauz Türkçesi ve hatta Türkmen Türkçesi bile bir yazı dili olarak geç teşekkül etmiştir.

Oğuz grubu Türk şivelerinin dört yazı dili üzerinde genel hatlarıyla durmak istiyoruz:

1- TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Gelişme seyri itibarıyla Batı Türkçesi'nin son devresi olarak kabul edilen Türkiye Türkçesi; yazı dili olarak Türkiye, Batı Trakya, Bulgaristan, Yugoslavya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Kuzey Irak'ta kullanılır.

M. Ergin, Türkiye Türkçesi'nin başlangıç devresini, 1908'den Cumhuriyet'e kadar geçen dönem olarak kabul eder. Bu devrede, Osmanlı Türkçesi'nin ilk örneklerinin yan yana bulunduğunu belirtir.²⁸

Nuri Yüce ise, Türkiye Türkçesi'nin bir siyasî kuruluş olan Cumhuriyet'in ilanı (1923) ile başladığının söylenebileceğini, ancak her başlangıcın bir hazırlık ve geçiş safhası olduğunu, Türkiye Türkçesi'nin de gerçek manada başlangıcının 1908 Meşrutiyetinden itibaren almak gerektiğini belirtir.²⁹

28- M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.23

29- Nuri Yüce, "Türk Dili" İslâm Ansiklopedisi (Türkler Maddesi), s. 497.

Türkiye Türkçesi'nin başlangıç devresindeki en önemli hareket, Ömer Seyfeddin ve Ziya Gökalp'ın oluşturduğu ve öncülüğünü yaptığı "Yeni Lisan" hareketidir. Yeni Lisan hareketinin temel prensibi, yazı diline yaklaştırmaktır. Yaşayan dilde mevcut olmayan kelimeler kullanılmamalı, İstanbul halkının konuştuğu gibi yazılmalıdır. Şairler ve yazarlar, eserlerinde İstanbul Türkçesi'ni kullanmalı, uzun cümlelerden ve terkiplerden sakınmalıdır. Bu prensiplerle yeni, canlı ve temiz bir Türkçe doğdu. Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşad Nuri Güntekin, Halide Edip Adivar, Refik Halid Karay, Halid Ziya Uşaklıgil, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Veli Kanık, Cahit Sıtkı Tarancı gibi şair ve yazarların eserlerinde Türkçe tabii, sade ve canlı bir anlatıma kavuştu.

Türkiye Türkçesi'nin ilmi ölçüler içinde çalışılması ve meseleleri üzerinde durulması için 1932'de kurulan Türk Dili Tedkik Cemiyeti ve daha sonra Türk Dil Kurumu bu güne kadar pek çok faaliyette bulunmuştur. Kuruluşundan itibaren 1980'li yıllara kadar pek çok eser yayınlayan Türk Dil Kurumu'nun, özellikle kaynak eserler olan Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten gibi yayınları; Divan ü Lügati't -Türk'- Kutadgu Bilig, Atabetü'l Hakayık, Nehcü'l- Ferâdis gibi eserlerin tıpkıbasımları çok önemli çalışmalardır.³⁰

Bu olumlu çalışmalar, son yıllarda, özellikle içinde bulunulan son bir-iki yılda hızlanmıştır. Kültür Bakanlığı'nın yeniden bastırıldığı Divan ü lugati't - Türk'ün tıpkı basımı bunun en tipik örneğidir. Ayrıca yine bu Bakanlığın yayınladığı "Karşılaştırmaları Türk Lehçeleri Sözlüğü" sadece Türkiye için değil, bütün Türk Dünyasının özlemini çektiği bir eser hüviyetindedir.

Türkiye Türkçesi'nin meseleleri değişik vesilelerle gündeme gelmektedir. Türkiye Türkçesi'nin edebî bakımdan bir ara düştüğü ve yavaş yavaş kurtulmağa başladığı kelime kısırlığı ve ifade etme darlığı gibi rahatsızlıkların ise, ancak güçlü sanatkârların eserleriyle giderilebilecektir.

³⁰⁻ Bu konuda bkz. Hamza Zülfikar, "Cumhuriyet Döneminde Yurdumuzda Yapılan Türk Dili ile ilgili Kaynak Metin Yayınları" Cumhuriyet'in 50.Yılında Ar... 1974, s.171-199.

Bugün Türkiye Türkçesi değişik yönlerden ilmi öyçülerle araştırılmakta, problemler üzerinde durulmaktadır. Ancak, değişen dünya şartları ve özellikle de eski Sovyetler Birliği ve Bağımsız Devletler Topluluğu içindeki Türk Cumhuriyetleri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de bu konuda çalışan çok az sayıda ilim adamı ve araştırmacı olduğu ve daha bir çok çalışmaya gerek bulunduğu görülmektedir.

2- GAGAUZ TÜRKÇESİ

Gagauz Türkleri, XI. yüzyılda Kuzeydoğudan Tuna'yı geçerek Balkanlar'a yerleşen Uzlar ile XIII. yüzyılın sonlarında İzzetdin Keykavus'u takip ederek Rumeli'ye geçen Sarı Saltuk idaresindeki Türkler'in torunları olarak kabul edilirler. Değişik sebep ve baskılarla Hıristiyanlık'ı kabul etmişlerdir. XIV. yüzyıldan sonra Osmanlı Türkleri'nin Balkanlar'da yayılmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Bugün Bağımsız Devletler Topluluğu'na bağlı Moldovya Cumhuriyeti'ndeki Bucak ve Komrat bölgelerinde yaşayan Gagauzların sayısı 190.000 civarındadır. Ayrıca Ukrayna'da, Odessa'da, Kafkaslar'da, Türkistan içlerinde, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Varna'da ve Dobruca'da da az sayıda Gagauz yaşamaktadır.

Gagauz Türkçesi Oğuz grubu Türk şivelerinde gelişimi yeni olan şivelerin başında gelmektedir. Yazı dili olarak teşekkülü 1950'li yıllarda başlar.

1940 yılından önce okullarda Romence, Rusça ve Moldovanca eğitim verilmekteydi. Gagauz Türkçesi, Gagauz Türkleri'nin resmi yazışmalarında hiç kullanılmıyordu. Kiril alfabesinin kabulünden sonra, Gagauz Türkleri kendi dilleriyle yazıp okumaya çalıştılar. 1938'de Mihail Çakır'ın "Muhtasar Gagauzca - Romence" lüğatinin basılması, Gagauz Türkçesi'nin varlığı için temel teşkil eder. Mihail Çakır Gagauz Türkçesi'nin yazı dili olarak kullanılabilmesi için uğraş verenlerin en başında yer almaktadır.

1959 yılında Dionis Tanasoğlu'nun derlemiş olduğu "Bucaktan Sesler" adlı folklor ağırlıklı eseri Kişinev'de Gagauz Türkçesi ile yayınlanır. 1963'de Dimitri Gara Çoban'ın "İlk laf", 1964'te L. A. Pokrovskaya'nın Rusça yaz-

dığı "Gagauz Dilinin Grameri", 1966'da D. Tanasoğlu'nun "Çal Türküm", "Uzun Kervan"; 1969'da Stepan Kuruoğlu'nun "Bir Kucak Güneş" ve "yollar" adlı eserleri basılır. Bu arada gagauz Türkçesi ile çıkarılan gazeteler kapatılır, okullarda Gagauz Türkçesi'nin öğretilmesi yasaklanır, radyodaki Türkçe programlar durdurulur.³¹ Gagauz şair ve yazarları bütün bu engellemelere rağmen çalışmalarını ve mücadelelerini sürdürürler.

Bugün Gagauz Türkleri, meydana gelen yeniden yapılanma ve açıklık siyasetine paralel olarak tabii haklarını almak, bunları korumak ve Türk Dünyası ile kültürel ve ekonomik entegrasyona girmek için çaba sarfetmektedir. Fakat dün Rus baskısı altındayken, bugün Rus baskısı ile birlikte Romen baskısına da maruz kalmaktadır.

Halihazırda Gagauz Türkleri Gagauz Türkçesi ile "Ana Dili" adıyla yayınlanan bir günlük gazeteyle sahiptirler. Son yıllarda yine Gagauz Türkçesi ile yayınlanan kitapların sayısında bir artış gözlenmektedir. Gagauz Türkleri Gagauz dili ile eğitim yapacak olan yüksek öğretim kurumlarına sahip olmak için de bir gayretin içine girmişlerdir.

Gagauz Türkçesi'nin en önemli özelliği ve onu diğer Oğuz grubu Türk şivelerinden ayıran farkı cümle yapısıdır. Gagauz Türkçesi Hint-Avrupa cümle yapısından etkilenmiş, normalde özne + tümleç + yüklem biçiminde olan Türkçe cümle yapısı, özne + yüklem + tümleç veya yüklem + özne + tümleç şeklinde değişikliğe uğramıştır.

3- AZERBAJCAN TÜRKÇESİ

Batı Türkçesi'nin ikinci devresinde gelişmeğe başlayan Azeri Türkçesi, bugün Azerbaycan Cumhuriyeti, bugün için Azerbaycan sınırları içinde kalmış olan Azerbaycan'ın Güney bölgesi ve Irak'ta konuşulmakta ve yazılmaktadır.

Azerbaycan Türkleri, İran sınırları içindeki Azerbaycan'ın Güney bölgesinde yaklaşık 20 milyon ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 7-8 milyon nüfusa sahiptir.

31- bkz. Ayşe İlker, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil, Basılmamış doktora tezi, Ankara 1992.

Türkler'in Azerbaycan'a yerleşmeleri XI. yüzyılda Selçuklular, XIII. yüzyılda da İlhanlılar döneminde olmuştur. Fakat Azerbaycan'da bulunan Gobustan kaya yazıtları ve resimleri bu bölgenin milattan önce 3000-4000'li yıllarda da Türk Yurdu olduğunu bizlere göstermektedir. Selçuklular zamanında buraya yerleşenler Oğuz Türkleri'ndendi ve dil bakımından Kıpçak ve Doğu Türkçesi tesiriyle Osmanlı Türkçesi'nden kısmen farklılaşmıştı.³²

Nuri Yüce , Azeri Türkçesi'ni sahip olduğu dil özelliklerinden dolayı Türkiye Türkçesi ile Oğuzca'nın doğu kanadı arasında bir köprü olarak görür.³³

Azerbaycanlı Türkologlar Azeri Türkçesi için "Azerbaycanca", "Azerbaycan Dili" gibi ifadeler kullanmışlardır. Artık bağımsız Azerbaycan cumhuriyetinden bu anlayışın yıkılarak eridiğini görmekteyiz. Azerbaycan Türkleri de artık görmüşlerdir ki, bir coğrafya adının (Azerbaycan) bir millete, onun diline ve diğer değerlerine isim olarak verilmesinin ne kadar yanlış olmuştur ve bu anlayışı terk ederek geçen sene Azerbaycan'da konuşulan ve yazılan dilin Türkçe olduğunu dost düşman herkese ilan etmişlerdir.

Azeri Türkçesi XIV. yüzyıldan itibaren edebî eser vermeğe başlamış ve XIX. yüzyıla kadar bu konuda Tiflis ve çevresi kültürel merkez olmuştur. XIX. yüzyılın başlarından itibaren ise eski Sovyet Azerbaycan'ının edebî cereyanlar bakımından hareketlendiğini ve Azerbaycan Türkçesi'nin hızla gelişmeğe başladığını görüyoruz.

1930'lu yıllarda Azeri Türkçesi İran'da yasaklanır ve resmi dil olarak yalnızca Farsça konuşulup yazılmasına müsaade edilir. Bu, Azerbaycan Türkleri nin Türkçe yazıp, konuşamaması demektir. İran'da uzun zaman Türkçe kitap basılmaz. Tabii olarak bu yasaklamalar Türkçe'nin gelişmesine engel olur. Ancak 1980'li yıllardan sonra az da olsa Türkçe dergi ve kitap yayınlandığını görmekteyiz. Fakat yine de şu an için Türkçe'ye ümit ışığı yanmamaktadır.

32- Nuri Yüce "Türk Dili" (Türkler maddesi), s.513

33- Nuri Yüce, agm. s.512 . .

Eskiden Sovyetler Birliği sınırları içinde olan, bugün ise bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dili Türkçe'dir. Yine geçen yıl alınan kararla Azerbaycan'da latin alfabesine geçildiği karar altına alınmıştır. Bu durum Azerbaycan Türklerini başta Türkiye olmak üzere Bütün Türk Dünyasına sımsıkı bağlayacaktır. Azerbaycan'daki bu güzel gelişmeleri, Türklük şuurunun zenginliği hiç şüphesiz bağımsızlıklarına yeni kavuşan cumhuriyetlere de bu konuda örnek olacak ve yol gösterecektir.

Azerbaycan Türkçesâ'nin gelişmesinde büyük rolleri ve önemli katkıları olan edebî şahsiyetler arasında Azerbaycan'ın Güney bölgesinde Mirza Ali, Tebrizli Ali, Ali Tuda, Sehend, Şehriyar, Samed Behremgi; Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Mehmet Emin Resulzade, Cafer Cabbarlı, Celil Memmed Kulızade, Sabir, Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Mir Celâl, Mirza İbrahimov, Bahtiyar Vahabzade, Eli Veliyev, Sabir Rüstemhanlı, Memmed Araz vb gibi şahsiyetleri saymak mümkündür.

4- TÜRKMEN TÜRKÇESİ

Türkmen Türkçesi, bugün Türkmenistan Cumhuriyeti başta olmak üzere Özbekistan ve Afganistan'ın bir bölümünde ve Kuzeydoğu İran'da, Kafkasya bölgesinde konuşulmaktadır. Bu gün Türkmenistan sınırları içinde yaşayan Türkmenlerin nüfusu 3,5 milyon civarındadır. Türkmenler yedi urugdan meydana gelmişlerdir: Teke, Yomud, Göklen, Ersarı, Salur, Sarık, Çavdar. Bu uruglar kendi içlerinde alt bölümlere, bu alt bölümler de daha küçük birimlere ayrılırlar.

Türkmen Türkçesi'nin; Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi'ne göre çağdaş bir yazı dili olarak gelişmesi daha geç bir zamanda olmuştur. Doğu Oğuz grubunu temsil eden Türkmen Türkçesi, XIX. yüzyıla kadar bir yazı dili hüviyetinde değildir. Türkmenler, XVIII. yüzyıla kadar Türkistan'da yazı dili olan Çağatay Türkçesi ile yazmışlar, okuma yazma oranının düşüklüğünden dolayı gelişmiş bir seviyeye ulaşamamışlardır. Ancak sözlü halk kültürünün kuvvetli olması, XVIII. yüzyılda Mahtum Kulu, Molla Nefes vb. gibi sanatkârların Türkmen Türkçesi'ni kullanmaları çağdaş edebî dilin oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

Türmenistan'da 1920'li yıllara kadar Türkmen Türkçesi ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. 1917'den sonra rejime göre şekillenen çalışmalar başlar. Çok sayıda okul açılmasıyla Türkmen çocukları ve gençlerinin rejime bağlı birer fert olmaları sağlanır. Okullarda Türkmen Türkçesi'nin yanında Rusça da öğretilir. Bu noktada devreye Rus dilcileri girer. Rusça'nın ve Türkmen şivesinin mukayeseli öğretilmesi için bir Türkmen gramerine ihtiyaç vardır. Böylece Türkmen Türkçesi'yle ilgili ilk çalışmalar başlar. 1925 yılında Devlet Bilim Şurası toplanır. Türkmen dilinin pratik ve ilmî problemlerinin tartışılması ve ders kitaplarının hazırlanması konusunda kararlar alınır. Bu paralelde Türkmen dili gramerleri hazırlanır. 1931'de Aşkabad'da açılan Devlet Pedagoji Enstitüsü'ne bağlı Türkmen Dili Kürsüsü kurulmuş ve bu kürsüyü Potseluevskiy yönetmiştir. 1936 yılında Türkmenistan I. Dil Kongresi toplanır ve Türkmen dilinin düzenlenmesine başlanır. İmlâ ve terimle ilgili meselelerin halledilmesine çalışılır.

1940'da Latin alfabesi yerine Kiril alfabesi kabul edilir. Kiril alfabesinin kabulü, Türkmen aydınları tarafından her ne kadar olumlu bir gelişme olarak gösterilmişse de, bu diğer edebî şivelerle olan bağı büyük ölçüde koparmıştır.

Türkmen Türkçesi'nde yazı dili olarak Yomud ağzı esas alınmıştır. 1950-1960 yılları arasında Türkmen Türkçesi'nin ağızlarıyla ilgili çalışmalar yapılır. Bugüne kadar Türkmen Türkçesi çeşitli yönleriyle araştırılmış ve hâlen de araştırılmaya devam edilmektedir. Ne yazık ki, Türkiye'de Türkmen Türkçesi ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Oğuz grubu Türk şivelerine ait çağdaş dört yazı dilinin, bugün karşı karşıya kaldığı çeşitli problemler vardır. Bunlardan en önemlisi, her yazı dilinin bünyesine giren ve girmekte olan yabancı kelimelerdir. Türkiye Türkçesi'nde Arapça ve Farsça kelimelerin istilası bitmiş, İngilizce, Almanca ve Fransızca kelimelerin istilası başlamıştır. İlim adamları eserlerini Türkçe

terimlerle değil, yabancı dillerden aldıkları terimlerle yazmaktadırlar. Ayrıca ülkemizde başlatılan yabancı dille eğitim furyası da bu konunun açmazlarından birini teşkil etmektedir.

Diğer üç yazı dilinde, Gagauz, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi'nde ise Rusça kelimelerin istilası tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Bu tehlikelerin bertarafı, ancak ortak edebi Türk yazı dilinde birleşilmesi ile mümkündür.

C - ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÇEVİRİYAZI SİSTEMİ

Oğuz grubu Türk şivelerine ait örnek cümleler aldığımız metinlerde iki farklı alfabe kullanılmıştır. Latin alfabesi, Türkiye Türkçesi ile birlikte, Gagauz, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi metinlerine yer veren Türkiye'de basılmış makale ve kitaplarda kullanılmıştır. Kiril alfabesi kullanılmış Gagauz, Azeri ve Türkmen Türkçesi metinleri ise, eski Sovyetler Birliği sınırları içinde basılan eserlerde yer almaktadır. Biz, Latin alfabesi ile Türkiye'de yayınlanan Gagauz, Azeri ve Türkmen Türkçesine ait metinleri, bu metinleri yayınlayanların transkripsiyon (çeviriyazı) sistemine sadık kalarak incelememize aldık. Kiril alfabesiyle neşredilen eserlerdeki Türkiye Türkçesi'nden farklı sesleri de, aşağıdaki işaretlerle gösterdik. Türkmen Türkçesi'ndeki uzun ünlüler yazıda gösterilmediği için biz de çalışmamızda uzun ünlüleri gösteren işaretler kullanmadık. Gagauz Türkçesi'nde iki ünlünün yazılışı ile uzunluklar belirtilmektedir. a a ç gibi. Gagauz Türkçesi'ndeki bu şekiller yazıldığı gibi alınmış, bu konuda herhangi bir tasarrufa gidilmemiştir:

- â (Gagauz Türkçesi) a ~ ı arası
- ê (Gagauz ve Türkmen Türkçeleri) a ~ e arası
- é (Azeri Türkçesi) kapalı e
- g (Azeri Türkçesi) kalın g
- h (Azeri Türkçesi) hırıltılı h
- ñ (Türkmen Türkçesi) nazal n ~ ng.

K I S A L T M A L A R

TARANAN METİNLER:

- AD A. A. TUKAN, Ana Dili, (Okumak kiadı, hazırlık klassı için) Kişinev 1958.
- AD-SE Agahan DURDIYEV, Saylanan Eserler, Aşgabat 1951.
- AE. I Berdi KERBABAYEV, Aygıtlı Edim, Birinci Kitap, Aşgabat 1955.
- AGAB Atacan TAGAN, Aglaşı Gelyên Ak Bulut, Sovet Edebiyatı, NO:7, 1989, Aşgabat 1990, s.3-75.
- AHD. I Ehliman AHUNDOV, Azerbaycan Halg Dastanları, I. Cild, Bakı 1961.
- Aİ Dionisiy TANASOĞLU, Adamın İşleri, Kişinev 1969.
- AK L. Sami AKALIN, Alkışlar Kargışlar, Ankara 1990.
- Al. D Niyazi Y. GENÇOSMANOĞLU, Alperenler Destanı, Ankara 1990.
- Al. M Mehmet KAPLAN, Aliye Mektuplar (Hazırlayan Zeynep Kermah,) İstanbul 1992.
- AN Reşat Nuri GÜNTEKİN, Anadolu Notları, Cilt 2, 4. Baskı, İstanbul 1975.
- AN. I Azerbaycan Nagılları, I. Cild, Bakı 1961.
- Ar. Abdulla ŞAİG, Araz, Bakı 1954.
- ATE Memmed Ismayıl, Aman Teklik Elinden, Bakı 1987.
- AÜ Berdi KERBABAYEV, Acayıp Ülke, Aşgabat 1962.
- Bed. Beki Seytekov, Bedirkent, Aşgabat 1972.
- Bü. Ş. Behçet NECATİGİL, Bütün Şiirleri, İstanbul 1981.
- BŞ Ahmet Hamdi TANPINAR, Beş Şehir, İstanbul 1969.
- CY Stepan BULGAR, Canavar Yortuları, Kişinev 1990.
- Çak. Ata ATACANOV, Çakmak, Aşgabat 1971.
- ÇT Dionisiy TANASOĞLU, Çal Türküm, Kişinev 1966.
- ÇTŞ Yavuz AKPINAR, Çağdaş Türk Şiveleri ve Edebiyatı Metinleri, İzmir 1988.
- ÇY Beki SEYTEKOV, Çölüñ Yüregi, Aşgabat 1962.
- DA Yahya AKENGİN, Dönüş Acıları, Ankara 1983.

- DAO Stepan BULGAR, Dev Adamın Oolu, Kişinev 1990.
- Dog. Beki SEYTEKOV, Doganlar, İkinci Kitap, Aşgabat 1963.
- DÖ Mina KÖSE, Dattım Ömürdên, Kişinev Nurerton 1991.
- DŞ M. S. ORDUBADÎ, Döyüşen Şehir, Bakı 1960.
- DŞP İtalmaz NURIYEV, Dañ Şapagınıñ Perzendi, Sovet Edebiyatı, No:4, 1985, Aşgabat 1986, s.76-97.
- ET II Berdi KERBABAYEV+ Eserler Toplumı, 2. tom, Aşgabat 1958.
- EY Ekrem EYLİSLİ, Edebiyyat Yangısı, Bakı 1989.
- GA Berdi KERBABAYEV, Gaygısız Atabay, Aşgabat 1965.
- GDS Nargılıç HOCAGELDİYEV, Gülle Degen Sünbüller, Aşgabat 1974.
- GF Nikolay BABOGLU, Gagauz Folkloru, Kişinev 1969.
- Goş. Durdı muhammet GURBANOV, Gəşşgular, Sovet Edebiyatı, No:4 1985, Aşgabat 1986, s. 155-161.
- Gör. N. AŞİROV, Göroğlı, Aşgabat 1988.
- GT Harun GÜNGÖR - Mustafa ARGUNŞAH, Gagauz Türkleri, Ankara 1991.
- Gum. Berdinazar HUDAYNAZAROV, Gumdular, Aşgabat 1970.
- Gülc. Gılıç KULIYEV, Gülcemal Han, Sovet Edebiyatı, No:4, 1985, Aşgabat 1986, s.98-154.
- HS Mehmet ÇINARLI, Halkımız ve Sanatımız, Ankara 1988.
- H 100 Y S. K. TURAL, Z. KERMAN- M. K. ÖZGÜL, Hikayeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Ankara 1987.
- Ik I Hıdır DERYAYEV, İkbal, Birinci Kitap, Aşgabat 1960.
- Ik II Hıdır DERYAYEV, İkbal, İkinci Kitap, Aşgabat 1962.
- Ik III Hıdır DERYAYEV, İkbal, Üçüncü Kitap, Aşgabat 1966.
- Ik IV Hıdır DERYAYEV, İkbal, Dördüncü Kitap Aşgabat 1970.
- İF Mir CELAL, İnsanlık Felsefesi, Bakı 1961.
- KD Mehmet KAPLAN, Kültür ve Dil, 4. Baskı, İstanbul 1986.
- KGK Yahya Kemal BEYATLI, Kendi Gök Kubbemiz, 7. Baskı, İstanbul 1985.

- Kıs. Mina KÖSE, Kısmet, Kişinev 1973.
- KŞA Necat BİRİNCİ (hazırlayan), Kahramanlık Şiirler Antolojisi, İstanbul 1987.
- LO Çarı AŞIR, Laliñ Oğlu, Aşgabat 1962.
- LPG L. A. POKROSKAYA, Grammatika Gagauzskogo Yazıka, Moskva 1964.
- Makt. Gılıç KULİYEV, Maktıngulı, Aşgabat 1983.
- MBV Halil RZA, Menden Başlanır Veten, Bakı 1988.
- NAS K. BERKELİYEV, Nakıllar ve Atalar Sözi, Aşgabat 1961.
- NS-SE Nurmırat SARIHANOV, Saylanan Eserler, Aşgabat 1951.
- ÖD Tırkiş CUMAGELDİYEV, Ömür Davası, Aşgabat 1971.
- ÖK Sabir RÜSTEMHANLI, Ömür Kitabı, Bakı 1989.
- PH Beki SEYTEKOV, Povestler hem Hekayalar, Aşgabat 1960.
- RA ATSIZ, Ruh Adam, 4. Baskı, İstanbul 1980.
- Rİ Revayetli İfadeler, Bakı 1961.
- SBY Alaaddin MEHMEDOĞLU, Selam Baba Yurdu, Ankara 1991.
- SE Memmet ARAZ, Seçilmiş Eserleri, (Hazırlayan Seyfettin Altaylı), Ankara 1990.
- SH II ÖMER SEYFEDDİN, Seçme Hikayeler II, İstanbul 1985.
- SK Memduh Şevket ESENDAL, Sahanda Külbastı, İstanbul 1983.
- Söy. Aman KEKİLOV, Söygi, Aşgabat 1961.
- SŞ Nebi HEZRİ, Seçilmiş Şiirler, (Hazırlayan Ali Yavuz Akpınar), İstanbul 1976.
- SU Vagıf SULTANLI, Sönmüş Ulduzlar, Bakı 1988.
- ŞD Rüstem BEHRUDİ, Şaman Duası, Bakı 1989
- Şehit. Bahtiyar VAHABZADE, Şehitler, İstanbul 1991.
- Şehriyar Yusuf GEDİKLİ, Şehriyar ve Bütün Türkçe Şiirleri, İstanbul 1991.
- TA Bilgehan Atsız GÖKDAĞ, Türkmen Atasözleri, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:79, Ağustos 1992, İstanbul 1992, s.67-94.

- Ta. M Ahmet Hamdi TANPINAR, Tanpınar'ın Mektupları, (Hazırlayan Zeynep Kerman), II. Baskı, İstanbul 1992.
- TCK Beşir GÖĞÜŞ, Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri, TDAY-Belleten 1968, Ankara 1969, s.89-142.
- TESP Cevdet KUDRET, Türk Edebiyatından Seçme Parçalar, İstanbul 1981.
- TG Orazgılı ANNAYEV, Teze Goşgılar, Sovet Edebiyatı, Sayı:7, Aşgabat 1987, s.76-80.
- THE A. GÖVŞUDOV, N. KÜRREYEV, A. TAYIMOV, Türkmen Halk Ertekileri, Aşgabat 1959.
- THM Saim SAKAOĞLU-Metin ERGUN, Türkmen Halk Masalları, Ankara 1991
- TİİM Çağatay KOÇAR, Türkistan ile İlgili Makaleler, Ankara 1991.
- TKC Beşir AYVAZOĞLU, Türk'ün Kültür Coğrafyasında Bir Gezinti, İstanbul 1991.
- TO Rahım ESENOV, Tepredi Okalanlar, Üçüncü Kitap, (Türkmen Türkçesine çeviren Bayram Cütdiyev), Aşgabat 1989.
- To. M Gurbandurdı GURBANSEHEDOV, Toyly Mergen, Aşgabat 1960.
- TP Türkmen Pyesaları, Aşgabat 1957.
- TS Rasim ŞİMŞEK, Türkçe Sözdizimi, Trabzon 1987.
- Tü. M Efrasiyap GEMALMAZ, Türkmençe Metinler, Erzurum 1987.
- ÜRS Orhan KAVUNCU, Üniversitede Rektörlük Seçimleri, Türk Yurdu, Sayı 60, Ağustos 1992, Ankara 1992, s.4.
- YBDD YAŞAR NABİ, Yollar Boyunca Değişen Dünyamız, İstanbul 1973.
- YG Gıllıç KULİYEV, Yovuz Günler, Aşgabat 1964.
- YGA Gurbannazar EZİZOV, Yer Göğüfi Arasında, Aşgabat 1973.
- Yol. Stepan KURUOĞLU, Yollar, Kişinev 1970.
- YS ATSIZ, Yolların Sonu, İstanbul 1990.
- ZET Sadık Kemal TURAL, Zamanın Elinden Tutmak, İstanbul 1982.

DERGİ VE KİTAP KISALTMALARI:

DTCF Dergisi	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara.
ETİF	Kemal ERASLAN, Eski Türkçe'de İsim-Fiiller, İstanbul 1980.
Müas. Azerb. Dil. Morf.	Hesen MİRZEYEV, Müasir Azerbaycan Dilinin Morfolo- giasından Hüsusi Seminar -Fe'li Sifet -, Bakı 1971
TDAY - Belleten	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten, Ankara.
TDED	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Di- li ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul.
TM	Türkiyat Mecmuası, İstanbul.
Türki Dilleri.	B. HOCAYEV, Türki Dilleri Günorta - Günbatır Topa- rında Ortak İşlik Formaları, Aşgabat 1977.
Ya. NSSSR II	Yazıki Naradov SSSR II, Tyurkskie Yazıki, Moskva 1966.

DİĞER KISALTMALAR:

age.	adı geçen eser.
agm.	adı geçen makale.
bkz.	bakınız.
C.	Cilt.
S.	Sayı.
s.	sahife.
Tom.	Tomus .
vb.	ve bunun gibi.

BİRİNCİ BÖLÜM

SIFAT-FİİL

ÇEŞİTLİ TARİFLER:

Sıfat-fiiller hakkında şimdiye kadar pek çok tarif yapılmıştır. Bu tarifler umumiyetle sıfat fiillerin bir veya bir kaç yönünü ele almaktan öteye gidememiştir. Prof.Dr. Kemal Eraslan, doçentlik tezi olarak hazırladığı "Eski Türkçe'de İsim-Fiiller" adlı eserinde yabancı dilcilerden J. Morouseau, C. Hapupel, A. V. Gabain, J. Eckmann, J. Deny; Türkiyeli dilcilerden Talat Tekin, Ahmet Cevat Emre, Vecihe Hatiboğlu, Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz, Faruk K. Timurtaş, Saadet Çağatay ve Muharrem Ergin'in sıfat-fiille ilgili yaptıkları tarifleri sıralamış, bu tariflerin her birinin tek başına sıfat-fiillerin mahiyetini yeteri kadar açıklığa kavuşturmadığını belirtmiştir.¹ Biz Eraslan'ın çalışmasında yer almayan Türkiye Türkçesi için önemli gramer kitaplarına ait tarifleri vermeyi, ayrıca Azeri ve Türkmen Türkçesi'ne ait bazı eserlerde yer alan tarifleri dikkatlere sunmayı maksada uygun bulmaktayız.

Tahir Nejat Gencan'a göre "varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem sayılan sözcüklere sıfat-eylem denir."²

Sözcük Türleri adlı eserde "ortaçlar, eylemsilerin çoğunlukla sıfat olarak kullanılan bölümüdür"³ şeklinde bir açıklama yer almaktadır.

Kaya Bilgegil, sıfat-fiilleri sıfat bahsinden hemen sonra ele alıp, izah etmiştir. Bilgegil'e göre; "eylem kavramı taşıdıkları halde, çekilme kabiliyetinden mahrum olan, yan cümleciklerde yüklem görevi alabilen niteleyici kelimelere sıfat-fiil denir."⁴

1- Kemal Eraslan, Eski Türkçe'de İsim-Fiiller, İstanbul 1980, s.1-6,

2- Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, Ankara 1979, § 380

3- Sözcük Türleri, (Hazırlayanlar: N. Atabay, İ. Kutluk, S. Özel)
Ankara 1983, s.266

4- Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, 3.baskı, İstanbul 1984, s.197.

Tuncer Gülensoy; sıfat-fiilleri;"fiillerin zamana bağlı sıfat ve isim şekilleri" olarak görür.⁵

Haydar Ediskun'un tarifi de esas olarak diğer tariflere yeni bir şey katmaz. Ediskun'a göre;"sıfat-fiiller bir yandan bir ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir."⁶

H. Mirzeyev Azeri Türkçesi'nin sıfat-fiillerine hasrettiği çalışmasında, Azerbaycanlı dilcilerin konu ile ilgili görüşlerini gözler önüne sermiştir. Azerbaycan'da sıfat-fiilin hem fiil, hem de sıfat hususiyeti taşıması onun tedkiki işini zorlaştırmıştır. Bu yüzden sıfat-fiiller bazen fiil, bazen sıfat, bazen de müstakil bir kategori olarak ele alınmıştır. Sıfat-fiil 1839-1924 yılları arasında yazılan gramerlerde fiil, 1924-1936 yılları arasında sıfat, 1936-1938 yılları arasında fiil, 1938-1960 döneminde sıfat, 1960'tan sonraki dönemde de fiil bahsinde incelenmiştir. 1839-1924 yılları arasında -an, -mış, -dık, -acak -ar, -malı eklerini dilcilerin çoğu, -ası ve -ıcı eklerini ise bazıları sıfat-fiil eki olarak kabul etmiş, 1924-1960 arasındaki dönemde sıfat-fiil ekleri ile fiilden sıfat türeten ekler birlikte ele alınmıştır. Günümüzde ise -an, -mış, -acak, -ası, -malı eklerini dilcilerin hepsi, -ar, -maz ve -dık eklerini ise çoğu sıfat-fiil eki olarak kabul etmektedir.⁷

H.Mirzeyev'e göre;"sıfat-fiil; hem fiil, hem de sıfatın hususiyetini ifade eder. Bilindiği gibi fiil eşyanın hareketini, sıfat ise eşyanın vasfını bildirir. Sıfat-fiil ise eşyanın hareketle bağlı olan vasfını bildirir."⁸

Azerbaycan Dili adlı eserde;"sıfat-fiil eşyanın harekette aksolunan vasfını ifade eder" şeklinde bir tarif yer almıştır.⁹

5- Tuncer Gülensoy, Kütahya ve Yöresi Ağızları, Ankara 1988, s.111,

6- Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1985, s. 249.

7- bkz. H. Mirzeyev, Müasir Azerbaycan Dilinin Morfologiyasından Hüsusî Seminar, Bakı 1971, s.5-36.

8- H. Mirzeyev, age., s.5

9- G. Hesenov, K. Eliyev, F. Celilov, Azerbaycan Dili, Bakı 1989, s84

Türkmen Türkçesi'ne ait gramerlerde sıfat-fiiller, daha çok fiil kategorisi içinde ele alınmışlardır. B. Hocayev, sıfat-fiilin özelliklerini şöyle sıralar: "Belli bir zamana ait hareketi, işi anlatmak ve tamlayan fonksiyonunda olmak, tamladığı sözü zamana göre vasıflandırmak sıfat-fiillerin esas özelliğidir."¹⁰

P. Azimov da sıfat-fiili şu şekilde tarif eder: "Hareketin belli bir zamanını anlatıp, esasen kendisinin vasıflandırdığı eşyanın hareket özelliğini bildirmeye hizmet eden fiil formasına sıfat-fiil denir."¹¹

Gagauz Türkçesi'ne ait yazdığı gramerde ise L. A. Pokrovskaya, sıfat-fiillerin zaman ve çatı kategorileri bakımından eşyayı, varlığı nitelediğini belirtir.¹²

Yapılan tarifler sıfat-fiillerin daha çok karakter bakımından isim, menşe bakımından fiil şekilleri olduklarını belirtmiş, gerek şekil, gerekse kullanılış ve fonksiyonlarına ana hatlarıyla temas edilmiş, sıfat-fiillerin fiilden türeme bir çeşit isim oldukları ve zaman belirtmek suretiyle fiillere yaklaştığı ifade edilerek, fiilin isim veya sıfat şekilleri oldukları, zaman ifadesi taşıdıkları, menfî ve mechûl tabanlardan teşkillerinin mümkün olduğu gibi konular üzerinde durulmuştur. Yapılan tarifler yukarıda görüldüğü gibi tek başına sıfat-fiilleri tam olarak her taraflı izah edememiştir. Kemal Eraslan, sıfat-fiillerle ilgili Muharrem Ergin'in görüşünü paylaşır ve onun tarifini benimser. Bizim de katıldığımız Muharrem Ergin'in tarifi şudur: "Partisipler, nesnelere hareket vasfını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre, nesne karşılayan kelimeler olarak partişipler, mâna bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer. Partisiplerin aşıl isimlerden farkı, nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfıyla değil, hareketi ile ifade etmesidir... Partisipler zaman ve hareket ifadesi taşıyarak nesnelere karşılayan fiil şekilleridir. Demek ki, partişiplerin bir tarafı isim, bir tarafı fiildir. Onun için bunlara isim-fiil adını veriyoruz. Partisip zaman ve hareket mazmununu muhafaza eden, fakat isim

10- B. Hocayev, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Ortak İşlik Formaları, Aşgabat 1976, s.230.

11- P. Azimov, Hezirgi Zaman Türkmen Dili, Aşgabat 1960, s. 405.

12- L. A. Pokrovskaya, Grammatika Gagauzskogo Yazıka, Moskva 1964, s. 228.

gibi kullanılan, isim gibi çekilen fiil şeklidir."¹³

KULLANILAN TERİMLER:

Sıfat-fiilin ikili karakter taşıması, yani hem fiile, hem de sıfata ait özellikleri bünyesinde bulundurması, uzun yıllar öğretimde de zorluklarla karşılaşılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bazen sıfatın, bazen de fiilin içinde ele alınmalarını gerektirmiştir. Bu yüzden olsa gerek, sıfat-fiiller çok çeşitli terimlerle adlandırılmışlardır. Terim kargaşasının en fazla olduğu yazı dili ise Türkiye Türkçesidir. Sıfat-fiillere ad olması bakımından Türkiye Türkçesi'nde yaygın olarak şu terimler kullanılmaktadır:

Sıfat-fiil: (Tahsin Banguoğlu, H. Ediskun, Kaya Bilgegil)

İsim-fiil: (Kemal Eraslan, Zeynep Korkmaz)

Ortaç: (J. Deny, Ahmet C. Emre, Vecihe Hatiboğlu, Sözcük Türleri)

Partisip: (Muharrem Ergin, Faruk K. Timurtaş, Saadet Çağatay)

Sıfat-eylem: (Tahir Nejat Gencan).

Türk şivelerinin bazılarında sıfat-fiilleri karşılamak üzere şu terimler kullanılmaktadır.

Gagauz Türkçesi: İştennik¹⁴

Azeri Türkçesi: Fe'li sifet, İsm-i fail, ism-i meful, fe'llerden yapma sifetler.

Türkmen Türkçesi: Ortak işlik, isimdeş işlik.

Tatar Türkçesi: Türdeşler, isim feyller, yaki ortak feyller.

Kırım Türkçesi: Sıfat-feyller.

Özbek Türkçesi: Sifatdaş,

Karaçay-Balkar Türkçesi: Etim sıfat

Kazak Türkçesi: Esimşe

Uygur Türkçesi: Süpet peil.

Türk lehçe ve şivelerine ait yazılmış Rusça yazılmış gramer kitaplarında da sıfat- fiil yerine genellikle "pricastiya" (sıfat-fiil), bazen de "glagol-ne-imennie formı (Fiilin isim şekli) terimleri kullanılmaktadır.¹⁵

13- Muharrem Ergin Türk Dilbilgisi, İkinci baskı, İstanbul 1972 S570.

14- N. İ. Baboğlu, İ. İ. Baboğlu, Gagauz Dili (sintaksis,9-10 klass- lar için) Kişinev 1988.

no-imennie formı (fiilin isim şekli) terimleri kullanılmaktadır.¹⁵

SIFAT-FİİLLERLE İLGİLİ YAPILAN BAŞLICA ÇALIŞMALAR:

Türkiye Türkçesi'nde sıfat-fiillerle ilgili yapılan çalışmalar çok azdır. Bu konu daha çok gramer kitaplarının ilgili bölümlerinde detaylarına girilmeden yer almıştır. Bir kaç araştırma hariç konuyu enihs boyuna ele alan çalışmalar yapılmamıştır. Türkiye'de sıfat-fiillerle ilgili biri doçentlik, diğeri de yüksek lisans olmak üzere iki tez çalışmasının yapıldığını görmekteyiz. Kemal Eraslan "Eski Türkçe'de İsim-Fiiller"¹⁶ adlı doçentlik tezinde, Eski Türkçe'ye ait dil malzemesini kullanarak sıfat-fiilin hususiyetlerini ve kullanılışlarını incelemiştir. Türkiye'de sıfat-fiil konusunu Eski Türkçe'nin sınırları içinde ilk defa bütün ayrıntılarıyla inceleyen bir çalışma olması hasebiyle, çok önemli bir araştırmadır. Kemal Eraslan yönetiminde, Rıdvan Öztürk tarafından "Osmanlıca'da İsim-Fiiller"¹⁷ adı ile bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Saadet Çağatay "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları"¹⁸ adlı seri makalelerinin birinde sıfat-fiilleri, daha çok Eski Anadolu Türkçesi metinlerine esaslanarak ele almıştır. Mecdut Mansuroğlu üç makalesinde, sıfat-fiil eki olarak da kullanılan (-gay/-gey, -mış ve -gu) eklerin fonksiyonları üzerinde durmuş, ayrıca Türkiye Türkçesi'nde söz yapımında kullanılan sıfat-fiilleri incelemiştir.¹⁹ Janos Eckmann bir makalesinde, Çağatay Türkçesi'nde kullanılan sıfat-fiilleri incelemiştir

15- Geniş bilgi için bkz. H. Mirzeyev, Müas. Azerb. Dil. Morf., s.6; P. Azimov, Hezirgi Zaman Türkmen Dili, s.406-407, F. R. Zeynelov, Türk Dillerinin Mügayiseli Grammatikası II (Fe'ller), Bakı 1975, s. 114-115.

16- Kemal Eraslan, Eski Türkçe'de İsim-Fiiller, İstanbul 1980.

17- Rıdvan Öztürk, Eski Osmanlıca'da İsim-Fiiller, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1988.

18- Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları," DTCF Dergisi, C. V, Ankara 1947, s.525-552.

19- Mecdut Mansuroğlu, "Türkçe'de -gu Ekinin Fonksiyonları", TM, C. X, İstanbul 1953, s.341-348; "Türkçe'de -mış Ekinin Fonksiyonları," Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.345-350; "Türkçe'de -gay/-gey Eki ve Türemeleri", Jean Dehy Armağanı, Ankara 1958, s.171-183; Türkiye Türkçesi'nde Söz Yapımı Üzerinde

19- Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları," DTCF Dergisi, C. V, Ankara 1947, s.525-552.

tir.²⁰ Zeynep Korkmaz, -acak/-ecek ve -ası/-esi sıfat-fiil eklerinin yapısı ile ilgili makalelerinde, bu iki eke ait yapılan etimolojik izahları değerlendirmiş ve eklerin yapısı ile ilgili yeni görüşler ileri sürmüştür.²¹ Beşir Göğüş²² ve Eva àgnes Csato²³ Türkiye Türkçesi'nde kullanılan sıfat-fiilleri sentaktik açıdan değerlendirmişlerdir. Ertuğrul Yaman da bir makalesinde, -ar/-er ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin kalıcı isimlere dönüşmesini ele almıştır.²⁴ Nuri Yüce 20-28 Eylül 1988 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresine tebliğ olarak sunduğu "Gerundium Görevli Partisipler" adlı henüz basılmamış incelemesinde sıfat-fiillerin zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmasını işlemiştir.

Türkiye Türkçesi'ne nazaran Azeri Türkçesi'nde sıfat-fiillerle ilgili yapılan müstakil çalışmalar daha fazladır. Özellikle H. Mirzeyev'in sıfat-fiilleri çeşitli yönleriyle ele alan makaleleri, Azeri Türkçesi'nde sıfat-fiillerle ilgili bir çok konuyu aydınlatmıştır. Mirzeyev'in "Müasir Azerbaycan Dilinin Morfologiy

20- Janos Eckmann, "Çağatayca'da İsim-Fiiler", TDAY-Belleten 1962, Ankara 1962, s. 51-60.

21- Zeynep Korkmaz, "Türkçe'de -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", DTCF Dergisi, C.XVII, S.L-2, Ankara 1959, s. 159-168, "-ası/-esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine", TDAY-Belleten 1968 Ankara 1969, s. 31-38.

22- Beşir Göğüş, "Türkçe'de Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümleciğe Bağlanma Şekilleri", TDAY-Belleten 1968, Ankara 1969, s.89-142,

23- Eva àgnes Csoto, "A Syntactic Analysis of Participle Constructions in Modern Turkish", Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler I, Türk Dili C. I, İstanbul 1985, s.39-56.

224- Ertuğrul Yaman, "Geniş Zaman Ekleriyle Türetilmiş Sıfat-fiiller", Sosyal Bilimlerde Araştırma, S.5, Ankara 1992, s.18-20.

yasından Hüsusi Seminer"²⁵ adlı eseri denilebilir ki, yayınladığı makalelerin derlenmesi sonucu oluşmuştur. Mirzeyev söz konusu eserinde, 1839'dan 1971'e kadar olan sürede Azeri Türkçesi'ne dair yazılmış gramer kitaplarında sıfat-fiille ilgili yer alan görüşleri özetlemiş ve sıfat-fiilin fiille ve sıfatla olan benzer ve farklı yönlerini tesbit etmiştir. H. Mirzeyev bu çalışmasını 1986'da yayınlanan "Azerbaycan Dilinde Fe'l"²⁶ adlı eserinin sonuna da eklemiştir. A.B.Abilov Azeri Türkçesi'ndeki sıfat-fiiller hakkında bir kitap yayınlamış,²⁷ V. G. Aliyev Azerbaycan ve Özbek Türkçeleri'nde kullanılan sıfat-fiilleri mukayese etmiştir.²⁸ Vilayet Eliyev bazı eserlerinde sıfat -fiille ilgili bir çok konuya temas etmiştir.²⁹ Ayrıca Azerbaycan'da sıfat-fiiller Hakkında bir çok makale yayınlanmış olup, bunların çoğu sıfat-fiillerin cümledeki yeri ve fonksiyonları ile ilgilidir.³⁰

Türkmen Türkçesi'nde de T. Guziçiyev³¹ ve B. Hocayev'in³² sıfat-fiiller hakkında müstakil çalışmaları bulunmaktadır. T. Guziçiyev başta olmak üzere bazı dilcilerin konuyla ilgili makaleleri mevcuttur.³³ Türkmen Türkçesine dair yazılan gramer kitaplarında da, Sıfat-fiiller hakkında geniş bilgi verilmiştir.³⁴

25- H.Mirzeyev, Müas. Azerb. Dil. Morf. Bakı 1971,

26+ H.Mirzeyev, Azerbaycan Dilinde Fe'l, Bakı 1986.

27- A. C. Abilov, Pricastnie Oboroti v Sovremennom Azerbaydjanskom Yazıke, Bakı 1962.

28- V. G. Aliyev, Pricastiya v Sovremennom Azerbaydjaskom i Özbekskom Yazıkah, Taşkent 1965.

29- Vilayet Eliyev, Müasir Azerbaycan Dili II, Bakı 1980; Azerbaycan Dilinde Fe'lin Tesriflenmeyen Formaları -Mesder-, Bakı 1986.

30- bkz. H. Mirzeyev, Müas. Azerb. Dil. Morf., s. 128-134.

31- T. Guziçiyev, Türkmen Dilinin 18-19 Asır Edebi Yazuv Yadigerliklerinde Ortak İşlikler, Aşgabat 1970.

32- B. Hocayev, Hezirki Zaman Türkmen Dilinde Ortak İşlik Formaları, Aşgabat 1975, Türki Dilleriñ Günorta-Günbatır Toparında Ortak İşlik Formaları, Aşgabat 1977

33- bkz., B. Hocayev, Türki dillerin., s.7.

34- P. Azimov, Hezirki Zaman Türkmen Dili, s.400-430.

Türk lehçe ve şivelerinin bir çoğuna ait sıfat-fiiller de, bazen makale, bazen de kitap çerçevesinde ele alınmışlardır. Yakut Türkçesi'nde E. İ. Ubryatova,³⁵ Çuvaş Türkçesi'nde İ. A. Andreyev³⁶, Altay Türkçesi'nde V. Tadikin,³⁷ Tuva Türkçesi'nde Ş. Ç. Sat,³⁸ Hakas Türkçesi'nde A. İ. İnkicekova-Grekul,³⁹ Uygur Türkçesi'nde E. İ. Uşakov,⁴⁰ Kazak Türkçesi'nde J. Bolotov⁴¹ ve T. Ergaliyev,⁴² Özbek Türkçesi'nde R. Cumaniyazov,⁴³ ve S. N. İvanov⁴⁴ ve C. Muhtarov,⁴⁵ Karakalpak Türkçesi'nde D. S. Nasırov,⁴⁶ Karaçay Balkar Türkçesi'nde V. B. Aliyev⁴⁷ ve Kumuk Türkçesi'nde C. Hangişiyev⁴⁸ sıfat-fiillerle ilgili eser vermişlerdir.

-
- 35- E. İ. Ubryatova, "Pricastie v Yakutskom Yazıke", Naucnaya Sessiya LGY. Tezisi Dokladov po Sekstii Vostokovedeniya, Leningrad 1946, s.61-65.
- 36- İ. A. Andreyev, Pricastie v Çuvaşskom Yazıke, Çeboksarı 1961.
- 37- V. Tadikin, Pricastiya v Altayskom Yazıke, Gorno-Altaysk 1971.
- 38- Ş. Ç. Sat, Pricastiya v Tuvinskom Yazıke, Moskva 1961.
- 39- A. İ. İncikova-Grekul, "Pricastiya v Hakasskom Yazıke", Akademiku V. A. Gordlevskomu k ego Semidesyatipyatiletiyu, Moskva 1953, s.108-123.
- 40- E. İ. Uşakov, Sintaksiçeskie Funkstii Formı na -gan v Sovremennom Uygurskom Yazıke, Moskva 1956.
- 41- J. Bolotov, Sintaksiçeskie Funkstii Pricastiya v Kazahskom Yazıke, Moskva 1955.
- 42- T. Ergaliyev, Kazak Tilindegi Esimşe Kategoriyası, Almatı 1958.
- 43- R. Cumaniyazov, Özbek Tilida Sifatdaş, Taşkent 1949.
- 44- S. N. İvanov, Oçerki po Sintaksisu Uzbekskogo Yazıka, Leningrad 1959.
- 45- C. Muhtarov, İstoriya Razvitiya Pricastnih Form v Uzbekskom Yazıke, Taşkent 1971.
- 46- D. S. Nasırov, Pricastie i ego Sintaksiçeskie Funkstii v Karakalpaksko Yazıke, Moskva 1954.
- 47- V. B. Aliyev, "Pricastie Karaçaevo-Balkarskogo Yazıka", Uçepnie Zapiski Kabardino-Balkarskogo Universiteta, Seriya İstoriko-Filologiçeskaya, Nalçik 1958
- 48- C. Hangişiyev, Pricastiya v Kumikskom Yazıke, Bakü 1966.

SIFAT-FİİLİN FİİL İLE MÜŞTEREK VE FARKLI HUSUSİYETLERİ

Sıfat-fiil, fiile ait başlıca hususiyetleri ifade etmektedir. Sıfat-fiiller her şeyden önce bir fiil şekli olup, başta hareket ve zaman olmak üzere fiile ait geçişlilik-geçişsizlik, olumsuzluk, çatı, şahıs, tarz, idare, zarflarla birlikte kullanım gibi özelliklere sahiptir. Fiile ait bu özellikler fiillerde daha belirgin olup, sıfat-fiillerde umumu bir şekilde görülür.

1- SIFAT-FİİLLERDE HAREKET

Fiillerde olduğu gibi sıfat-fiillerde de hareket mazmunu vardır.

Benim kendilerini s e v d i ğ i m i h i s s e t t i k ç e , daha uysal, daha sakin oluyorlardı. (H 100 Y, s.494).

Olan sakladı cöbüne hepsini, kaldırdı bakışını, baktı göke, u ç a n kartala, bekim. (Yol., s.93).

Kim el y è t i r e c e k bu sirre bilmez. (ATE, s.16).

Hovada s ı z ı l l a r s ı z ı l m a z çalaca övüsgin bardı.(AE-I, s.47).

Yukarıdaki cümlelerde geçen "sevdiğimi", "uçan", "yêtirecek" ve "sızılar-sızılmaz" sıfat-fiilleri fiile ait hareket anlayışını saklamıştır. Ancak, fiille, sıfat-fiildeki hareket mazmunu aynı değildir. Yukarıdaki cümlelerin yüklemi olan "oluyorlardı", "baktı", "bilmez" ve "bardı" fiilleri eşyanın hareketini hüküm yolu ile bildirdiği halde, sıfat-fiiller eşyanın hareketini alametlendirmek yolu ile bildirir. Çünkü sıfat-fiildeki hareket, alamet anlayışı ile aynı anda kendini gösterir. Onunla birleşir. Diğer bir ifadeyle sıfat-fiil, eşyanın hareketle bağlı olan alametini bildirir. Buna görede fiiller cümlede yüklem, sıfat fiillerde genellikle tamlayan olur.

Sıfat-fiillerin hareket anlayışına sahip olması, fiilin zaman, geçişlilik-geçişsizlik, çatı, olumsuzluk vs. gibi kategorilerini de herhangi bir şekilde ifade etmesine zemin hazırlar. Çünkü bunların hepsi hareketle bağlı durumlardır. Kemal Eraslan, sıfat-fiillerde hareket konusu ile ilgili olarak "İsim-fiiller nesnelere geçici hareket vasıflarıyla karşılamakla beraber, gerektiğinde mücerret hareketi veya hareket halini de ifade edebilirler. İsim-fiillerin şekil ve zaman eki durumuna geçebilmelerinin bir sebebi budur. Fiil ismi gibi mücerret hareket ve iş ismi olabilen isim-fiiller, bilhassa isim işletme ekleriyle

veya bağlandıkları edatlarla zaman ifadesini bir kenara bırakarak zarf-fiiller gibi hareket halini ifade ederler⁴⁹ demektir.

Muharrem Ergin de "partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Yani partisip hareket halinde bulunan nesnelere için kullanılan, hareket halindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir. Partisiplerin bazılarında vasıf ismi ifadesinden başka hareket hali ifadesi de vardır ki, bunlar bu bakımdan gerundiumlara yaklaşır, gerundium gibi kullanılırlar. Bu bilhassa -dık/-dik ve -acak/-ecek partisiplerinde açıktır. -an/-en partisibi de Azeri sahasında ve Eski Türkçe ile diğer Türk şivelerinde (-gan/-gen) aynı zamanda hareket hali ifadesi taşırdı ve taşımaktadır"⁵⁰ şeklinde görüş belirtir.

2- SIFAT-FİİLLERDE ZAMAN

Fiilin bir nevi olan sıfat-fiil, fiile ait olan zaman kategorisini muhafaza etmektedir. Bu, her şeyden önce, sıfat-fiillerin fiiller gibi hareket ve hareket şeklinde olan başka prosesleri bildiren sözlerle ifade edilmesi ile ilgilidir. Sıfat-fiilin formal alameti ve aynı zamanda fiilin zaman ekleri olan (-acak, -ar, ve -mış) ve şeklini türeten (-ası, -malı), zaman anlayışını koruyan (-an, -dık ve -yan) eklerle sıfat fiilin türetilmesi, zaman bildirmek açısından en önemli faktördür. Ancak fiil ile sıfat-fiilin zaman bildirmeleri aynı değildir. Fiillerde zaman, daha açık ve net, sıfat-fiilde ise, ait olduğu sözü zamanla vasıflandırdığı için daha umumîdir. Sıfat-fiilin zaman bildirmesi onun en önemli özelliği olup, onu, fiillerden türemiş sıfatlardan ayıran başlıca özelliğidir.

E. Demircizade, zamanı, sıfat-fiilin karakteristik hususiyeti olarak görmekte,⁵¹ Özbek dilcilerden R. Cumangüzov'a göre, zamanı ifade etmek sıfat-fiilin en

49- K. Eraslan, ETİF, s.16

50- M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.321-322.

51- E. Demircizade, "Sifet", Müasir Azərbaycan Dilinin Morfologiyası, Bakı 1951, s. 58.

önemli vasfıdır. Sıfat-fiil eğer zaman bildirmiyorsa, sıfat kategorisine geçer.⁵² Tansin Banguoğlu sıfat-fiillerin her zaman zamanla bağlı olduğunu ve bundan dolayı mastarlardan ayrıldığını belirtir.⁵³ A.N. Baskakov, Türkiye Türkçesi'nde mastarla, sıfat-fiil arasındaki farklardan bahsederken "-dik eki ile meydana gelen söz sıfat-fiildir, çünkü açık olarak olmasa da, yine de zaman manasına sahiptir"⁵⁴ diyerek, zamanı sıfat-fiilin en önemli özelliği sayar. Görüldüğü gibi Türkologlar, zamanı ifade etmeyi sıfat-fiiller için şart koşarlar.

Sıfat-fiil eklerinin bazılarında, zaman mefhumu belirgin olarak görülür. Bazılarında zayıf, daha zayıf ve umumî olarak karşımıza çıkmaktadır. A. Borcakov, sıfat-fiillerin belli bir zamanı anlattığını ve sıfat-fiil eklerinin eskiden fiilin zaman ekleri olarak kullanıldığını kaydeder.⁵⁵ Vilayet Eliyev, zaman kavramını fiilin çekimlenmeyen formları olan mastar, sıfat-fiil ve zarf-fiil üzerinde ele alarak şunları söyler. "Zaman kategorisi ancak fiile mahsustur. Fiili zamansız düşünmek olmaz. Buna göre de fiilin çekimlenmeyen şekillerinde de zamana ait hususiyetler her hangi bir şekilde kendini gösterir. Bu hususiyetler sıfat-fiil ve zarf-fiilde daha fazladır. Hatta sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri zamana göre formallaşmış, bazıları da zaman ekleri ile omonimlik göstermektedir."⁵⁶

Oğuz grubu Türk şivelerinde, zamanı ifade etme yönünden, öyle belirgin bir ayrılık yoktur. Bazı kullanılışlarda ise, bir şivede geçmiş zamanı anlatan sıfat-fiil eki, başka bir şivede geçmiş ve şimdiki zamanı anlatabilmekte, bazı sı-

52- R. Cumaniyazov, Özbek Tilide Sifetdaş, s.121.

53- T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İkinci Baskı, Ankara 1986, s.422.

54- A. N. Baskakov, "O Klassifikatsii Pricastiy v Turetskom Yazıke". Voprosı Yazıkoznaniya, No:6. Moskva 1959. s.111.

55- A. Borcakov, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında İş Atları, Aşgabat 1976, s.17.

56- V. Eliyev, Azerbaycan Dilinde Fe'lin Tesriflenmeyen Formaları, Mesder, s.18

fat-fiil eklerinin de (-an, -dık) zaman anlatışı şiveden şiveye bazı küçük farklılıklar göstermektedir. İfade ettikleri zamana göre Oğuz grubu Türk şivelerine de sıfat-fiiller üç grupta toplanmaktadır: Geçmiş, şimdiki veya geniş, gelecek. Özellikle -an/-en ve -dık/-dik ekleri ile meydana getirilen sıfat-fiiller kullanılışa göre birden fazla zaman grubuna dahil edilebilmektedir. Bu yüzden biz, çalışmamızda sıfat-fiil eklerini belli bir zaman grubu altında değil, eklerin alfabetik sırasına göre ele alıp, hangi zamanı bildirdiklerini ortaya koymaya çalışacağız.

-acak/-ecek, -cak/-cekk

Gelecek zaman eki olarak da kullanılan -acak/-ecek eki, bütün araştırmacılar tarafından gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kabul edilmektedir.

Bu Sermed Bey'in işine g e l e c e k şey değildi. (SH II, s.20.)

A k a c a k kan damarda durmaz. (GT, s.59)

Havanın néçe k é ç e c e y i n i dağın dumanından séçerdi. (SU, s.16)

Oların guyruklarını yamızlarına gısıp g a ç m a c a k d ı k l a r ı êşgêrdi. (YG, s.97).

-an/-en

-an/-en ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin hangi zamanı bildirdiğine dair Türkoloji'de fikir muhtelifliği vardır. Türkiye Türkçesi'ne dair yazılan gramer kitaplarında bu konuda görüş birliği yoktur. Eki; V. A. Gordlevski⁵⁷ ve T. Banguoğlu⁵⁸ şimdiki, J. Deny,⁵⁹ A. N? Kononov,⁶⁰ A.N. Baskakov,⁶¹ Ş. S. Aylyarov,⁶² ve

57- V. A. Gordlevskiy, Grammatika Turetskogo Yazıka, Moskva 1928, s.49.

58- T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s.424-425.

59- A. N. Kononov, Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, Moskva 1956, s.252.

60- J. Deny, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Çeviren Ali Ulvi Elöve, İstanbul 1941, s.432.

61- A.N. Baskakov, "O Klassifikatsii Pricastiy v Turetskom Yazıka, s112.

62- Ş.S. Aylyarov, Uçebnik Turetskogo Yazıka, Moskva 1954, s.174-175.

A. Samoyloviç,⁶³ şimdiki ve geçmiş; K. Eraslan⁶⁴ geçmiş, şimdiki ve gelecek, M. Ergin,⁶⁵ K. Bilgegil⁶⁶ ve Sözcük Türleri⁶⁷ adlı kitap geniş zaman; Haydar Ediskun⁶⁸ şimdiki yada geniş zamanı ifade ettiğini belirtmişlerdir.

Gagauz Türkçesi'nde ise ek, geniş-geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kabul edilir.⁶⁹

Azeri Türkçesinde de durum Türkiye Türkçesindekinden farklı değildir. M. İ. Kazım Bey, T. Makarov, M.E. Vezirov, C. Ceferov, Z. H. Tağızade, E. M. Cavadov⁷⁰ ve Ferhad Zeynelov⁷¹ eki, şimdiki zaman sıfat-fiil eki; A. Tahirov⁷² geçmiş zaman sıfat-fiil eki; L. Budagov, S. M. Ganiyev, M. C. Mehemmedov, R. Rüstemova ve Z. İ. Budagova⁷³ ise geçmiş ve şimdiki zaman sıfat-fiil eki; İ. R. Efendiyev, M. Hüseyinzade, C. A. İbrahimov ve A. S. Ebilov da bütün zamanları ifade edebildiğini belirtmişlerdir.⁷²

Türkmen Türkçesi ile ilgili gramer kitaplarının hemen hepsinde -an/-en eki geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak gösterilmektedir.⁷³

63- A. Samoyloviç, *Kratkaya Uçebnaya Grammatika Sovremennogo Osmanskogo-Turetskogo Yazıka*, Moskva- Leningrad 1941, s. 218.

64- K. Eraslan, *ETİF*, s.18.

65- M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 323.

66- K. Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 197-198.

67- *Sözcük Türleri*, s.272.

68- H. Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, s. 249-250.

69- L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzskogo Yazıka*, s. 230-233.

70- N. Mirzeyev, *Müas. Azerb. Dil. Morf.*, s.57.

71- F. Zeynelov, *Türk Dillerinin Mügayiseli Grammatikası II*, s.117.

72- H. Mirzeyev, *age*, s.57

73- bkz. P. Azimov, *Hezirki Zaman Türkmen Dili*, s.415, B. Hocayev, *Türki Dillerin Günorta- Günbatır Toparında Ortak İşlik Formaları*, s. 23, Louis Bazin, "Türkmençe" (Çeviren:Efrasiyap Gemalmaz), Erzurum 1988..ş.14.

-an/-en eki diğer Türk şivelerinde de genellikle, geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı görülür. Dilcilerin bu konudaki görüşlerinin vahid olmaması bu ekin (-r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür)eki hariç), diğer sıfat-fiil eklerine nisbeten, zamanı daha umumî olarak ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Baskakov'a göre ekin hangi zamanı bildirdiğini belirginleştirmek zordur.⁷⁴ Sıfat-fiil eklerinin çoğu fiilin bazı zaman (-acak, -ar/-er, -mış) ve şeklinin (-ası, -malı) ekleri ile omonim olması ve aynı menşeden gelmesi bu eklerde zamanın daha açık görülmesini sağlar. -an/-en ekinde bu durum zayıftır. Bazı Doğu Türk şivelerinde de -an/-en ekinin zamanı açık ifade etmesi, bu ekin hala zaman eki olarak kullanılması ile ilgilidir.

A. N. Baskakov, Türkiye Türkçesi'ndeki sıfat-fiillerden bahsederken "-an,- ve -dik sıfat-fiil ekleri hali hazırda dakik zaman manalarını kaybetmiş ve ona göre de fiilin zaman ekleri vazifesinde kullanılmıyor" demektedir.⁷⁵

-an/-en ekli sıfat-fiilin hangi zamanı bildirdiğini doğru tesbit etmek için cümlenin umumi manası, cümledeki fiilin zamanı, sıfat-fiilin meydana geldiği sözün mana dairesi, bunun mecazi mana gösterip göstermemesi, hangi kelime ve kelime gruplarıyla kullanıldığı vs. gibi hususlar göz önünde tutulmalıdır. Ancak bu üslûba ait durumlar gramatik özellik için ölçü olamaz. Burada esasen, bu ekin mazmunundaki gramatik zaman anlayışı esas alınmalıdır.

Şimdi de -an/-en ekinin hangi zamanları ifade ettiğini görelim:

Geçmiş Zamanı Bildirir:

Geçmiş zaman ifadesi diğer Oğuz grubu Türk şiveleri içinde Türkmen Türkçesi'nde daha fazla görülür. Bunun sebebi Türkmen Türkçesi'nin Doğu Türkçesi'ne daha yakın olması ve Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi ve Gagauz Türkçesinde geçmiş zamanı bildiren -mış/-miş ekinin kullanılması ile ilgilidir. Türkmen Türkçesi'nde -mış/-miş sıfat-fiil eki sıfat-fiil fonksiyonuyla artık kullanımdan kalkmıştır.

74- A. N. Baskakov, "O Klassifikatsii Pricastiy v Turetskom yazıka", s.112.

75- A. N. Baskakov, agm., s.113.

G e ç e n d e g g a z e t e l e r y a z ı y o r d u . (A N , s . 9 1)

Alatla,alatla kafestên k u r t u l a n k u ş . L a f e d e r k e n d i k e n d i n d ê n o l a m n . (Y o l . , s . 7 7)

Ö l e n p a d ş a h ı n b i r g ı z ı v a r i d i , S e l i m b u g ı z ı d a a l d ı , o t u r d u t a h - t a . (A N I , s . 2 1 5) .

S t o l u n b a ş ı n d a o t u r a n l a r a s a l a m b e r d i . (A E I , s . 1 0 5) .

Şimdiki Zamanı Bildirir:

Buradaki şimdiki zaman şartlı kabul edilmelidir. Çünkü iş, hareket hali ha- len devam etse de, bunun başlangıcı geçmiş zamandır. Hareket devam ettiğine göre şimdiki zaman anlayışı hakimdir. Şimdiki zaman anlayışı Türkmen Türkçesi'nde; Türkiye, Gagauz ve Azerî Türkçelerine nazaran fazla kullanılmaz. Bunun sebebi ise Türkmen Türkçesi'nde -yan/-yên ekinin yaygın bir şimdiki zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmasıdır.

Yediğimiz vesika ekmeği, mektepten v e r i l e n z e y t i n y a ğ ı y l a b u l u - g u r . (S H I I , s . 3 3) .

T u r n e l ê r , u ç a n t u r n e l ê r . (C Y , s . 8 2) .

İ n s a n ı y a ş a d a n g a y e , e m e l d i r . (Ç T Ş , s . 2 6 6) .

Yöne hiç bir taraptan kemin b o l m a n d a d a i f i s o f u n d a u r u ş y a n a d a m b o l y a r . (İ k . I I I , s . 2 7 7) .

Gelecek Zamanı Bildirir:

-an/-en eki çok nadir hallerde gelecek zaman bildirir. Bu daha çok "gel-" fiili ile teşkil edilen sıfat-fiillerde görülür.

G e l e n , g i d e n y o k . (S K , s . 1 0)

Hem da bitkidê borcu da fukaaranın taa büülürmüş gelên kışadan. (G F , s . 1 9 4) .

Ayda on manat, yahşı işlesen, can yandırısan, g e l e n a y d a n b e ş m a - n a t d a ü s t e g e l i b a y d a o n b e ş v e r e r e m . (A N I , s . 3 0 4) .

Ay y ı g a n t a p ı l l a r l a , T o y l ı a g a , i f i b o l m a n d a , m a ş ı n y ı g a r . (T o . M . s . 2 4 7) .

Zaman Umumileşir:

Atasözü, deyim, hikmetli söz gibi ifadelerde umumi bir zaman anlayışıyla karşılaşmaktayız:

Gönülleri birleşenler! Selâm sizlere. (YS. s.46).

Paneerda kesilên parmak acımaşmış. (GF, s. 106).

Amma él deyer ki, "daldan atılan daş topuga deyer". (AN I, s.45).

Uzadandan yoldaş bolmaz. (TA, s.91).

-an/-en ekli sıfat-fiillerin zamanı, görüldüğü gibi sabit değildir. Zamanı müeyyenleştirmek için cümledeki kullanıma, -an/-en ekinin getirildiği fiilin leksik manasına, her şivenin kendine has özelliğine vs. bakmak gerekir.

-dık/-dik/-duk/-dük, -tık/-tik/-tuk/-tük

Daha çok geçmiş zamanı bildiren sıfat-fiiller türetir. Bazı durumlarda şimdiki zamanı ifade ettiği de görülür. B. Çobanzade ve F. Ağazade geçmiş ve daimi hareket manası; Ç. İbrahimov, T. Rüstemova geçmiş ve şimdiki; L. Budakov geçmiş ve bazen şimdiki; Z. H. Tağızade ekin geçmiş zamanı bildirdiğini belirtir.⁷⁶

J. Dehy'ye göre, bitmiş iş ve hareketi ifade etmekte olup, bu daha çok bitmiş ve başlamış hadiseleri kapsar.⁷⁷ V. Gordlevskiy,⁷⁸ N. K. Dmitriyev,⁷⁹ A. N. Baskakov,⁸⁰ Ş. S. Aylyarov⁸¹ geçmiş ve şimdiki zamanı bildirdiğine dikkati çekerler. Türkiye Türkçesi ile ilgili Türkiye'de yazılan gramer kitaplarında -dık/-dik eki geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak gösterilmektedir.

76- bkz. H. Mirzeyev, Müas. Azerb. Dil. Morf., s.65

77- J. Deny, Türk Dili Grameri, s.419-426.

78- V.A. Gordlevskiy, Grammatika Turetskogo Yazıka, s.118, 123, 127.

79- N. K. Dmitriyev, Turetskiy Yazık, Moskva 1960, s.58.

80- A. N. Baskakov, "OPKlassifikatsii Pricastiy v Turetskom Yazıka", s.112.

81- Ş.S. Aylyarov, Uçebnik Turetskogo Yazıka, Moskva 1954, s.215w

Geçmiş Zamanı Bildirir:

Oğuz grubu Türk şivelerinde genellikle geçmiş zaman manası veren ekin, Türkmen Türkçesi'nde olumsuz şekli daha çok kullanılır. Olumlu şekil az kullanılır. Bunun sebebi olumlu formanın yerine -an/-en ekinin kullanılmasıdır. y a z a n okuvçı- y a z m a d ı k okuvçı vs gibi.

Balkanlarda y a p t ı ğ ı m seyahatten döneli aylar geçti.(YBDD,s.424).

Stavro kendi vardır g ö r d ü ü 1915'ci yılda cenktê. (CY, s.36).

G ö r d ü y ü n yollardı, daşlı kesekli. (ATE, s.24).

Tecen şêherinden anırsını g ö r m e d i k perzentleriniñ yurt aşmagı-
namokınêhili düzüp biler? (AE I, s.185.),

Şimdiki Zamanı Bildirir:

Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi'nde, Gagauz ve Türkmen Türkçesi'ne nazaran sık kullanılır. Buradaki şimdiki zaman anlayışı şartlı kabul edilmelidir. Çünkü hareketin başlangıcı geçmişe dayanmaktadır. Türkmen Türkçesi'nde cümlenin yüklemının zamanı, -dık/-dik sıfat-fiil ekinin şimdiki zamanı bildirip bildirmemesini belirler.

Sen onların gizli din t a ş ı m a d ı k l a r ı n ı ne biliyorsun?
dedi. (SK, s.17).

Evê gelip kavalları b i l d i i yerê saklamış. (GF, s.136).

Bir kün Arazın i ş l e d i y i gyunun baltası girilmişdi. (Ar., s. 18).

Delil bilen t a s s ı k l a n m a d ı k boş söze sud kanunu inam edenok. (GA, s. 128).

Umumi bir zaman bildirir:

Daha çok atasözü ve deyimlerde görülür.

Benim hiç o k u d u ğ u m yok. (SK, s.30).

Erkes b i l d i n d e n geri kalmasın. (GT, s.70.).

D ê d i ğ i n hher sözü duy derin derin. (Şehit., s.28).

Öz gadırın b i l l m e d i k, il gadırın ne bilsin. (TA, s.88).

Gelecek Zamanı Bildirir:

Çok az örnekte görülür.

Bunların ne vakit a s ı l d ı k l a r ı n ı göreceğiz Allahım.¹ (SH II s.40).

Men ölüden sonra atan gédib başka arvad alacağı, teze a l d ı g ı arvad seni yola aparmayacağı. (AN I, s. 61).

Şol hatda görkezilen möhletde g e l m e d i k adamıñ ızından milistiya barcaktır diyen duyduriş da bardı. (GA, s.168).

-ası/-esi

Oğuz grubu Türk şiveleri içinde Gagauz Türkçesi'nde kullanılmayan ek, Türkmen Türkçesi'ne dair yazılan gramer kitaplarında, fiil isimleri türeten ek olarak gösterilmektedir.⁸² Türkiye Türkçesi'nde işlekliliğini yitiren ek, daha çok dua ve beddualarda kullanılan sıfat-fiillerde görülür. Azeri Türkçesi'nde de işlekliliğini kaybetmek üzere dir. Gelecek zamanı ifade eder.

O iki eli öpülesi hocanın sözlerini gel de hatırlama. (ÜRS, s.4).

Bütövlüye ç a t a s ı ümidim. (ŞD, s.74).

Senden gizlêp o t u r a s ı zat yok.(YG, s.368).

-malı/-meli

Sıfat-fiil eki olarak işlekliliğini kaybeden ek, Türkiye Türkçesi ile ilgili taradığımız metinlerde, sadece bir örnekte karşımıza çıktı. Azeri, Gagauz ve Türkmen Türkçeleri'nde de pek fazla kullanılmayan eki, zaman bakımından iki gruba ayırabiliriz: 1- Zamanı ifade edenler. 2- Zamanı ifade etmeyenler.

Zaman ifade edenler, sıfat-fiil; (g ö r ü l m e l i işler); zamanı ifade etmeyenler de, daimi alamet ve keyfiyet mazmunu kazanır. Bu durumda sıfat özelliği gösterir. (y e m e l i elma). "görülmeli" kelimesi eşyanın gelecek zamanla bağlı olan alametini bildirir. Hareket ön plandadır. "yemeli" kelimesi ise zamanla bağlı olmayıp, daimi hususiyet bildirir. Bunlar sıfatın derece alametini

82- bkz. A. Borcakov, Türki Dilleriñ Günorta-Günbatar Topanında İş Atları,

bildirir. (en yemeli). Birinci grupta gereklilik manası fazla, ikinci grupta çok zayıftır.

-malı/-meli eki, -ası/-esi ekinin sinonimi olarak kullanılabilir. yemeli şey - yeyilesi şey. -ası/-esi ekinde zaman kavramı daha fazladır. Bu da -ası/-esi ekinin zaman eki olarak geçmişte kullanımı ile ilgilidir. -ası/-esi ve -malı/-meli ekli sözlerde zaman anlayışı ile birlikte gereklilik manası kompleks ifade edilmektedir

Ne y a p m a l ı olduğunu bilmem. (SK, s.23).

Bên deerim e, ani siz o l m a l ı akıldan bozusunuz. (CY, s. 157).

Latışlara a y r ı l m a l ı pay çoh az. (ÇTŞ, s.142).

Öyünden ç ı k m a l ı dêl ahır, uyam. (DŞP, s.82)

-malı/-meli ekli sözlerin bir kısmı sığata doğru inkişaf ederek sıfat hususiyete taşır. Diğeri bir kısmı ise, sıfat-fiil özelliğini korur. Buradan hareketle bunların bir kısmını fiilden türemiş sıfat, diğeri bir kısmını da sıfat-fiil kabul edip, -malı/-meli ekini de şartlı olarak geçit durumunda olan sıfat-fiil eki kabul etmek yerinde olur.

-mış/-miş/-muş/-müş

Oğuz grubu Türk şivelerinde geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller türeten ek, Türkmen Türkçesi'nde sıfat-fiil eki olarak işlekliliğini kaybetmiştir.

Bu kurt bazı ağaç kurtları gibi, bizim vücudumuzun yapısında d o ğ- m u ş ve b ü y ü m ü ş bir tufeylidir. (AN, s.42).

Annat, annat y a n m ı ş adam. (DÖ, s.15).

K ö ç ü r ü l m e m i ş bir gebrin böyründe hardansa gelen bir ses onu sahladı. (SU, s.14).

Bu e ş t m i ş i fi için cogap bermelê borsun. (Gülç., s.100).

-r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür, -maz/-mez

Türk lehçe ve şivelerinin hemen hepsinde sıfat-fiil türeten bu ek, zaman olarak şimdiki, geniş ve gelecek zamanı bazı şivede zayıf, bazısında kuvvetli

olarak aksettirir. Türkiye Türkçesi'ne dair Türkiye'de yazılmış gramer kitaplarının tamamına yakınında ekin, geniş zaman sıfat-fiil eki olduğu bildirilmiştir. Tahsin Banguoğlu, eki, şimdiki zaman sıfat-fiil ekleri arasında ele almıştır.⁸³ K. Eraslan, -an/-en ve -ar/-er,-r, -maz/-mez ekleriyle birlikte bu gruba giren eklerin bilhassa geçmiş ve şimdiki zaman ifadesi taşıdığını, bazı hallerde gelecek zamanı da ifade ettiğini zikreder.⁸⁴ Türkmen Türkçesi'nde ekin gelecek zamanı ifade ettiği belirtilmiştir.⁸⁵ Azeri Türkçesi'nde bunun sıfat-fiil eki olduğunu kabul eden bazı araştırmacılar onun gelecek zamanı ifade ettiğini söylerler. (A.S. Abilov). Bazısı bunun gelecek zamanla sınırlı olmayıp bütün zamanları ifade ettiğini (M. Hüseyinzade), bazıları da zaman ifade edip etmemesinden bahsetmezler. (Z.H. Tağızade)⁸⁶

Zamanı ifade etme bakımından bunları -malı/-meli eklerinde olduğu gibi esasen iki gruba - zamanı zayıf olarak ifade edenler ve zaman ifade etmeyenler- ayırmak gerekir.

Bu ekle teşkil edilen kelimelerin çoğu dilimizde eşyanın daimi alamet ve keyfiyetini bildirir. k a y n a r s u, g ü l e b yüz vs. Burada herhangi bir zaman söz konusu değildir.

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin bir kısmı ise zamanı çok cüzi olarak ifade ederler. a k a r çeşme, g ö r ü n m e z ay vs gibi. Bu örneklerde hareket mazmunu kuvvetli olmadığından zaman da umumi bir durumdadır. Ayrıca geniş zaman eki olarak da kullanılan ek, içinde bulunan umumi zaman anlayışının da tesirine maruz kalmaktadır.

83- T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, .s.425-426.

84- K. Eraslan, ETİF, s.18

85- bkz. P. Azimov, Hezirki Zaman Türkmen Dili, s.421.; B. Hocayev, Türki dillerin, .s.198-199.

86- bkz. H. Mirzeyev, Müas. Azerb Dil. Morf., s.70.

P. Azimov, Türkmen Türkçesi'nde en çok -ar/-er,-r, -maz/-mez ekleri ile türetilen sıfat-fiillerin sıfatlaşmak ve isimleşmek özelliğine sahip olduğunu belirtir.⁸⁷ Başkırt, Özbek ve Hakas Türkçeleri'nde er,-ar/-er ekleriyle türetilen sıfat-fiiller, artık fiilden türeyen sıfatlara geçmişlerdir.⁸⁸

Bu eklerle teşkil edilen sıfat-fiillerin çoğu, eşyanın zamanla bağlı olmayan hal, durum, vasıf vs. gibi özelliklerini bildirir. Böylelikle de fiilden türeyen sıfata yakınlaşır.

Türkiye Türkçesi'nde, son dönemde söz konusu eklerle türetilen kelimelerin bir kısmı doğrudan doğruya isim olarak kullanılırken, bir kısmı da dolaylı olarak (sıfat göreviyle veya bir takım yapım ve çekim ekleri almak suretiyle) tıpkı isimler gibi kullanılmaktadır.⁸⁹

Sonuç olarak bu ekleri zaman bildirip bildirmemek açısından iki gruba ayırıp, şartlı olarak sıfat-fiilden sıfata geçit durumundaki ek olarak kabul etmek gerekir.

O, i ş i t i l i r i ş i t i l m e z bir sesle: "zembereği kırıldı" diyordu. (H 100 Y, s.462).

Git de bitkinci s e v e r uşaklarınnan lafet. (Yol., s.102).

Hem de Beza galasının galıgları Cenubi Azerbaycanda Garadağın a l ı n m a z zirvelerinin birinin üstünde indi de galır. (ÖK, s.38).

Siziñ barıñızam g i d e r yoluñızı tapman, garañkıda sermenişip yören adamlar. (Ik. III, s.191.).

Oğuz grubu Türk şivelerinde zamanı daha belirgin ifade etmek ve sıfat-fiil olarak kullanılmak bakımından -maz/-mez eki, -r/-ar/-er ekine nazaran daha çok işlektir.

87- P. Azimov, Hezirki Zaman Türkmen Dili, s.413-414.

88- H. Mirzeyev, Müas. Azerb. Dil. Morf., s.72.

89- Ertuğrul Yaman, "Geniş Zaman Ekleriyle Türetilmiş Sıfat-fiiller", s.18-

-yan/-yên

Türk lehçe ve şiveleri arasında sadece Türkmen Türkçesi'nde rastladığımız ek,şimdiki zamanı bildirir.

L. Bazin'e göre ek, geniş ve sürekli bir şimdiki zaman veya alışkanlık ifadesi taşıyan bir şimdiki zaman ifadesi taşır.⁹⁰

-yan/-yên eki, tamladığı sözdeki düşüncenin söylenildiği andaki hareketini bildirir. Söylenilen andaki tam zaman ifade edilmek isteniyorsa "hezir", "şu vagt", "şu mahal" gibi sözlerle kullanılır.⁹¹

Gözlerinden a k y a n yaşîñ her damcasına gurban, balam. (Ik.III, s. 15).

Tamlanan söz genellikle bir cinsden olan ve umumi düşüncüyü bildiren sözlerden (adam, maşın, hayvan, guş vb.) olup, tekrar edilen hareketi, tabii farklılığı gösterilmek istendiğinde ekin manası -ıcı/-ıcı/-ucı/-üci, -yıcı/-yici ekinin manasına yaklaşır. Türkmen Türkçesi'nde bu eklerin birbirinin yerine kullanıldığı görülür.

Pagta y ı g y a n maşın --- Pagta yığıcı maşın.

-ıcı/-ıcı ekinin olumsuz şekli olmadığından bu paralellik olumsuz kullanılışlarda görülmez.

Sıfat-fiilin tamlayan olarak kullanılışında belli bir isnada gelen,"iş", "zat",,"adam" gibi sözlerle, "yok","dêl" gibi olumsuzluk bildiren sözlerle kullanıldığında onların çoğu fiilin geçmiş -şimdiki zamanına (-amok/-emok, -aňak/ -eňek) ya da umumi şimdiki zamanının olumsuzluğuna (-mayar/-meyer) yakın manayı anlatır.

Yok ey, Hocagulı, ol sözüñi aytmagın, meniñ b a ş a r y a n işim dêldir. (AD-SE,s.63).

Yukarıdaki örnekte"başaryan" kelimesi "başaramok", "başarmayarın" şeklinde de söylenilebilir.

90- L.Bazin, Türkmençe, s.14,

91- B. Hocayev, Türki Dillerin,,s.148.

3- SIFAT-FİİLLERDE GEÇİŞLİLİK-GEÇİŞSİZLİK

Fiile ait bir kategori olan geçişlilik-geçişsizlik anlayışı , sıfat-fiilde de görülür. Bu kategorinin sıfat-fiillerde görülmesi tamamen fiilin geçişli olup olmaması ile ilgilidir. Sıfat-fiil eklerinin geçişlilik veya geçişsizlik kategorisinin ortaya çıkmasında hiç bir rolü yoktur.

Bilindiği gibi fiilin çatı kategorisi ile geçişlilik-geçişsizlik kategorisi birbiri ile sıkı bir şekilde bağlıdır. Sıfat-fiilin geçişli olup olmaması işinde de bu kategori ekleri esas role sahiptir. Edilgenlik, dönüşlülük ve işteş çatıda olan sıfat-fiiller geçişsiz, ettirgen çatılı olanlar geçişli, etken çatılı olanların bir kısmı geçişli, bir kısmı geçişsizdir.

Azeri Türkçesi'nde -malı/-meli ekinin hem geçişli, hem geçişsiz fiillere geldiğine bakmayarak bununla türeyen sıfat-fiiller "kimi?", "ne?" sorularına cevap verecek söz talep etmezler.

-r/-ar/-er ekli sıfat-fiiller de geçişsiz fiillere getirilir. Bu hususiyet -r/-ar/-er, -malı/-meli ekleriyle teşkil edilen sıfat-fiillerin fiile ait özelliklerinin gittikçe kaybedip sığata yaklaştığını gösterir.

4- SIFAT-FİİLLERDE ÇATI

Sıfat-fiil, fiile ait çatı kategorisini de ifade etmektedir. Bu bakımdan sıfat-fiil eklerini (-acak,-an,-dık, -mış, -yan) fiilin bütün çatı eklerini kabul edenler ve fiilin bütün çatı eklerinden sonra gelemeyenler (-ası, -malı, -r diye iki gruba ayırabiliriz.

-mış/-miş/-muş/-müş ekleriyle teşkil edilen sıfat-fiiller işteş ve ettirgen çatılı fiillerde fazla kullanılmaz.

İkinci gruba dahil olan sıfat-fiil ekleri ise fiilin etken ve edilgen çatılarından sonra kullanılır.

İkinci gruba dahil olan sıfat-fiiller, birinci gruptakilere nisbeten fiile mahsus hususiyetleri zayıf aksettirmekte ve böylelikle fiilden türeme sığata ya kınlaşmaktadır.

5- SIFAT-FİİLLERDE OLUMSUZLUK

Fiillerde olduğu gibi, sıfat-fiillerde de olumsuzluk -ma/-me ekiyle ifade edilir. -acak/-ecek, -an/-en, -dık/-dik, -mış/-miş ve -yan/-yên sıfat fiil ekleri, diğer sıfat-fiil eklerine nisbeten olumsuzluğu ifadede daha işlektir. -ası/-esi ve -malı/-meli eklerinin olumsuz kullanılışları pek yaygın değildir. Bu eklerdeki arzu, istek ve gereklik anlayışı bu durumu ortaya çıkarır. Türkiye ve Azeri Türkçeleri'nde sıfat-fiilden sonra "değil" kelimesi getirildiğinde de olumsuzluk ifade edilebilmektedir. -r/-ar/-er ekinin olumsuzu -maz/-mez ekiyle bildirilir. -maz/-mez eki, sıfat-fiil yapımında -r/-ar/-er ekin-den daha işlektir. Bunun sebebi, -an/-en ekinin olumsuz ifadesinde de bazen -maz/-mez ekinin kullanılmasıdır.

Geçmiş ve şimdiki zaman sıfat-fiilleri, gelecek zaman sıfat-fiillerine nazaran, olumsuz kullanılıştta daha işlektir. Çünkü geçmişte ve şu an yapılan işin onaylanması veya onaylanmaması daha kolaydır. Gelecekte olacak bir işin tasdik olunması, inkar olunmasına nazaran, daha nadir görülür.

Sıfat-fiillerde olumsuzluğun -ma/-me eki ile ifadesi, onu sıfattan ziyade fiile yakınlaştırmaktadır. Sıfat-fiillerin olumsuz kullanılışlarına ait örnekler, ileriki sayfalarda, her eke dair açıklama bölümlerinde yer alacaktır.

6- SIFAT-FİİLLERDE ŞAHIS

İş, hal ve hareketi herhangi bir şekilde ifade eden sıfat-fiil, fiile ait şahıs kategorisini de ifade etmektedir. Ancak bu fiildeki gibi değildir.

Fiillerde şahıs ekleri kullanılırken, sıfat-fiillerde şahsı iyelik ekleri ifade eder. Şahıs ekleri fiillerde predikitavlık bildirdiği halde, sıfat-fiillerde iyelik ekleri tamlayan ilişkisi bildirir.

-acak/-ecek ve -dık/-dik eklerinin iyelik ekleriyle kullanımı, diğer eklere nazaran daha işlektir.

7- SIFAT-FİİLLERDE İDARE

Sıfat-fiilin fiile ait hususiyetlerinden biri de kendinden evvel gelen ismi fiiller gibi idare etmesidir. Yani sıfat-fiillerde fiiller gibi kendinden önce gelen ismin çeşitli hallerde olmasını talep eder.

Sıfat-fiil kendinden evvel gelen ismi, esasen fiiller gibi idare etse de, isimleri idare etmek bakımından fiille aynı değildir. Bunlar arasında farklılıklar vardır.

a) Fiiller ismin yönelme, yükleme, bulunma ve ayrılma halinde olmasını talep eder. İlgi halini kabul etmez.

b) Fiiller yalnız idare etmekte, sıfat-fiiller ise hem idare etmekte, hem de idare olunmaktadır. Sıfatlar gibi isimleştiğinde hal eki kabul ederler.

Demek ki, sıfat-fiilin isimleri idare etmesi fiillik, idare olunması ise sıfatlık hususiyetini taşımasından kaynaklanmaktadır. Yükleme halinde olan isim umumiyetle geçişli sıfat-fiillerle idare olunur. Yönelme, bulunma ve ayrılma halinde olan isimler hem geçişli, hem de geçişsiz sıfat-fiillerle idare olunur.

-acak/-ecek, -an/-en, -dık/-dik ve -mış/-miş ekli sıfat-fiiller, diğer sıfat-fiillere nisbeten idare etmek bakımından daha geniş imkanlara sahiptir. Sıfat-fiilin yükleme, yönelme, bulunma ve ayrılma hali ile olan ilişkisi fiillerle aynıdır. İlgi halinde idare etmesi ise fiillerden ayrılır. Sıfat-fiil isimleştiği için, iyelik ekleri kabul etmekte ve buna göre de ismin ilgi hali ile alakalanıp onu idare edebilmektedir. (Ali'nin kırdığı cam vs.).

Sıfat-fiilin kendinden önce gelen ilgi halindeki isimleri idare etmesi onun fiillik hususiyetinden değil, sıfatlık hususiyetinden (isimleşmesinden) doğar. Bu bakımdan sıfat-fiil çekimli fiillerden ve zarflardan farklanır. mastarlara yaklaşır.

Sıfat-fiilin çatı ve geçişlilik-geçişsizlik kategorilerini ifade etmesi yükleme, yönelme, bulunma ve ayrılma halinde olan isimlerin idare olunmasında mühim rol oynadığı halde, ilgi halinin idare olunmasında bunların etkisi yoktur. Çünkü sıfat-fiil ilgi halini idare ederken isim olarak ortaya çıkar.

-acak/-ecek ve -dık/-dik ekleri diğer sıfat-fiil eklerinden ayrılır. Bu ekler çoğu zaman iyelik eki ile birlikte kullanıldığı için, ilgi hali almış isimlerin idare olunmasında daha aktifdirler.

Sıfat-fiil ismin yükleme yönelme, bulunma ve ayrılma halinde olmasını talep ederken sıfat-fiil grubu meydana getirdiği halde, ilgi halinde isim tamlaması meydana getirir.

8- SIFAT-FİİLLERDE TARZ

Tarz kategorisi mefhumu altında hal ve hareketin kemiyeti (iş ve hareketi devamlılığı, sürekliliği) anlaşılmakta ve bunun ifadesi fiillerde hem analitik hem de morfolojik usulle olmaktadır.

Sıfat-fiiller fiile ait bir çok hususiyeti ifade ettiği gibi, tarz kategorisini de ifade edebilirler. Analitik usulle -Bazı zarf-fiillerin sıfat-fiillerle birlikte kullanılması - (çöküp kalan, donup kalmış, uzayıp giden, baka kalan vs. gibi birleşmeler) hareketin kemiyeti kendini fazlasıyla gösterir.

Morfolojik olarak tarzın ifadesi özellikle dönüşlü çatılı sıfat-fiillerde görülür. (sepelenmiş, dövünen vs.)

9- ZARFLARIN SIFAT-FİİLLE KULLANILMASI

Sıfat-fiillerde fiile ait görülen özelliklerden biri de onların fiiller gibi kendinden evvel zarf talep etmesidir. Sıfat-fiil fiile ait iş ve hareket manasını ifade ettiği için fiiller gibi kendinden evvel iş ve hareketi niteleyen başka bir sözü, yani zarfın kullanılmasını talep eder. (Öğrenci akşam okuyor.--- Akşam okuyan öğrenci gibi)

Zarflar, fiillerle kullanılırken yalnız iş ve alametin niteliğini, sıfat-fiillerle kullanıldığında ise hem iş ve hareketi, hem de bu iş ve hareketle bağlı olan niteliğin niteliğini bildirir. (Serin serin esen rüzgar; Okulda yakından tanıdığı adam yoktu.; Sabah geleceğini bilmiyordum. vs.)

-ası/-esi, -malı/-meli, -r/-ar/-er/-maz/-mez ekleriyle teşkil edilen sıfat fiiller kendinden önce zarf talep etme açısından diğer sıfat-fiillere nazaran daha az işlektir.

SIFAT-FİİLİN SIFAT İLE MÜŞTEREK VE FARKLI HUSUSİYETLERİ

1- MÜŞTEREK HUSUSİYETLER:

Sıfat-fiil eşya ile bağlı olduğu için, onun nicelik ve niteliğini bildirdiğinden, sıfatın bazı hususiyetlerini ifade eder. yıkık ev--- yıkılan ev gibi.

Görüldüğü gibi hem sıfatlar, hem de sıfat-fiiller eşyanın nitelik ve niceliğini bildirmektedir. Sıfat-fiil ile sıfat morfolojik bakımdan müşterek hususiyete sahip olduğu gibi, sintaktik cihetten de aynı hususiyetlere sahiptir. Sıfat-fiil, sıfat gibi nitelediği sözden önce gelir ve cümlede genellikle tamlayan vazifesi görür.

Sıfat-fiil nitelediği sözle birlikte kullanıldığında, sıfat gibi hal, çokluk vs. gibi ekleri kabul etmez. Onun nitelediği söz, bu ekleri kabul eder. yazılan eserin, yazdığım eserde vs. gibi.

2- FARKLI HUSUSİYETLER:

Sıfat-Fiille, fiilden türemiş sıfatlar çoğu zaman Türkoloji'de birbirine karıştırılmıştır.⁹² Bu yüzden sıfat-fiil zaman zaman sıfat bahsinden hemen sonra ele alınmıştır.⁹³

Sıfat-fiil eki fiile getirildiğinde kökteki fiil manası kaybolmaz. (uçurulmuş kafa) Yani sıfat-fiilin iç anlamında hareket manası kalır. Ancak fiilden türeme sıfatlarda fiilinlugat manası kaybolur. (soluk yüz) ve sıfat mazmunu kazanır. Buna göre de sıfat fiiller fiile ait hususiyetleri ifade edebildiği halde, fiilden türeme sıfatlarda bu görülmez. Çünkü sıfat-fiil sıfatlardan farklı olarak eşyanın hareketle bağlı olan özelliğini bildirir. Sıfat-fiillerde hem fiile hem de sıfata ait özellikler bulunduğu halde, fiilden türemiş sıfatlarda sadece sıfata mahsus alametler görülür. Sıfat-fiil ile fiilden türemiş sıfatların farklı yönlerini gözden geçirelim:

92- Mesela S. Çağatay "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları" adlı makalesinde, T. Banguoğlu Türkçenin Grameri adlı kitabında ve bazı Azeri Türkçesi'ne dair yazılan gramer kitaplarında bu durum görülür.

93- K. Bilgegil, Türkçe Dilbigisi ve Bazı Azeri Türkçesi gramerleri.

a) Sıfat-fiillerde hareket anlayışı vardır. Fiillerde olduğu gibi lugavî manada dinamiklik vardır. (kırılan cam-----kırık cam vs.) Görüldüğü gibi "kırılan" sıfat-fiili eşyanın hareketle bağlı olan vasfını, "kırık" sıfatı ise eşyanın daimi vasfını belirtir.

b) Sıfat-fiillerde zaman anlayışı vardır. Fiilden türeme sıfatlarda ise böyle bir durum görülmez. Sıfat-fiiller zamanla bağlı vasfı bildirir. Fiilden türeme sıfat ise zamana bağlı olmayan vasfı bildirir. (korkmuş adam-----korkak adam vs.).

c) Sıfat-fiil, fiilin geçişlilik-geçişsizlik kategorisini ifade eder. Fiilden türeme sıfatlar da geçişli veya geçişsiz fiillerden türetilir. Çünkü bunlar, iş ve hareketle bağlı vasfı bildirmediklerinden, hareketin eşyaya tesirini de ifade etmezler. (korkunç manzara vs.)

ç) Sıfat-fiil fiilin çatı eklerini kabul eder. Fiilden türeme sıfatlar kabul etmez. Ancak -gan/-gen, -kan/-ken fiilden sıfat türeten ekte bu durum görülür. (dövüşken adam vs.)

d- Fiile ait olumsuzluk kategorisini sıfat-fiil korur. Olumsuzluk eklerine den sonra sıfat-fiil ekleri getirilir. Fiilden türeme sıfatlarda bu görülmez.

e) Sıfat-fiiller isimleri fiiller gibi idare etmekte (Ankara'ya giden, Ankara'yı gören, Ankara'dan gelen vs.), sıfatlar da isimleri idare etmektedir. Sıfatlar isimleri ilgi, yönelme, bulunma ve ayrılma halindeyken idare eder.(masanın kırığı vs.) Sıfat-fiiller sıfatlara nazaran idare etmek bakımından daha işlektir.

Sıfat-fiil,etrafına istenildiği kadar izah ediçi, açıklayıcı söz toplayabildiği halde, fiilden türemiş sıfattan istenildiği kadar söz getirilemez.

İsmin yönelme, bulunma ve ayrılma halini idare eden sıfat-fiiller cümlenin değişik öğeleri olarak kullanıldıkları halde, bu halleri idare eden fiilden türeme sıfatlar ise en çok yüklem vazifesinde kullanılır.

f) Sıfat-fiillerde fiile ait tarz kategorisi bulunmaktadır. Fiilden türeme sıfatlarda bu hususiyet görülmez.

g) Sıfat-fiiller şahıs bildirdiği halde, fiilden türeme sıfatlarda bu görülmez.

ğ) Sıfat-fiil kendinden önce zarf kabul ettiği halde, fiilden türeme sıfatlardan önce zarf getirilmez.

h) Sıfat-fiil eklerinin bir kısmı (-an/-en, -ası/-esi, -malı/-meli, -yan/-yên) fiilin bazı şekillerine ait manayı aksettirir. Mesela: gereklik: deyimeli söz, istek: görülesi adam, devamlılık: yazılmakta olan eser, beceri: okuyabilen talebe vs.

ı) Sıfat-fiiller, fiiller gibi zarf-fiillerle lugati ve sintaktik birleşme meydana getirebilir. (utanıp kızaran) Sıfatta bu görülmez.

i) Sıfat-fiil ekleri ol-,et-, eyle-, bil- gibi yardımcı fiillerden sonra getirilir. -ıcı/-ici/-ucu/-ücü ekleri hariç, fiilden sıfat türeten ekler getirilemez.

j) Sıfat-fiil sıfata ait derece alametini istisnalar hariç kabul etmez. (en içmeli su).

Sıfat-fiille, fiilden türeyen sıfat, hatta sıfat-fiil hususiyetini kaybederek sıfata geçen sözleri, asıl sıfatlarla aynileştirmek doğru değildir. Bunlar mazmun itibarı ile birbirlerinden ayrılır. Sıfat-fiilden sıfata geçen sözlerin lugavî manasında hal ve hareket manası kalmakta, sıfat-fiile ait özelliklerin birazını kısmen korumaktadır. Fiilden türeyen sıfatların haricindeki sıfatlarda bu durum görülmez.

SIFAT-FİİLLERİN İSİMLEŞMESİ

Sıfat-fiiller, sıfatlar gibi isim hususiyetâ de taşırlar. Sıfat-fiilin ikincil dereceli bir hususiyeti olan isimleşme; hal, çokluk, iyelik ve bildirme eklerâ sıfat-fiile getirilerek sağlanır. Esas fonksiyonu cümlede tamlayan olan sıfat-fiil; isimleştiğinde, özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve yüklem vazifesiyle cümlede yer alırlar.

1- SIFAT-FİİLLERİN HAL EKLERİYLE KULLANILMASI

Sıfat-fiil isimle birlikte kullanıldığı zaman hal eki almaz. Ancak sıfat-fiil cümlede isimleştiğinde vasıflandırdığı sözün hal ekini kendi üzerine alır,

a) Yalın Hal: Yalın halde bulunan sıfat-fiiller de isimleşebilir. Sıfat-fiilin vasıflandırdığı söz ismin diğer hallerinde olduğu gibi, yalın halde de olur. Sıfat-fiilin vasıflandırdığı söz cümlede kullanılmadığında ondaki eşya manası sıfat-fiil vasıtasıyla ifade edilir. (arayan bulur) gibi. Bu durum daha çok -an/-en ekli sıfat-fiillerde görülür. İsimleştiğinde tamlama fonksiyonunu en çok koruyan da, bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerdir.

b) İlgî Hali: Daha çok -acak/-ecek, -an/-en, -dık/-dik, -mış/-miş ekli sıfat-fiiller ilgî hali ekini kabul ederler

c) Yönelme Hali: -an/-en, -dık/-dik ekli sıfat-fiiller daha çok; -acak/-ecek, -maz/-mez, -mış/-miş ve -yan/-yên öncekilere göre daha az yönelme hali ekini kabul ederler. Diğer ekler (Türkmen Türkçesi'nde kullanılan -r/-ar/-er hariç) yönelme hali ekini almazlar.

ç) Yükleme Hali: Genellikle -acak/-ecek, -an/-en, -dık/-dik, -mış/-miş ve -yan/-yên ekleri ile teşkil edilen sıfat fiiller yükleme hali ekini kabul eder.

d) -acak/-ecek, -an/-en, -dık/-dik, -mış/-miş ve -yan/-yên ekli sıfat-fiiller bulunma hali ekini kabul ederler.

-an/-en sıfat-fiil ekine bulunma hali eki getirildiğinde, daha çok Azeri Türkçesi'nde görülen -anda/-ende zarf-fiil ekine şekil olarak benzese de, fonksiyon olarak birbirinden ayrılır. Bu tip yapıların sıfat-fiil mi, yoksa zarf-fiil mi olduğunu şu şekilde anlarız:

Sıfat-fiil olarak kullanıldığında eki iki hisseye ayırıp arasına -lar/-ler çoğul ekini getirebiliriz. "Mahnı o ħ u y a n d a (veya o ħ u y a n l a r d a) ses ile yanaşı ritm de olmalıdır!" cümlesinde "o ħ u y a n d a" kelimesi sıfat-fiil görünümündedir. "Bülbül mahnı o ħ u y a n d a hamı valéh olardı!" cümlesinde "o ħ u y a n d a" kelimesi zarf-fiil fonksiyonundadır.

Sıfat-fiil olarak kullanıldığında -an ekinden sonra nitelenen sözü getirmek mümkünken (y a z a n d a ---- y a z a n adamda) , zarf-fiil olarak kullanıldığı da bu mümkün değildir.

Sıfat-fiil olarak kullanıldığında "kimde?", "nede?" sorusuna cevap verilir. Zarf-fiil olarak kullanıldığında ise "ne zaman?" sorusuna cevap olur.

e) Ayrılma Hali: -an/-en, -dık/-dik sıfat-fiil ekleri ayrılma hali ekleriyle daha sık kullanılır. -acak/-ecek, -maz/-mez, -mış/-miş ve -yan/-yên bunlara nisbeten az; -ası/-esi, -malı/-meli ve -r/-ar/-er ekleri ise çok nadir olarak ayrılma hali eki ile birlikte kullanılırlar.

f) Sıfat-fiiller yaygın olarak eşitlik ve özellikle Gagauz Türkçesi'nde vasıta hali eki alarak da kullanılırlar. Bu kullanım sıfat-fiili cümlede zarf unsuru haline getirir.

Sıfat-fiil eklerinden -an/-en, -acak/-ecek, -dık/-dik, -maz/-mez, -mış/-miş ve -yan/-yên hal ekleriyle daha fazla kullanılır.

Sıfat-fiilin hal ekleri ile kullanılması onun cümledeki fonksiyonunu da değiştirir. Tamlayan olarak kullanılmaz.

2- SIFAT-FİİLLERİN ÇOĞUL EKLERİYLE KULLANILMASI

Sıfat-fiillerin çoğu, çoğul eki kabul eder. -an/-en, -dık/-dik ve -yan/-yên ekleriyle teşkil edilen sıfat-fiiller; -acak/-ecek ve -mış/-miş ekli sıfat-fiillere nazaran daha sık olarak çokluk ekiyle birlikte kullanılır. -ası/-esi, -malı/-meli ve -maz/-mez ekleriyle meydana getirilen sıfat-fiiller çoğul ekleriyle fazla kullanılmaz. Çoğul ekinden sonra iyelik, hal ve bildirme ekleri gelebilir.

3-SIFAT-FİİLLERİN İYELİK EKLERİYLE KULLANILMASI

Sıfat-fiiller iyelik eklerini de kabul etmektedir. Lakin bu cihetten sıfat-fiiller birbirinden ayrılır. -acak/-ecek ve -dık/-dik ekleriyle teşkil edilen sıfat-fiiller iyelik ekleriyle daha çok birlikte kullanılır. Diğer sıfat-fiil ekleri ile teşkil edilen sıfat-fiiller isimleştiğinde bazen iyelik ekleri ile birlikte kullanılır.

-acak/-ecek ve -dık/-dik ekli sıfat-fiiller iyelik ekleriyle kullanıldığında da sıfat-fiilin sorularına cevap olur ve kendinden sonra tamlanan söz talep eder. "Senin y a z a c a ğ ı n eser", "benim ç a l ı ş t ı ğ ı m okul" vs. gibi.

Diğer sıfat-fiil ekleri ile teşkil edilen sıfat-fiiller, iyelik eklerini kabul ettiğinde sıfat-fiillik özelliğini kaybeder ve sıfat-fiilin sorularına cevap vermezler. Kendinden sonra tamlanan söz talep etmezler, çünkü bunlar artık isimleşmiştir.

4- SIFAT-FİİLLERİN EDATLARA BAĞLANARAK KULLANILMASI

Oğuz grubu Türk şivelerinde kullanılan sıfat-fiillerin edatlara bağlanarak kullanılışı yaygındır. Bu tip kullanılışlar sonucu oluşan edat grupları cümlenin zarfı olarak sebep, karşılaştırma, benzerlik, beraberlik gibi çeşitli ifadeler taşır. -ası/-esi ve -malı/-meli ekleriyle meydana getirilen sıfat-fiiller edatlara bağlanarak kullanılmazlar.

5- SIFAT-FİİLLERİN BİLDİRME EKLERİYLE KULLANILMASI

Sıfat-fiiller isimleştiğinde bildirme eklerini kabul eder. Bildirme ekleri ile kullanım yönünden -acak/-ecek, -an/-en, -dık/-dik ve -yan/-yên ekleri daha işlektir. -an/-en ve -yan/-yên ekli sıfat-fiiller hal, çoğul ve iyelik eki almadan da bildirme eklerini kabul edebilir. Çünkü bunlar yalın halde de isimleşebilir. "okuyanın" vs. gibi.

-ası/-esi ve -malı/-meli ekli sıfat-fiiller, çok nadir olarak bildirme eki ile kullanılır. -r/-ar/-er ekli sıfat-fiiller bildirme eki almazlar. -maz/-mez ekli sıfat-fiiller, -an/-en eki ile teşkil edilen sıfat-fiillerin yerine kullanıldığında nadir olarak bildirme eki alır.

İKİNCİ BÖLÜM

A- TÜRK LEHÇE VE ŞİVELERİNDE KULLANILAN SIFAT-FİİL EKLERİ

Türkçe'nin yapısında çok önemli bir yer tutan sıfat-fiiller, değişik sıfat-fiil eklerinin fiil kök ve gövdelerine getirilmesi ile meydana gelir. Türk lehçe ve şivelerinde kullanılan sıfat-fiil ekleri özde hemen hemen birdir. Bazı lehçe ve şivelerde kullanılan bir iki değişik sıfat-fiil ekinin dışında görülen şekiller; bir sıfat-fiil ekinin fonetik farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Türk lehçe ve şivelerinde kullanılan başlıca sıfat-fiil ekleri şunlardır.

Altay Türkçesi:¹

- atan/-eten,-ytan/-yten
- dı/-di/-tı/-ti
- galak/-gelek/-kalak/-kelek
- gan/-gen/-kan/-ken
- gay/gey/-kay/-key
- r/-ar/-er
- sa/-se/-za/-ze

Azeri Türkçesi:

- acaq/-ecek
- an/-en
- ası/-esi
- dığ/-dik/-dug/-dük
- malı/-meli
- mış/-miş/-muş/-müş
- r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür

Başkurt Türkçesi:²

- (a)cak/-(e)cek
- (a)hı

1-N. A. Baskakov, "Altayskiy Yazıkı", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.514.

2- A. A. Yoldaşev, "Başkirskiye Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.182.

F. Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.230.

-gan/-gen

-gas/-ges

-(ı)r

Çuvaş Türkçesi:³

-akan, (-eken, -ken)

-an, (-en, -n)

-ançi/-ençi

-as (-es, -s)

-i

-malah

-malla/-melle

-na, (-ne)

Gagauz Türkçesi:

-acak/-ecek

-an/-ên

-dık/-dik/-duk/-dük, -tık/-tik/-tuk/-tük

-dıl/-dii/-duu/-düü, -tıl/-tii/-tuu/-tüü

-malı/-meli

-miş/-miş/-muş/-müş

-ar/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür

Hakas Türkçesi:⁴

-çañ/-çen

-dırgan/=dirgen

-gadag/-gedek/-kadag/-kedek

3- İ. A. Andreyev, "Çuvaşkiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.55-56, F.Zeynelov. Türkologiyanın Esasları, s.333; John R. Krueger, Çuvash Manual, Mouton and Co, The Hague, The Netherlands 1961, s.150-158.; J. Benzing, "Das TschuWaschische", Handbuch der Orientalistik V, Leiden 1963, s.61-71

4- B. G. Karpov, "Hakasskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.438-439.; F. Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.316.

-galak/-gelek/-kalak/=kelek
 -gan/-gen/-kan/-ken/-han/-hen
 -igan/-igen
 -ip+çatkan/-ip+çetken

Karaçay-Balkar Türkçesi:⁵

-arık/-erik/-ırık/-irik/-uruk/-ürük
 -çı/-çi/-çu/-çü
 -gan/-gen/-han/-ngan/-ngen
 -ıy/-iy/-y
 -lık/=lik/-luk/-lük
 -nık/-nik/-nuk/-nük
 -rık/-rik/-ruk/-rük
 -r/-ır/-ir/-ur/-ür

Karakalpak Türkçesi:⁶

-a/-e + cak
 -a/-e,-y + tugun
 -agan/-egen
 -ar/-er/-r, -mas/-mes/-bas/=bes/-pas/-pes
 -ası/-esi
 -dı/-di/-tı/-ti
 -gan/-gen/-kan/-ken

Karaim Türkçesi:⁷

-adogon
 -gan/-gyan/-kan/-han/-kyan
 -uvçu

5- M. A. Habiçiev, "Karaçaevo-Balkarskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.224, F.Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.234.

6- N. A. Baskakov, "Karakalpakskiy Yazık", Ya. NSSSR,II, s.310, F. Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.185

7- K.M. Musayev, "Karaimskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.272, F. Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.249.

Kazak Türkçesi:⁸

-ar/-er/=r, -mas/-mes
-gan/-gen/-kan/-ken
-tın/-tin

Kırgız Türkçesi:⁹

-ar
-çu
-gan
-uvçu

Kırım-Tatar Türkçesi:¹⁰

-acak/-ecek/-yacak/-yecek
-gan/-gen/-kan/-ken
-r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür, -maz/-mez

Kumuk Türkçesi:¹¹

-acak/-ecek/-cak/-cek
-agan/-egen/-ygan/-ygen
-gan/-gen
-r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür

Nogay Türkçesi:¹²

-agan/-egen
-ar/-er/-ır/-ir/-mas/-mes/-bas/-bes/-pas/-pes
-atagan/-etegen
-ayak/-eyek/-yak/-yek

8- S. K. Kenesbayev, N. B. Karışeva, "Kazahskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.330.

9- B. M. Yunusaliyev, "Kirgizskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.497.

10- E. V. Sevortyan, "Kırımsko-Tatarskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.250.

11- A. G. Magomedov, "Kumukskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.204-205; F. Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.242.

12- N. A. Baskakov, "Nogayskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.289-290; F. Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.237.

-dı/-di/-tı/-ti

-gan/-gen/-kan/-ken

-gay/-gey/-kay/-key/-ay/=ey

-makş1/-mekşi/-bakş1/-bekşi/-pakş1/-pekşi

-uvlı/-üvli/-vli/-vli

-uvş1/-üvşi/-vş1/-vşi

Özbek Türkçesi: ¹³

-acak/-yacak

-digan

-gan/-kan/-ken

-r/-ar, -mas

-yatgan

Salar Türkçesi: ¹⁴

-gan/-gen

-guç1

-gur/-gür

Sarı Uygur Türkçesi: ¹⁵

-ar/-er/-ur/-ür/-ere

-gan/-gen/-kan

Şor Türkçesi: ¹⁶

-ar/=er/-ır/-ir/-ur/-ür, -mas/-mes/-bas/-bes/-pas/

-pes

-çañ/-çen

-çitkan

-gadıg/-gedig/-kadıg/-kedig

-galak/-gelek/-kalak/-kelek

-gan/-gen/-kan/-ken, baan/-been/-paan/-peen/-maan/-

-meen

13- V. V. Reşetov, "Özbekskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.353, F. Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.265.

14- F.Zeynelov, age. s.295.

15- F.Zeynelov, age. s.287.

16- G.F. Babuşkin, G.İ. Donidze, "Şorskiy Yazık", Ya? NSSSR II, s.477, F. Zeynelov, age. s320.

Tatar Türkçesi: ¹⁷

-a/-ê/-iy/-î + torgan
 -acak/-ecek/-yacak/-yecek
 -ar/-êr/-er/-ır, -mas
 -ase/-êse/-ıysı/-ise
 -gan/-gen/-kan/-ken
 -uçı/-uçe

Tuva Türkçesi: ¹⁸

-açı/-eçi
 -galak/-gelek
 -gan/-gen/-kan/-ken
 -gı/-gi/-gu/-gü
 -ıgan
 -ıkçı
 -r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür, -mas/-mes

Türkiye Türkçesi:

-acak/-ecek
 -an/=en
 -ası/-esi
 -dık/-dik/-duk/-dük, -tık/-tik/-tuk/-tük
 -malı/-meli
 -mış/-miş/-muş/-müş
 -r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür, -maz/-mez

Türkmen Türkçesi:

-an/-en
 -ar/-er
 -ası/-esi

17- M.Z. Zakiyev, "Tatarskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.145-146; F.Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.320; N.Poppe, Tatar Manual, s.103-104

18- Ş.Ç. Sat, "Tuvinskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.394; F.Zeynelov, age. s394

Yakut Türkçesi: ¹⁹

-cak/-cek
 -dık/-dik/-duk/-dük
 -malı/-meli
 -mış/-miş/-muş/-müş

-aaççı
 -ailin
 -ar/-ıır
 -bat/-batah/-bit
 -ıah/-mıah

Yeni Uygur Türkçesi: ²⁰

-a/-e/-y + digen
 -gan/-gen/-kan/-ken
 -guçı/-güçi
 -p/-ip + -gan/-gen/-kan/-ken
 -r/-ar/-er

19- E.İ Ubryatova, "Yakutskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.414; John R. Krueger, Yakut Manual, Mouton and Co, The Hague, The Netharlands 1963, s.136-138; F.Zeynelov, Türkologiyanın Esasları, s.341.

20- A. T. Kaydarov, "Uygurskiy (Nououygurskiy) Yazık", Ya. NSSSR II, s.379, F. Zeynelov, age., s. 280.

B- SIFAT-FİİL EKLERİNİN EK KATEGORİSİNDEKİ YERİ

Sıfat-fiil ekleri, Türkçe'nin ek sisteminde yerini tam olarak bulamamış eklerdendir. Türkoloji'de ekler genellikle yapım ekleri ve çekim ekleri olarak iki ayrı grupta değerlendirilir. Sıfat-fiiller, yapı ve fonksiyonundan meydana gelen duruma göre ikili hususiyet arzederler. Sıfat-fiilleri meydana getiren ekler ne tam olarak yapım eki, ne de çekim eki hüviyetindedir. Sıfat-fiil ekleri ile ilgili bazı Türkologların görüşleri özetle şöyledir.

Muharrem Ergin'e göre "Partisip ekleri bir yandan zaman ve hareket, öte yandan isim fonksiyonları ile çekim eki ile yapım eki arasında bir yer tutan, fiilden isim yapma eklerine çok yaklaşan fiil işletme ekleridir. Asıl fonksiyonları geçici hareket isimleri yapmaktır. Fakat gerekince bir yandan yapım eki gibi kalıcı isimler yapabilmekte, öte yandan arkasına şahıs ekleri alarak fiil çekimini kuran şekil ve zaman eki durumuna geçebilmektedir. İşte şekil ve zaman eklerinin, dolayısıyla fiil çekimlerinin büyük bir kısmı partisip, dolayısıyla isim menseldir. Partisip eki dediğimiz isim-fiili yapan fiilin fiil ifadeli hususi bir isim şeklini meydana getiren ektir. Bu fiil şeklini yapmak için, dediğimiz gibi, fiil kök ve gövdelerine partisip ekleri denen fiil işletme ekleri getirilir."²¹

Ergin, fiil işletme eklerinden biri saydığı sıfat-fiil eklerinin çekim eki ile yapım eki arasında bir yer işgal ettiğini belirtir. Sıfat-fiil ekleri esas itibarıyla geçici isimler yapar. Bunların bir kısmı klışeleşip kalıcı isim haline gelir. Ergin, fiilden isim yapma eklerinden hemen sonra sıfat-fiil eklerini bir alt başlık altında anlatmıştır.²²

T. Banguoğlu, fiilden isim yapma eklerinin içinde sıfat-fiil eklerine yer verir.²³

Kemal Eraslan, sıfat-fiil eklerini yapım ekleri ve çekim ekleri ile karşılaştırarak, benzer ve farklı yönlerini belirtir. Eraslan'ın vardığı sonuç esas

21- M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.321-322.

22- M. Ergin, age., s.196-198.

23- T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s.224-274

itibarıyla Ergin'in görüşlerinden pek farklı değildir. "İsim-fiil ekleri, geçici hareket isimleri teşkil eden ve fiilden isim yapma ekleri ile fiil işletme ekleri arasında yer alan eklerdir. Bir yönleriyle yapım eklerine, bir yönleriyle de işletme eklerine benzerler"

"İsim-fiil eklerinin yapım eki fonksiyonu yanında bir diğer fonksiyonları da fiil işletme eki haline gelebilmeleridir. Bu sebeple bazı isim-fiil ekleri Eski Türkçe devresinden beri aynı zamanda şekil ve zaman eki durumuna geçmişlerdir. Buna sebep isim-fiil eklerinin zaman ifadesi yanında hareket ifadesi de taşımalarıdır."²⁴

Yine Eraslan'a göre " İsim-fiil ekleri zaman ve hareket ifadesi yanında yapım eki fonksiyonuna da sahiptirler. Bu sebeple bazı isim-fiiller nesnelere geçici hareket vasıflarıyla karşıladıkları gibi, kalıcı isimler haline de gelebilirler. Bu şekildeki isim-fiillerde, isim-fiil eki aslı fonksiyonunu kaybedip yapım eki haline gelmiş olur."²⁵

Azerbaycan'da Azeri Türkçesi'ne dair yazılmış gramer kitaplarında eklerin bazen iki çeşidinden (Yapım ve çekim), bazen de üç çeşidinden (yapım, çekim ve forma türeten ekler) bahsedilir.

Müasir Azerbaycan Dili (II. cilt) adlı eserde forma türeten ekler ikiye ayrılır: 1- Leksik-gramatik ekler, 2- Fonksiyonel-gramatik ekler (sıfat-fiil, zarf-fiil ve mastar ekleri)²⁶

Çekim ekleriyle forma türeten ekler arasında hiçbir fark gösterilmez.²⁷

N.A. Baskakov, sıfat-fiil eklerini yapım eklerine dahil etmekte ve onları "fonksiyonel-gramatik söz yapımı" olarak adlandırmaktadır.²⁸

C. Ceferov'a göre bu ekler sözlerin isimleşmesini, sıfatlaşmasını ve tamlayan olmasını sağlamıyor. Söz bu eklerle birlikte yani "söz forma" şeklinde isim, sıfat ve zarf formasını kazanıyor. Diğer bir ifadeyle sözlerin bu şekilleri kazanmasına sebep ekler değil, sözlerin kendileridir. Onların kendi manaları içinde ikincil dereceli sintaktik fonksiyonda kullanılmasıdır.²⁹

24- K. Eraslan, ETİF, s. 30, 14.

25- K. Eraslan, age. s.11

26- Müasir Azerbaycan Dili II, Bakü 1980, s.20.

27- V. Aliyev, Azerbaycan Dilinde Fe'lin Tesriflenmeyen Formaları, s.20

28- N. A. Baskakov, Vvedenie v İzuçenie Tyurkskih Yazıkov, M.1968, s.11

içinde ikincil dereceli sintaktik fonksiyonda kullanılmasıdır.²⁹

Sözde; türeme, leksik ve gramatik manaların her ikisi yalnız hususi morfolojik şekiller içinde türer. Sözlerin geçici sintaktik fonksiyonu hiçbir mana değişikliği yaratmaz. Dilde mevcut olan ekler yapım, çekim ve forma türeten ekler olarak tasnif edilirler. Forma türeten eklerle çekim ekleri arasında fark gösterilmez. Böyle bir husus çekimlenmeyen formları oluşturan eklerle de aittir. İ.A. Andreyev, İ.P. Pavlov'un "Sovremenniy Çuvaşskiy Yazık" (Çeboksarı 1965) adlı kitabına yazdığı tenkitte "Söz konusu kitapta çekimlenmeyen forma eklerinin forma türeten ekler olarak gösterildiğine dikkat çekmekte ve bu ekler kendinden sonra gelen sözle semantik alakada olur. Sıfat-fiil ekleri isimle bağlıdır. Onun için bu ekleri forma türeten değil, çekim eki saymak doğru olur". der.³⁰

M. Hüseyinzade, sıfat-fiil eklerini yapım eki olarak görmektedir.³¹

Türkmen Türkçesi'ne dair yazılan gramer kitaplarında sıfat-fiil ekleri forma yasayıcı ekler" terimi ile ifade edilmektedir. Forma türeten eklerle sıfat-fiil ekleri de dahil edilmiştir.³²

Borcakov'a göre Türkoloji'de ekler yapım ekleri, forma ekleri ve çekim ekleri olarak gruplara ayrılır. Yapım ekleri leksik manalı sözler meydana getirir. Forma türeten eklerle herhangi bir fonksiyonel-gramatik forma meydana gelmektedir. Buna göre fiil isimleri fiilden oluşup, semantik bakımdan fiillik, gramatik bakımdan da isimlik alameti olan formadır. Dolayısıyla fiil isimleri fiillerin aslî fonksiyonel gramatik formasıdır.³³

Gerçekten de eklerin karakterini tam olarak vermek ve onları bir kaide içinde tasnif etmek çok zordur. Fiilin çekimlenmeyen formları olan Sıfat-fiil, zarf-fiil ve mastarı oluşturan eklerle fonksiyonel -gramatik ekler deyip, onları

29- C. Ceferov, Nitg Hisselerinde Keçid Prosesleri, Bakı 1983, s.54.

30- bkz. V. Eliyev. Azerbaycan Dilinde Fe'lin Tesriflenmeyen Formaları s19.

31- M. Hüseyinzade, Müasir Azerbaycan Dili, Bakı 1973, s.235.

32- T. Hocayev, Türki Dilleriñ., s.5.

33- A. Borcakov, Türki Dilleriñ Günorta-Günbatır Toparında İş Atları, Aşgabat, 1976, s. 9-10.

mahiyet olarak yapım eklerine dahil edebiliriz. Çünkü fiilin çekimlenmeyen for-
maları iki kategorinin, iki kelime çeşidinin taşıyıcısı olmakla birlikte, grama-
tik açıdan bunların biri, diğerine nisbeten belirleyicidir. Burada tam olarak ol-
masa da, bir kelime çeşidinin, başka bir kelime çeşidine geçmesi olayı vardır ki,
bu da, yalnız ekler vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı -mak/-mek eki
isim türeten ek olarak kabul edilir. Sıfat-fiilin bazen sıfat bahsinde ele alın-
ması da bu yüzdendir.

C-OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİNDE KULLANILAN SIFAT-FİİL EKLERİNİN YAPISI

Oğuz grubu Türk şivelerinde kullanılan sıfat+fiil eklerinin bir kısmı tek
heceli, bir kısmı ise iki heceli eklerden oluşmaktadır. Türkçe'de isim ve fiil
kökleri büyük oranda tek heceli kelimelerdir. Eklerde de durum aynıdır. İki ve
daha fazla heceden meydana gelen eklerin büyük bir kısmı ise ek yığılması ve ka-
lıplaşması sonucu ortaya çıkmıştır.³⁴ Tek heceli eklerden bazıları da iki ekin
birleşmesinden oluşmuş, kaynaşarak tek heceli ek olarak karşımıza çıkmıştır.

Oğuz grubu Türk şivelerinde kullanılan tek heceli sıfat-fiil ekleri şunlar-
dır:

-an/-en

-cak/-cek

-dık/-dik/-duk/-dük, -tık/-tik/-tuk/-tük, -dıı/-dii/-duu/

-düyü, -tıı/-tii/-tuu/-tüü

-miş/-miş/-muş/-müş

-r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür, -maz/-mez

-yan/-yên

İki heceli olanlar:

-acak/-ecek

-ası/-esi'

-malı/-meli

Oğuz grubu Türk şivelerinde kullanılan sıfat-fiil eklerinin yapısı ve teşekkülü
hakkında Türkoloji'de vahid bir fikir yoktur. Eklerin etimolojik izahı araştırı-

34- bkz. Z. Korkmaz, "Türkçe'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üze-
rine", TDAY-Belleten 1960, Ankara 1960, s.173-180.

cılar tarafından farklı şekillerde yapılmıştır. K. Eraslan "Eski Türkçe'de İsim-Fiiller" adlı eserinde bu izahları derli toplu gözler önüne sermişse de³⁵, görmediği bazı eserlerde değişik izahlar bulunmaktadır. Biz Eraslan'ın eserinde yer alan görüşlerle birlikte; tesbit ettiğimiz bazı izahları da Oğuz grubu sınırları içinde kalmak şartıyla aşağıda vermek istiyoruz.

-acag// -acak/-ecek, -cak/-cek

Eraslan -acak/-ecek eki ile ilgili değişik görüşleri şu şekilde sıralamıştır:

Bang ekin yapısını -acak/-ecek \angle a "zarf-fiil eki" + çak (\angle + çıkak) + çığak \angle + çak + çı "fail ismi" + kak "mubalağa eki" şeklinde izah eder. Eraslan'a göre bu izahta zarf-fiil ekine, isimden isim yapma ekinin getirilmesi Türk dilinin yapısı ve ek sistemine aykırıdır.

J. Deny, eki, -acak/-ecek \angle -ğa+çak (\angle -kay "gelecek zaman eki" + çanğ "zaman ifade eden söz"). Eraslan'a göre bu izah da fantaziden ibarettir.

Ramstedt'e göre -acak/-ecek \angle -ğay/ \angle -gey "gelecek zaman eki" + çak "küçültme eki".

T. Banguoğlu ise eki -acak/-ecek \angle -a/-e- "istek eki" + çak "doğru, düz, tam (bk. SN § 206) . Şekil ve zaman ekine, isimden isim yapma ekinin veya bir edatın getirilmiş olmasından dolayı, Eraslan bu görüşü de tenkit eder.

M. Mansuroğlu eki, -acak/-ecek \angle -ğa/-ge + çak/-çek (\angle -ğay/-gey "gelecek zaman eki" + ça/ + çe "eşitlik eki" + ok/+ök "kuvvetlendirme edatı") şeklinde izaha çalışmıştır. Eraslan -ğay/-gey ekinin gelecek zaman ve şekil eki olarak kullanıldığını belirterek, eşitlik eki getirilmesiyle ekin isim-fiil eki durumuna geçebileceğini, oysa ekin isim-fiil eki olarak kullanılmasının çok nadir olduğunu öne sürmüştür.

Z. Korkmaz, "Türkçe'de -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine" adlı incelemesinde yukarıda zikredilen izahları kısaca özetledikten sonra, ekin yapısını şu şekilde izaha çalışmıştır: -acak/-ecek \angle -a "zaman eki" + çak "küçültme eki" (bk. DTCF Dergisi, C.XVII, Sayı: 1-2, Ankara 1959. s.159-168

35- bkz. K. Eraslan, ETİF, s.34-44.

168). Eraslan'a göre bu izahta da şekil ve zaman ekine isimden isim yapma ekinin hangi şartlar altında getirildiği hususu açıklığa kavuşturulmamıştır. Bilindiği gibi Türkçe'de isim işletme ekleri fiillere, fiil işletme ekleri de isimlere getirilmez. Ayrıca isme getirilebilen yapım ekleri fiillere, fiillere getirilebilen yapım ekleri de isimlere getirilemez. İsim-fiil eklerinin yapısı ile ilgili izahlarda bu hususların dikkate alınması gerekmektedir.³⁶

N. A. Baskakov, -acak/-ecek/-ycak ekinin ilk hecesindeki -a/-e/-y ekinin -ğay/-gey ekinden geldiğini -cak'ı ise isimden ve fiilden isim yapan -şak/-şek ekine bağlar.³⁷

A. Ahundov eki, istek eki olan -a/-e, -ay/-ey ekine fiilden sıfat yapım eki -ak/-ek ekinin getirilişi ve -y-'nin -ç- ye dönüşmesi şeklinde izah eder.³⁸

C. M. Hangışiyev -acak/-ecek ekindeki -a/-e'yi -ar/-er ekine bağlar. -cak /-cek' i ise çak sözüne dayandırır. al- fiiline göre ekin gelişimini şu şekilde gösterir: alar çak > alarcak > alaçak > alacak³⁹
-an/-en

Günümüzde bütün Türk şivelerinin hemen hepsinde sıfat-fiil eki olarak kullanılan -an/-en ekinin -ğan/-gen ekinden geldiği (baştaki -ğ-/-g- seslerinin düşmesiyle) görüşü bütün araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. Eraslan ETİF adlı eserinde konu ile ilgili bazı araştırmacıların izahını vermiş ve tenkit etmiştir.

Bang, ekin -ğan/-gen \angle -ığ/-ig "fiilden isim yapma eki" ve -an/-en unsurlarından ibaret olduğunu bu şeklin -ağan/-egen (\angle -a-ğan/-e-gen)'e benzediğini

36- K. Eraslan, ETİF, s.34-35.

37- N.A? Baskakov, Karakalpakskiy Yazık II, Fonetika i Morfologiyâ ç.I, Moskva 1952, s. 433-434.

38- A. Ahundov, Kategoriya vremeni glagola -Na materiale Azerbaycanskogo Yazıka -, Bakü 1958, s.10.

39- C. M. Hangışiyev, Pricastiya v Kumıkskom Yazıke, s.133.

ve onun gibi zamanla kısaldığını, (kılıpan/ kılıp-an gibi) ileri sürmektedir. (bk. Das negative Verbum der Türksprachen, SBAW phil-hist, KI 1923, § 9) Ramstedt ise -gan/-gen \angle -ğa (~ Mançu: ka, 𐰽a)-n "geçmiş zaman partisibi" (Çuvaşça: h̄. -nâ şeklinde izaha çalışmıştır. (bk. Mater Morph. s.126) Eraslan'a göre her iki izah şekli de, ekin başlangıçta sıfat cinsinden kelimeler teşkil ettiği halde, sonradan isim-fiil eki fonksiyonunu nasıl kazandığını aydınlatmaktan çok uzaktır.

C. Brockelmann ise -gan/-gen'in Oğuz diyalektlerinde -g- / -g- seslerinin düşmesi sonucu -an/-en şekline girdiğini, diğer diyalektlerde ise benzeşme sonucu ekin -kan/-ken şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan çift ünsüzden birinin düşmesi ile ekin -an/-en şeklini aldığını (çıkğan çıkkan çıkan gibi). belirttikten sonra -an / -en'in ses değişmesi ile -ın/-in haline girdiğini ileri sürmekte, -ın/-in ekinin adın (\angle ad-ın) "başka", yağın (\angle yağ-ın) "yağmur" gibi kelimelerde de bulunduğunu kabul etmektedir. (bk. Ost Gr. § 199) Eraslan'a göre Eski Türkçe'den beri işlek bir ek olan -n "fiilden isim yapma eki"ni -gan/-gen isim-fiil eki içinde aramak veya ondan meydana gelmiş kabul etmek, öncelikle elimizdeki malzemeye ve Türk Dili hakkındaki bilgilerimize uygun düşmemektedir.⁴⁰

İ. A. Andreyev, Ramstedt'in fikrine katılmakla birlikte Çuvaş Türkçesi'ndeki geçmiş zaman sıfat-fiil eki -na/-ne ekiyle, şimdiki zaman sıfat-fiil eki olan -an/-en'in Türkçe'nin eski zamanlarında kullanılan -n sıfat-fiil'ekinden geldiğini belirtir.⁴¹

A. N. Kononov, Ramstedt'in görüşünü benimser. O, -gan/-gen ekinin iki ayrı ekin birleşmesi sonucu oluştuğunu iddia eder.⁴²

II. N.Z. Gadjieva, -gan ekini birleşik ek olarak görür. Bünyesinde -n sıfat-fii ekinin olduğunu belirtir.⁴³

Baskakov, Türk şivelerinde kullanılan -an/-en ve Çuvaş Türkçesi'ndeki -n/-na/-ne sıfat-fiil eklerinin -gan/-gen ekinden geldiğini belirtir.⁴⁴

40- K. Eraslan, ETİF, s.38.

41- İ. A. Andreyev, Pricastie v Çuvaşskom Yazıke, s.84.

42- A. N. Kononov, "O Fuzii v Tyurkskih Yazıkah", Struktüra i İstoriya Tyurkskih Yazıkov, Moskva 1971, s.118-119.

43- N.Z. Gadjieva, "Slovoçoçetanie kak obekt sravnitelno-istoriceskoy grammatiki Tyurkskih Yazıkov", Struktüra i istoriya Tyurkskih Yazıkov, Moskva 1971.s. 215.

Baskakov, Türk şivelerinde kullanılan -an/-en ve Çuvaş Türkçesi'nde kullanılan -n/-na/-ne sıfat-fiil eklerinin -gan/-gen ekinden geldiğini belirtir.⁴⁴

-ası / -esi

Bang. ekin yapısını al- yardımcı fiiline bağlamaktadır: \angle al- "yardımcı fiili" +sı/+si fiilden isim yapma eki. (bk. Stud. § 19). Daha sonra bu görüşünü değiştirerek eki, -ası/-esi \angle -a "zarf-fiil eki" +sı/+si "teklik 3. şahıs iyelik eki" şeklinde izaha çalışmıştır. (bk. Monogr. § 37,9) Eraslan'a göre birinci izahta yardımcı fiilin bünyesine dahil -l- sesinin düşmesi, ikinci izahta da zarf-fiil ekine iyelik ekinin getirilmesi normal değildir.

C. Brockelmann eki, -ası/-esi \angle -a/-e "zarf-fiil eki" +sı/+si (\angle +sıg/+sig) "isimden isim yapma eki" şeklinde yorumlar. (bk. Ost. Gr. § 186). Eraslan'a göre bu izah doğru kabul edilirse, bizzat Brockelmann'ın zikrettiği y i g e s i örneği nasıl açıklanacaktır. (bk. Ost. Gr. § 196,b). Baskakov'da -ası/-esi \angle -gı/-gi "fiilden isim yapma eki", -sa/-se "şart eki" şeklinde bir izahı benimsemektedir. (bk. Mater. Morph. s.116) "Bu izah şekli herşeyden önce Türk dilinin yapısına aykırıdır. İsme şart ekinin getirilmesi kabul edilecek bir şey değildir." diyerek Eraslan, Baskakov'un izahını tenkit etmiştir.

M. Räsänen'in nakline göre Benzing, -ası/-esi \angle -as/-es "Çuvaşça'da gelecek zaman imkân ismi teşkil eden ek" +ı/+i "teklik 3. şahıs iyelik eki" şeklinde bir izahı ileri sürmektedir. (bk. Mater. Morph. s.116). Eraslan, bu görüşün de kabul edilecek bir yanı olmadığını, Çünkü Eski Anadolu Türkçesi'nde ortaya çıkan bir eki, ondan hem zaman, hem de saha bakımından çok farklı bir lehçe ile izaha kalkışmanın yerinde olmayacağı kanaatindedir.

T. Banguoğlu eki, -ası/-esi \angle -a/-e "zarf-fiil eki" +sı/+si "iyelik eki" şeklinde ayırmakta ve -a/-e'yi aynı zamanda istek (Optatīv) şeklini kuran ek olarak da kabul etmektedir. (bk. SN. § 204) Burada zarf-fiil veya istek ekinin ,iyelik ekiyle nasıl olup da birleştiğini Eraslan şüphe götürür bulmuştur.

M. Mansuroğlu ekin yapısını $-ası/-esi \angle -\dot{g}a/-ge$ "gelecek zaman isim-fiil eki" $+sı /+si (\angle -sı\dot{g}/-sig)$ "isimden isim yapma eki" şeklinde görmek istemiştir. (bk. Türkçe'de $-\dot{g}ay/-gey$ Eki ve Türemeleri, J. Deny Armağanı, Ankara 1958, s.178-179). $-sı\dot{g}/-sig$ ekini isim-fiil eki olarak kabul etmenin daha doğru olacağını, Eraslan belirtir.

M. Ergin ekin yapısını şöyle açıklar: $-ası/-esi \angle -\dot{g}ası/-gesi \angle -\dot{g}a/-ge$ "gelecek zaman isim-fiil eki" $+sı/+si$ "iyelik eki" (bk. TDB §577). Eraslan'a göre $-\dot{g}a/-ge \angle -\dot{g}ay/-gey$ olduğu düşünülürse, $-\dot{g}a/-ge$ 'yi gelecek zaman şekil ve zaman eki kabul etmek daha uygun olacaktır.

Z. Korkmaz, ekin yapısı ile ilgili incelemesinde, yukarıdaki izahları kısaca belirtip tenkidini yaptıktan sonra şu neticeye varmıştır: $-ası/-esi \angle -ga/-ge$ "gereklilik-dilek, gelecek zaman eki" $-sı\dot{g}/-sig$ "gereklilik-gelecek zaman isim-fiil eki". Korkmaz aslında ekin, birleşik bir ek olduğunu, ek başındaki $-\dot{g}-g-$ seslerinin düşmesi sonucu $-\dot{g}ası/-gesi$ şeklinden $-ası/-esi$ şeklinin ortaya çıktığını, aynı mana ve fonksiyona sahip iki ekten, birincisinin aşınması sebebi ile iki ekin üst üste yığıldığını kabul etmektedir. (bk. $-ası/-esi$ Gelecek Zaman isim-fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine, TDAY-Belleten 1968 s. 31-38). Eraslan bu izahta aydınlatılması gereken husus olarak; $+sı/+si$ unsuru gerçekten iyelik ekimidir, yoksa $-sı\dot{g}/-sig$ isim-fiil ekinden $-\dot{g}-g-$ seslerinin düşmesiyle mi ortaya çıkmıştır sorusunun cevabını görür Eraslan'a göre bir çok durumlarda $-\dot{g}-g-$ seslerinin düştüğü göz önüne alınırsa $-ası/-esi$ isim-fiil ekinin $-\dot{g}ası\dot{g}/-gesik$ ekinden geldiğini kabul etmek yerinde olacaktır. ⁴⁵

Ramstedt, Moğolca fiilden isim yapan $-si$ ile, Türk şivelerinde iyelik eki ile birlikte kullanılan $-as/-es$ formalarının denkliliğini belirtir. Tatar Türkçesindeki "kilesi bar", "biresim kile" ile Çuvaş Türkçesindeki $-as$ ekli mastarın

birbirine benzediğini belirtir.⁴⁶

M. N. Hıdırov -as+ı/-es+i ekindeki -ı- ve -i- seslerini iyelik eki hesaplar. Bunun her zaman -as/-es ile birlikte kullanıldığına dikkati çeker.⁴⁷

N. K. Dmitriyev -ası/-esi ekinin Başkırt Türkçesi'ndeki varyantının -a+ı/-e+he olduğunu, -hı/-he ekinin iyelik 3. şahsı bildirdiğini belirtir.⁴⁸

N. İ. Aşmarin ekin, Çuvaş Türkçesi'ndeki -as/-es/-s mastar ekine, -a/-e zarf-fiil eki ve iyelik 3. şahsı bildiren -sı (-se) ekinin bitişmesi sonucu ortaya çıktığını ifade eder.⁴⁹

N. A. Baskakov -ası/-esi ekini -a+sı / -e+si (<ga-sık/-ge-sık) şeklinde bölüp, Karakalpak Türkçesi'nde onun eski -gı+sı/-gi+si (<-gı+sı(k)/-gi+si(k)) varyantının bulunduğunu bildirir. Baskakov'a göre -gı-sı /-gi-si ve -a-sı/-esi şekilleri fiilden isim yapma eki olan -gı/-gi ve arzu-istek bildiren -sık/-sik ekinin birleşmesinden meydana gelen -gı-sık/-gi-sik ekinden neşet etmiştir. O'na göre ek şöyle bir gelişme yolu izlemiştir: (-gı) > a/(-gi) > +e (sık) > -sı/(-sig) > -si -a/-e + sı/-si.⁵⁰

M. Ş. Ragimov, Bang'ın görüşlerine katılır.⁵¹

Aşırğulu Borcakov -ası/-esi ekinin, arzu-istek ve gelecek zaman gibi anlamları içinde saklayan -gay/-gey eki ile; benzerlik, gelecek zaman, arzu gibi anlamları ifade eden -sig/-sig eklerinin birleşmesinden meydana geldiğini ifade eder.⁵²

46- G.İ. Ramstedt, Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie, s.130.

47- M.N. Hıdırov, Türkmen Diliniñ Tarıhından Materiallar, Aşgabat 1958, s. 131.

48- N.K. Dmitriyev, Grammatika Başkirskogo Yazıka, Moskva 1948, s.192.

49- İ.A.Andreyev, Pricastie v Çuvaşskom Yazıke, s.157

50- N.A. Baskakov, "K Voprosu o Proishojdenii uslovnoy formı na -sa/-se v Tyurkskih Yazıkah", Gordlevskomu k ego semidesyatipyatiletiyu, s.5

51- M.Ş. Ragimov, Azerbaycan Dilinde Fe'l Şekillerinin Formalaşması Tarihi, Bakı 1965, s.260-261

52- A. Borcakov, Türki Dilleriñ Günorta- Günbatır Toparında İş Atları, s.139.

-dıg/-dık/-dik/-duğ/-duk/-dük,-tık/-tik/-tuk/-tük
-dıı/-dii/-duu/-düy, -tıı/-tii/-tuu/-tüü

C. Brockelmann eki -t "fiilden isim yapma eki" ve uk "edat"ının birleşmesi şeklinde izaha çalışmıştır. Ayrıca -t'nin görülen geçmiş zaman çekiminin temelinde de mevcut olduğunu kaydetmiştir. (bk. Ost.Gr. § 202.) Räsänen de, Ramstedt ve Kotwicz'in -duk/-dük ekini Moğolca -dag, Tunguzca dig "fiilden isim yapma eki" ile paralel tuttuklarına işaret etmiştir. (bk. Mater. Morph. s.121). Bu görüşleri pek doyurucu bulmayan Eraslan, bunları şimdilik bir görüş olarak kabul etmekle yetineceğiz" demektedir.⁵³

A.N. Kononov eki -turgan, durgan sözüne bağlar. -turgan > -durgan > -tıgan > -dıgan > -tıg > -dıg > -tık > -dık şeklinde bir gelişme gösteren ek, Kononov'a göre erken dönemde oluşmuştur. Orhun-Yenisey Abideleri'nde -dık/-dik eki, sıfat-fiil eki olarak yaygın kullanılmıştır.⁵⁴

Ramstedt, eki fiilden fiil yapan -d/-t ekine fiilden isim yapan -k ekinin getirilmesi ile açıklar. Moğolca'da -dak şeklinin olduğunu belirtir.⁵⁵ Kononov daha sonra Ramstedt'in görüşünü benimsemiştir.⁵⁶

A.G. Bişev ve N.Z. Gadjieva eki, -dı geçmiş zaman ekine -k fiilden isim yapım ekinin getirilmesi şeklinde açıklar.⁵⁷

B. Hocayev; O.Böhtling, Kotwicz ve Baskakov'un -dık/-dik ekini sıfat-fiil eki olarak gördüklerini ve -dı/=di geçmiş zaman ekinin buradan geldiğini kaydeder.⁵⁸

E.Z. Abdullayev ise, -dı geçmiş zaman ekinden, -dık/-dik sıfat-fiil ekinin inkişaf ettiğini söyler.⁵⁹

53- K. Eraslan, ETİF, s.37-38

54- A.N. Kononov, Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, s.437-438

55- G.İ. Ramstedt, Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie, Morfologiya, s.238.

56- A.N. Kononov, "O fuzii v Tyurkskih Yazıkah", s.118-119.

57- A.G. Bişev, "O proishojdenii formı progedşego vremeni na -dı v Tyurkskih Yazıkah" s.384.; N.Z.Gadjieva, agm., s.213-214.

58- B. Hocayev, Türki Dilleriñ., s.85-86

59- E.Z.Abdullayev, "Azerbaycan-Moğol Dil Benzerliği", TDAY-Belleten 1987 ■ Ankara 1992, s.4

-malı / -meli

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıkan ek, bugün seyrek olarak Azeri Türkçesi'nde kullanılmakta olup, Türkmençe'de de görülür. Ekin yapısını M. Ergin şöyle yorumlar: -malı/-meli \angle -ma/-me "fiilden isim yapma eki", +lı/+li "isimden isim yapma eki". (bk. TDB. § 579) Eraslan'a göre Eski Anadolu Türkçesi'nde ekin -malu/-melü şeklinde olması, -malığ/-melig'den ⁶⁰ -ğ/-g- seslerinin düşmesi sonucu meydana geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

-maz / -mez

Türk lehçe ve şivelerinin hemen hemen tamamında yaygın bir şekilde kullanılan -maz/-mez menfî geniş zaman sıfat-fiili ekinin yapısı hakkındaki görüşler çok değişiktir. Bang, -maz/-mez \angle -ma/-me "menfilik unsuru" -z "fiilden isim yapma eki" şeklinde bir izahı benimsemiş, -ma/-me unsurundan bir edat veya benzeri bir şeyi görmediğini, bilâkis bunu -m- ile başlayan bir zaman kelimesinin bakiyesi olarak gördüğünü, hatta bunun belki de * ama-, * eme-, * uma-, * üme- şeklinde ve "bırakmak, yapmamak" manasına gelen bir fiilden gelebileceğini kabul etmektedir. (bk. Das negative Verbum der Türksprachen, SBAW, Phil. Hist. KI 1923 § 3.) Ramstedt ise eki, -maz/-mez \angle m "fiilden isim yapma eki" -e (Tunguzca: ö) "menffiil" -r "geniş zaman eki" (> ön vokal yanında: r) şeklinde izah etmiştir. Yine Räsänen'in "mantıksız" olarak nitelendirdiği bir başka izahında Ramstedt eki, -maz/-mez \angle -m "fiilden isim yapma eki" +e (\angle er -ür) "olmak manasına gelen er- fiilinin geniş zamanı". (bk. Mater. Morph. s.136). Räsänen'e göre Kotwicz, eki -mas/-mes \angle -ma-sız \angle -me-siz şeklinde ayırdığını bildirmekte ve -ma/-me'ye "menfilik ekidir, yahut fiilden isim yapma ekidir" demektedir. (bk. Mater. Morph. s.136). Eraslan'a göre "eğer -ma/-me menfilik eki ise, buna +sız / +siz isimden isim yapma eki getirilemez. -ma/-me'yi fiilden isim yapma eki kabul edersek, o zaman menfilik manası nereden gelmektedir" diyerek yukarıda verilen izahların bir yakıştırmadan öteye gitmediğini belirtir.

A. Von Gabain de ekin yapısını şu şekilde açıklamaktadır: -maz/-mez \angle -ma /-me "fiilden fiil yapan ek", -z "fiilden isim yapma eki". (bk. Alt. Gr. § 211) M. Ergin ve K. Eraslan da bu görüşü benimserler. Eraslan'a göre ek, aslında isim-fiil ekidir ve diğer bazı isim-fiil ekleri gibi daha Eski Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna geçmiştir. Sondaki -z unsuru ile geniş zaman eki olan -r'nin ilgisi yoktur. Ayrıca Türkçe'de z > r değişmesi bulunduğu halde (mesela Çuvaşça'da), r > z değişmesi görülmemektedir; o halde ekin yapısını bu yolla izaha kalkışmak doğru değildir. Menfî fiil gövdelerinin r ile geniş zaman çekimine Azeri Türkçesi'nde rastlamaktayız, ancak bu şeklin hep çekimli fiil olup, isim-fiil fonksiyonunda da kullanıldığı görülmektedir.⁶¹ (bk. Az. Türkçesi not: 79).

-maz/=mez ekinin Çuvaş Türkçesi'nde -mas/-mes şeklinde olduğunu bildiren İ.A. Andreyev eki -m-as/-m-es şeklinde parçalara ayırıp olumsuzluğu -m ile açıklar. -as/-es ise sıfat-fiil ekidir.⁶²

B. Hocayev, -maz/-mez ekinin -ma/-me olumsuzluk eki ile, -ar/-er ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıktığını söyler.⁶³

-miş / -miş

Bang, -miş/-miş ekini, -miş/-miş / -m "fiilden isim yapma eki" -ş "fiilden isim yapma eki" şeklinde, Ramstedt ise, -miş/-miş \angle -m "fiilden isim yapma eki" +iş "iş, şey" şeklinde izaha çalışmıştır. (bk. Mater. Morph. s.137) Bu izahları benimseyen C. Brockelmann, -m ve -ş eklerinin başlangıçta zamansız mücerret fiilden isim teşkil ettikleri halde, sonradan birlikte geçmiş zamana kaydıklarını ileri sürer. (bk. Ost. Gr. § 203). Eraslan'a göre her iki ek de canlı olduğuna göre, üst üste gelmeleri için inandırıcı bir sebep bulmak gerekir. Türkçe'de kullanılan ekleri muhakkak birleşik bir ek şeklinde görmek ve hele tek sestten ibaret eklere irca ederek zorlamaya çalışmak doğru değildir.⁶⁴

61- K. Eraslan, ETİF, s.40-41.

62- İ. A. Andreyev, "Çuvaşskiy Yazık", Ya. NSSSR II, s.56.

63- B. Hocayev, Türki Dilleriñ., s.198.

64- K. Eraslan, age. s.41.

N.K. Dmitriyev, eki Moğolca -mal/-mel ekine bağlar.⁶⁵

Kononov, -ım/-im yapım eki ile "eş;"iş" (eş, iş) sözünün birleşmesi sonucu -mış/-miş ekinin ortaya çıktığını savunur.⁶⁶

-r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür

Eski Türkçe devresinden beri işlek şekilde kullanılan -n/-ar/-er ekinin yapısını Bang; -r, -ar/-er/-ur/-ür < -r "direktif eki" -a/-e, -u/-ü "zarf-fiil eki" şeklinde izah etmiştir. (bk. Mater. Morph. s.139). J. Deny ise eki, er "insan,kişi" kelimesinden getirmektedir. Räsänen'in nakline göre Kotwicz eki, -ar/-er < -a/-e "devamlılık eki", -r "Çuvaşça'da geçmiş zaman eki" şeklinde izaha çalışmıştır. Räsänen, t~r değişmesinin Çuvaşça'da mümkün olamayacağını, bu r'nin er-, bar-, tur-, yor- gibi yardımcı fiiller içinde saklanmış olabileceğini ileri sürmüştür. (bk. Mater. Morph. s.138). Ramstedt, -r, -ur/-ür ekleri yanında -ar/-er'in ortaya çıkışını yanlış hece bölünmesiyle açıklamaktadır. Ona göre Unsüzle biten fiil kök ve gövdelerinde -ur/-ür bulunuyor. Eğer kökün menşesinde bir a/e var ise, o zaman ek -ar/=er olmaktadır. Eraslan'a göre yukarıdaki görüşler -r/-ar/-er ekinin yapısını açıklamaktan çok uzaktır. "Türkçe ile Moğolca'nın akraba diller olmaları sebebiyle aralarında bazı ses ve şekil benzerliklerinin bulunması normaldir. Ancak kesin deliller olmadan bir takım yakıştırmalara kaçmak da doğru olmaz sanıyoruz." diyen Eraslan, haklı olarak eklerin etimolojisinde bazen çok fantaziye kaçan izahların varlığına dikkati çeker.⁶⁷

F. E. Kors eki, Moğolca gerundium eki olan -run/-rün ekine bağlar.⁶⁸

A.N. Kononov ise, mümkünlük, emir ve arzu bildiren -gır/-gir ekini, -r/-ar/er ekinin ilk şekli sayar. Bu ekin Özbek Türkçesi'nde seyrek olarak -gır şeklinde kullanıldığını belirtir.⁶⁹

65- N.K. Dmitriyev, Stroy Tyurkskih Yazıkov, Moskva 1962, sl81.

66- A.N. Kononov, Grammatika Sovremennego Turetskogo Literaturnogo Yazıka, s.231.

67- K. Eraslan, ETİF., s.42-43.

68- F.E. Kors, Proishojdenie formı nastoyaştego viemni v zapadno -Turetskih Yazıkah", Drovnosti vostocnie, T. III, v.p. I. Moskva 1907, s.6.

69- A.N. Kononov, age., s.236.

N.A. Baskakov ekin ilk şeklinin -gar/-ger, -gır/-gir olduğunu belirtir. -gar/-ger, -gır/-gir ekinin şimdi fiilden sıfat ve isim türettiğini bildirir. Baskakov'a göre ekin gelişimi şöyledir: -gar/-ger/-gır/-gir > -ar/-er/-ır/-ir.⁷⁰

-yan/-yên

Türkmen Türkçesi'nde kullanılan bu şimdiki zaman sıfat-fiil ekinin yapısı ile ilgili olarak H. Baylıyev "eki yör- fiiline bağlamak mümkündür" derken onun nasıl bir seyir izlediğinden bahsetmez.⁷¹

B. Hocayev, ekin yapısını tam olarak ortaya koymak için mukayeseli-tarihi gramer araştırmalarının yapılması gerektiğine işaret ederek kendisi de ekin yapısı ile ilgili şu iddiayı ileri sürer: "-an/-en "sıfat-fiil eki" +yör- "yürümek fiili"nin birleşmesinden meydana gelmiştir". Bazı yardımcı fiillerin bazı eklerle birleşip yeni ek meydana getirdiğine dair şu örnekleri verir: (-a/-ê/-ıy/-i + torgan, -atugun /etugun, atagan/etegan -atın/-etin; adigan, -agan/-akan, -tigan, -tan, -ıp + çathan, -ıp + çitkan, ayotgan...) ve Türkmen Türkçesi ağızlarında (-adırân/-ediren, -aduran/-eduran, -d(1)gon/-t(1)gon -adugan/-edugan, -yaren/-yêren, -yatan/-yeten, -yan/-yen, -yon/-yön, -yan/-yên.⁷²

70- N.A. Baskakov, Karakalpakskiy Yazık II, s.425-429.

71- H. Baylıyev, Hezirki Türkmen Dilinin Grammatikasınıñ Gısga Kursı, I.Bölüm. Aşgabat 1948, s.85.

72- B. Hocayev, Türki Dilleriñ., s.146-147.

OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİNDE SIFAT-FİİLLERİN KULLANILIŞLARI

Nesne karşıladıkları için sıfat-fiiller isim kategorisine dahildirler. Nesnelere geçici hareket vasıfları ile karşılayan sıfat-fiiller vasıf isimleri, yani sıfattırlar. Bu bakımdan sıfat-fiiller sıfat gibi bir ismin vasıflayıcısı olarak kullanılmalarının yanında, tıpkı nesne isimleri gibi yalın halde veya isim işletme ekleri (hal, iyelik ve çokluk ekleri) olarak ve edatlara bağlanarak da kullanılabilirler. İsim olarak kullanıldıklarında ismin kelime gruplarında ve cümlede yüklendikleri bütün vazifeleri yüklenirler.¹ Sıfat-fiil eklerini birer birer alıp, bu eklerle teşkil edilen sıfat-fiillerin kullanılışlarını örneklerle göstermek yerinde olur.

-ACAĞ / -ACAK / -ECEK / -CAK / -CEK

Türk şivelerinin birçoğunda kullanılan -acag/-acak/-ecek, -cak/-cek sıfat-fiil eki Oğuz grubu Türk yazı dillerinde de yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Ek; Türkiye Türkçesi'nde -acak/-ecek, -(y)acak/-(y)ecek, Gagauz Türkçesi'nde -acak / -ecek, -(y)acak / -(y)ecek, Azeri Türkçesi'nde -acağ / -ecek, -(y)acağ / -(y)ecek ve Türkmen Türkçesi'nde -cak / -cek şeklindedir.

Gelecek zaman ifadesi taşıyan ve Eski Türkçe döneminde görülmeyen ek, Batı Türkçesi döneminde ortaya çıkmıştır.² Kononov, ekin tahminen 15. asırda kullanılmaya başlandığını belirtir.³ Eski Anadolu Türkçesi devresinde fazla işlek olmayan ek, çeşitli örneklerde bir ismin önünde sıfat, cümle içerisinde isim ve çok az da olsa yüklem olarak kullanılmıştır. Bu devre metinlerinde gelecek zaman sıfat-fiili vazifesini -ası / -esi ekiyle teşkil edilen sıfat-fi-

1- K. Eraslahn, ETİF, s.45.

2- K. Eraslan, age. s.52.

3- A. N. Kononov, Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, s.438.

iller, gelecek zaman çekimini ise -ısar / -iser ve -a / -e ile teşkil edilen fiil çekimleri üstlenmiştir.⁴ Türkmen Türkçesi'nde 18.ci asra ait eserlerde -acak / -ecek şeklinde olan ek, 19.cu asırdan itibaren -cak / -cek şekliyle kullanılmaya başlanmıştır.⁵ Türkmen Yazı dilinde -cak / -cek şeklinde yazılan ek, teleffuzda, -cak / -cek, -cok / -çok, -şak / -şek ve -şök / -şök şeklinde söylenir. Bunun sebebi, fiilin son hecesinde yuvarlak ünlü varsa, ekin ünlüsü de yuvarlaklaşır. Ayrıca sonu ç ve ş sesleri ile biten fiillere getirildiğinde, ekin ilk harfi olan c sesi ş'ye dönüşür.⁶ Türkiye, Gagauz ve Azeri Türkçeleri'nde sonu ünlü ile biten fiillere getirildiğinde araya yardımcı-y. sesi girer.

Ekin olumsuz kullanılışları için, ekten önce -ma / -me olumsuzluk eki getirilir. Bu olumsuz kullanımda Gagauz Türkçesi'nde ekin başındaki -a/-e sesleri düşer. laf e d i l m e y c e k, y a p m a y c e k vs.

Tamlamalarda Gagauz ve Türkmen Türkçeleri'nde iyelik eki almadan kullanılan ek, Türkiye ve Azeri Türkçeleri'nde hem iyelik ekli, hem de iyelik eki almadan kullanılır.

-acağ / -acak / -ecek, -cak/-cek eki ile teşkil edilen sıfat-fiiller, yaygın kullanımları sonucu kalıcı isimler y a k a c a k, g i y e c e k, y i y e c e k vs. (Türkiye Türkçesi); a l a c a k, s ü z e c ê k, y a t a c a k (Gagauz Türkçesi); a l a c a ğ, v é r e c e k, y é y e c e k (Azeri Türkçesi) g e l c e k (Türkmen Türkçesi) durumuna geçmişlerdir. Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin Türkmen Türkçesi'nde -lık / -lik ve -dık / -dik ekleriyle genişlemiş şekilleri yeni manalar ifade eden yeni kelimeler meydana getirmişlerdir. y a t m a c a k l ı k, y e n c e k d i k vb.

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller fail ismi ifadesi taşıdıklarından daha ziyade isim olarak kullanılırlar.

4- Faruk K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul 1977, s.125,136-138.

5- B. Hocayev, Türki Dilleriñ., s.165.

6- B. Hocayev, age., s.168.

a) Yalın halde kullanılışı:

Yalın haldeki sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubu, fail ismi ifadesi taşıdığından ait olduğu cümlenin öznesi olur.

Kim el y e t i r e c e k bu sirre bilmez (ATE s.16)

Ay yok la... Yene de g e l c e k barmıka diydim. (YG, s.132)

b) Hal ekleriyle kullanılışı:

1- İlgi halindeki sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubu isim tamlamasının tamlayan unsurunu teşkil eder. Taradığımız metinlerde sadece Türkmen Türkçesin de ilgi halindeki sıfat-fiil örneklerine rastladık:

Kursant diyip toplancaıklarıñ agramı köne mollalar bolanı için, olar Sovet düzgünine sefiriklerini yığıp seredyêrlerdi. (GA s.167.).

2- Yükleme halindeki sıfat-fiil cümlenin nesnesi olur:

O, ne yaptığını, ne y a p a c a ğ ı n ı bilir. (SK s.21).

Karı, bën bilerim ö l e c e e m i. (GT s.21)

Havanın néçe k é ç e c e y i n i dağın dumanından seçerdi.

(SU s.16).

Men a y t c a g ı m ı aytdım. (TO. s.191).

3- Vönelme halindeki sıfat-fiil bağlı olduğu cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Yeni kiracın hiç ç ı k a c a ğ a benzemiyor. (SH II s.22).

Be'zileri ise béle hadise baş véreceyine inanmadıklarılarından he-
le gebirlere toğunmamışdılar. (SU s.7).

...indiki pêlini b o z c a k l a r a da göz bolsun. (AE I s.

226).

4- Bulunma halindeki sıfat-fiillene sadece Azeri ve Türkmen Türkçesi'ne ait metinlerde rastladık. Bu tip sıfat-fiiller cümlede yer tamlayıcısı olarak vazife görürler. Türkmen Türkçesi'nde zarf fonksiyonu ile de karşımıza çıkmaktadırlar:

Gırmızı "Moskviç", kendin g i r e c e y i n d e denize teref énen gum yolun yanında dayandı. (ÇTŞ s.263.)

Men eger yalnızşyan bolmasam, yakın g e l c e k d e şu çöller gülzarlığa övrüler. (GA s.124).

5- Ayrılma halindeki sıfat-fiiller cümlede yer tamlayıcısı olarak vazife görürler:

Şer'i hilelerle bu nizamlara yan ç i z m e y e c e k l e r i n d e n hiç bir zaman emin olamayız. (AN s.19).

Bir de gelecekden bize çatan ses. (ATE s.16).

Cüneyit han arkayın y a t c a k l a r d a n dël. (Bed. s77)

6- Gagauz Türkçesi'nde vasıta halinde kullanılır ve cümlenin zarfı durumundadır:

Karı taa g ör e c e e n ê n başlamış adamı takazalamaa. (GT s 204).

c) İyelik ekleriyle kullanılışı:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek ekli sıfat-fiillerin iyelik eklerini kabul etmesi Oğuz grubu Türk şivelerinde yaygın olarak görülür. Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillere iyelik ekleri getirildiğinde ekin sonundaki -k- sesi Türkiye Türkçesi'nde -ğ-. Gagauz Türkçesi'nde -y- sesine döner veya ekin sonundaki -k- sesi düşer. ve iki ünlü birleşip uzunlaşır. -k- sesi Azeri Türkçesi'nde -y-ye, Türkmen Türkçesi'nde -g- ye dönüşür. Sıfat-fiilin iyelik ekli şekilleri cümledeki kullanılışlarına göre, isim ve sıfat durumunda olabilmektedir. Sıfat-fiilin iyelik ekli şekilleri isim olarak kullanıldıklarında cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf durumunda bulunur.

1- Sıfat-fiilin teklik I.ci şahıs iyelik ekiyle kullanılışı:

Sıfat-fiilin teklik I.ci şahıs iyelik ekli şekli, bulunduğu cümlenin nesnesi durumundadır. Yükleme hali eki almış şekillerde görülmektedir:

İki lakırdı ile, bana yapacağı mı, evvelden öğrettiklerini tekrar ettir. (SH II s.27).

Bilsem ona gideceyimi

Astırırım kendiciymi. (GF s.96).

Türkiye Türkçesi'ne ait şu örnekte teklik 1.ci şahıs iyelik eki, yönelme hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin zarfı durumundadır:

Ben geleceğime yakın bir yer bulmuştum. (SK s.64).

2- Sıfat-fiilin teklik 2.ci şahıs iyelik ekli şekli bulunduğu cümlenin öznesi olur:

Senin böyle çıkacağı n hesapta yoktu. (SK s.71).

Seni gülüp garşladı geleceğini. (DŞP s.81).

Gagauz Türkçesi'ne ait şu örnekte cümlenin zarfı durumundadır:

Gelecên salt ver beygirleri (CY s.88).

3- Sıfat-fiilin teklik 3. şahıs iyelik ekli şekilleri yükleme hali eki ile birlikte cümlenin nesnesi olur:

Uydun mu kurtulur, uymadın mı başına ne geleceğini bilirsin. (HS s.5).

Havanın neçe keçeceğini dağın dumanından seçerdi. (SU s.16).

Möcek neme diyceğini bilmên galipdir. (THM s.92).

Türkiye Türkçesi'ne ait şu örnekte cümlenin öznesi durumundadır:

Günün birinde eserlerinin yekûnunun, edebiyatımızın öğünülecek değerleri arasında mümtaz bir yer alacağı şüphesizdir. (TS s.89)

Türkiye ve Azeri Türkçeleri'ne ait şu örneklerde, yönelme ve bulunma halinde iken cümlenin yer tamlayıcısı durumundadır:

Hem onun gerçekten boğulabileceğine inanırım. (TS s.135).

Televizordan her gün eşitdiyimiz layladan kiminse "senet yuhuna" gideceyine ümid beslemek ebedir. (EY s.17).

Gırmızı "Moskviç", kendin gireceyinde denize teref enen gum yolun yanında dayandı. (ÇTŞ s.263).

4- Çokluk I. şahıs iyelik ekli kullanımda cümlenin nesnesi olur:

İngilizler gibi mağrur davranıp yerlilere karışmamaları g e -
l e c e ğ i m i z açısından daha faydalıdır.(TKC s.93).

Safa da nême cogap b e r c e g i m i z i bilmên durus diyip-
dirler. (THM s.28).

5- Sıfat-fiilin çokluk 2. şahıs iyelik ekli şekilleri cümlede özne ola-
rak vazife görürler:

Sizin anlayacağınız yani kaba Türkçesi kılıçlara sarılınız
demektir. (SK s.15).

Görünür, maşallah, sizin de d o l a n a c a ğ ı n ı z pis
dâyil. (ÇTŞ s.250).

Yönelme hali ekiyle birlikte kullanıldığında cümlenin yer tamlayıcısı du-
rumundadır:

Fakat ertesi sabah sağ salim ayağa k a l k a c a ğ ı n ı z a
hiç şüphe etmeyin. (AN s.11).

6- Sıfat-fiilin çokluk 3. şahıs iyelik ekli şekilleri yükleme halinde
cümlenin nesnesi, ayrılma halinde yer tamlayıcısı olur:

Emma yolbars yalı êpet hayvanı nêdip ö l d ü r c e k l e r i -
n i bilmêndirler. (THM s.70).

Şer'i hilelerle bu nizamlara yan ç i z m e y e c e k l e r i n
d e n hiç bir zaman emin olamayız. (AN s.19).

ç) Çokluk ekiyle kullanılışı:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller şa-
hıs ifadesi taşımakta olup, çeşitli hal ekleriyle ait olduğu cümlede özne, tam-
layan unsur ve yer tamlayıcısı olarak görev alır.

Yalın halde cümlenin öznesi durumundadır:

G e l c e k l e r gelen bolsa başlabersek nêdye, Nuri. (GDS s
16).

İlgi halindeki sıfat-fiil bağılı olduğu isim tamlaması şeklindeki kelime grubunun tamlayan unsurunu teşkil eder:

Kursant diyip t o p l a n c a k l a r ı n ı a g r a m ı k ö n e m o l l a -
lar için, olar Sovet düzgünine sefiriklerini yıgrip seredyêrdêler. (GA s.
167-168).

Verme halindeki sıfat-fiil şahıs ifadesi taşıyarak ait olduğu cümlenin yer tamlayıcısı olur:

...indiki pêlini b o z c a k l a r a d a göz bolsun. (AE I s.
226).

Ayrılma halinde bulunan sıfat-fiil şahıs ifadesi taşıyarak cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Cüneyit han arkayın y a t c a k l a r d a n d êl. (Bed. s.77)

d) Edatlara bağlanarak kullanılışı:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek ekiyle teşkil olunan sıfat-fiillerin edatlara bağlanmasıyla meydana gelen edat grubu bağılı olduğu cümlenin zarf unsuru olur. Oğuz Grubu Türk şivelerinde bu ekle meydana getirilen sıfat-fiillerin çeşitli edatlarla birlikte kullanıldıklarını görmekteyiz. Taradığımız metinlerde , Türkiye Türkçesi'nde "diye", "gibi", "için", "kadar", "ve"; Gagauz Türkçesi'nde "diye", "için"; Azeri Türkçesi'nde "ğeder"; Türkmen Türkçesi'nde "yalı" edatlarının sıfat-fiillerle veya sıfat-fiil gruplarıyla birlikte kullanıldıklarını görüyoruz:

d i y e edatıyla birlikte kullanıldığında sıfat-fiil yalın halde bulunur.

Ben Vali'den haber g e l e c e k d i y e beklerken "Kumandan istiyor" demezler mi. (SK s.28).

Eşim yavrularım g e l e c e k d i y e yollara baktım. (GT s.108).

ğ e d e r / k a d a r edatına bağlandığında yalın halde bulunur:

Genç hocalarının omuzlarına dökülen saçlarındaki ak teller göze ç a r p a c a k k a d a r çoğalmıştı. (RA s.53).

Her bir yeni yazıcı dünyamıza halgın bir hezine me'nevi tecrübesinden bir insan üreyine s ı g a c a ğ ğ e d e r pay getirir. (EY s. 18).

g i b i edatına bağlandığında sıfat-fiil yalın halde bulunur:

Senden sonra pek fazla y a n a c a k g i b i gözüküyordu ama, belki de ölmemişti. (H 100 Y s.466).

i ç i n edatına bağlandığında yükleme halinde bulunur:

Topal; jandarma o l a m a y a c a ğ ı i ç i n işinden çıkarılmışlar. (H 100 Y s.383).

Bir kerê bu fukaara y a k a c a k i ç i n bir aaç budarmış. (GT s.24).

v e edatı bağlama edatı olduğundan iki sıfat-fiili birbirine bağlar:

Bu tanburda, icat veya hüner, aranacak ve bulunacak bir yığın nağme vardır. (BŞ s.95).

y a l ı "gibi" edatı ile kullanıldığında yalın halde bulunur:

...üüşüren - süüşürenini, göyê diyersif, özi bilen dünyê alıp öte g i t c e k y a l ı, gice gündüz hars urup, mal cemleyêrdi, devlet toplayardı. (YG s.6).

Yukarıdaki cümlelerde de görüldüğü gibi sıfat-fiil; "gibi", "kadar", "yalı" edatlarıyla kullanıldığında benzetme, karşılaştırma bildirir. "için" ve "diye edatlarıyla kullanıldığında ise sebep bildirir.

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI

-acâğ/-acak / -ecek, -cak / -cek ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin sıfat olarak kullanılışı taradığımız metinlerde daha sık olarak geçmektedir. Sıfat-fiilin iyelik eki almış şekillerinin isim olarak kullanılmasının yanında sıfat

fat olarak kullanıldığı da görülür.⁷

a) Yalın halde kullanılışı:

1- Cümlenin öznesinin sıfatı olur:

K u r u l a c a k yeni Roma boş bir hayâldir. (YS s.33).

Çevirin levent yarimi

Sö y l e c e k sözüm kaldı. (GT s.159).

B o l c a k bolan-bolup asıllı bir kız,

Könênin önünde epipdirin dız. (Söy. s.151).

2- Cümlenin nesnesinin sıfatı olur:

D a y a n a c a k g ü v e n e c e k yer bulamayasın. (AK s. 184).

B u u n d u l m a y a c a k yazıları aklıma getirmektên so-
ra Vladi kalktı Cenênin yanından da çıktı dışarı. (CY s.70).

Hele genç bir kız iken g e l e c e k körpemi gollarım ara-
sında görer, heyalen onu oynadar, atıb tutar; êhtiyatla yatırardım. (ÇTŞ
s.270).

Munufı yalı yağdaylarda rugsat b e r i l m e c e k gümanı yok
dur. (PH s.427).

3- Cümlenin bulunma halindeki yer tamlayıcısının sıfatı durumunda bu-
lunur:

Fakat bu onun ip üzerinde y ü r ü y e c e k bir arabada ilk
seferi olsa gerek. (AN s.99).

7- Saadet Çağatay'ın makalesinde sıfat-fiilin iyelik ekli şekillerinin
sıfat olarak kullanılışından bahsedilmez. bkz. "Eski Osmanlıca'da Fiil Müstakla-
rı", s.549-550.

b) İyelik ekleriyle kullanılışı:

-acag / -acak / -ecek, -cak / -cek ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin iyelik ekli şekillerinin cümlede isim olarak kullanıldığını görmüştük. Bunun yanı sıra cümlenin unsurlarından birinin sıfatı olduğu da görülür:

1- Sıfat-fiilin teklik 1. şahıs iyelik ekiyle kullanılışı:

Cümlenin yer tamlayıcısının sıfatı olur:

A n l a t a c a ğ ı m hikayede bu birinci noktadır. (H 100 Y s.442).

2- Sıfat-fiilin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle kullanılışı:

Cümlenin öznesinin sıfatı olur:

İşte zihnin a l a m a y a c a ğ ı bir suâl. (H 100 Y s.41).

Cümlenin nesnesinin sıfatı olur:

Babek öz ölümüyle bir insanın, bir gehremanın, bir vetendaşın o ğ u y a b i l e c e y i en güzel mahnını o ğ udu. (ÖK s.39).

3- Sıfat-fiilin çokluk 1. şahıs iyelik ekiyle kullanılışı:

Cümlenin nesnesinin sıfatı olur:

G i d e c e ğ i m i z yolu hepimiz biliyoruz. (BŞ s.7).

4- Sıfat-fiilin çokluk 2. şahıs iyelik ekiyle kullanılışı:

Cümlenin zarf unsurunun sıfatı olur:

İstanbul'a i n e c e ğ i n i z sabah lâmbayla kalkar, tutuş-
turulmuş sobanızın karşısında giyinirsiniz. (H 100 Y s.40).

5- Sıfat-fiilin çokluk 3. şahıs iyelik ekiyle kullanılışı:

Cümlenin yer tamlayıcısının sıfatı olur:

Ç e k e c e k l e r i bir filmde de rol almamı istiyorlardı. (TKC s

C- ZARF OLARAK KULLANILIŞI:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin zarf olarak kullanılışı pek yaygın değildir. Taradığımız metinlerde sadece şu örneğe rastladık:

Yazık cavan şeytani göberke e k çasar. (Şehriyar s.173).

Ç- BİRLEŞİK FİİLİN İSİM UNSURU OLARAK KULLANILIŞI:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller ol- yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığında birleşik fiili oluştururlar. Bu oluşumda sıfat-fiil, birleşik fiilin isim unsuru, bir bakıma yardımcı fiilin hâl zarfı durumundadır:

Ölüm denilen hâdise karşısında aczinden ve tevekkülünden başka y a p a c a ğ ı olan var mıdır? (ZET s.88).

Bir cıgara daha y a k a c a k o o l d u. (SK s.11).

Yol bolsun! diyip attan a n c a k b o l d ı. (Gülç. s.99)

D- YÜKLEM OLARAK KULLANILIŞI:

Sıfat-fiiller bazen yüklem olarak da kullanılabilirler:

Bütün endişem, Behice'nin ne olacağı, nereye gideceği, ne ile g e ç i n e c e ğ i. (Al. M s.150).

-AN / -EN / -ÊN

-an / -en / -ên (-ğan / -gen) ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller, Eski Türkçe'de sınırlı olarak kullanılmasına rağmen, daha sonra bütün lehçe ve şivelerde kullanılış sahasını genişletmiştir. Batı Türkçesi'nde -ğ-, -g- lerin belli durumlarda düşmesi sonucu ek -an / -en şeklini almıştır.⁸

Ek, Doğu Türkçesi'nde -dık/-dik/-duk/-dük, -tık/-tik/-tuk/-tük sıfat-fiil ekinin yerine geçen bir kullanılışa sahiptir. Bu sıfat-fiilin bulunma hali eki almış şeklinin Azeri ve Çağatay Türkçeleri'nde zaman zarfı fonksiyonu vardır.⁹

Oğuz grubu Türk şivelerinde bu ek, hemen hemen aynı şekillerle kullanılır. Ek, Türkiye Türkçesi'nde -an / -en, (y)an / -(y)en; Gagauz Türkçesi'nde -an / -ên, -(y)an / -(y)ên; Azeri Türkçesi'nde -an / -en, -(y)an / -(y)en; Türkmen Türkçesi'nde -an / -en şekilleriyle kullanılır. -an / -en, -ên eki, Oğuz grubunun dışındaki Türk lehçe ve şivelerinde -gan/-gen /-gên, -kan / -ken /-kên, -han / -hen şeklindedir. (bkz. Türk Lehçe ve Şivelerinde Kullanılan Sıfat-fiil Ekleri.), Yakut Türkçesi'nde bulunan -an/-en, -on/-ön -n ekleri sıfat-fiil eki değil, zarf-fiil eki olarak kullanılır.¹⁰

-an / -en / -ên eki Türkmen Türkçesi'nde yazıda gösterilmese de söyleyişte, dudak uyumu sebebiyle ekin ünlüleri yuvarlaklaşmaktadır. Mesela gör-en şeklinde yazılan sıfat-fiil g ö r - ö n olarak teleffuz edilir.

8- W. Bang, Berlin'deki Macar Enstitüsü'nden Türkoloji Mektupları, (1925-1934), Çeviren Şinasi Tekin, Erzurum 1980, s31; DLT, cilt I, s.526.

9- Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul 1971, s.92-93; Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları", s. 537.

10- S. V. Yastremskiy, Grammatika Yakutskogo Yazıkı, Moskva 1938, s. 134-135; E. İ. Ubryatova "Yakukskiy Yazık" s.414.

Demek ki ek, yazıda gösterilmese de, teleffuzda -an / -en, -on / -ön şeklinde dört varyantlıdır.¹¹ Türkmen Türkçesi'nde sonu ünlü ile biten fiille -an / -en eki getirildiğinde iki ünlü birleşir. Bu birleşme sonucu ünlülerden biri kaybolur ve yazıda gösterilmese de ekin ünlüsü uzun ünlü haline gelir.¹² Mesela oka-an ok-ân, gözle-en gözl-ên vb.gibi. Türkiye, Gagauz ve Azeri Türkçeleri'nde sonu ünlü ile biten fiille -an/-en/-ên eki getirildiğinde araya yardımcı ses -y- girer. Mesela başla-yan, gözle-yen (Türkiye Türkçesi); işle-yên, başla-yan (Gagauz Türkçesi); dinle-yen, Yaşa-yan (azeri Türkçesi) vb. gibi.

Gagauz Türkçesi'nde -ên ekinden sonra ek geliyorsa -ên ekindeki -ê- sesi , normal -e- ye dönüşür. Vurgu ise son heceye geçer. Pokrovskaya bu durumu Gagauz Türkçesi'nde -ê- sesinin sınırlı kullanımı ile açıklamaktadır.¹³ Mesela: gör-ên gör-en-ner, geç-ên geç-en-e vb gibi.

-an / -en / -ên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin olumsuz şekilleri -ma/-me ekleriyle yapılır. Türkiye Türkçesi -ma(y)an / -me(y)en; Gagauz Türkçesi -ma(y)an / -me(y)ên; -maan / -mêên; Azeri Türkçesi -ma(y)an / -me(y)en; Türkmen Türkçesi -man / -mên. Türkmen Türkçesi'nde iki ünlünün yan yana gelmesi sonucu ünlü birleşmiş ve uzun ünlü oluşmuştur. Türkmen Türkçesinde sıfat tamlaması oluşturan sıfat-fiillerin olumsuz şekillerinde -man/-mên yerine -madık/-medik eki kullanılır. -man / -mên olumsuz şekli iyelik ekleriyle kullanılır. Bu kullanılış onu aynı zamanda -ıp / -ip zarf-fiil ekinin olumsuzu -man / -men ekinden ayırır.

-an / -en / -ên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller Oğuz grubu Türk şivelerinde yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Sıfat-fiil olarak kullanılışının yanında bazı kalıcı isimler (düz-en) ve ikilemeler (gel-en geç-en, giden gidene) vb. gibi kurar. Özellikle Türkmen Türkçesinde -lık/-lik, -dık

11- B. Hocayev, Türki Dilleri., s.16.

12- B. Hocayev, age. s.17.

13- L. A. Pokrovskaya, Grammatika Gagauzskogo Yazıka, s.27.

-dik, -lı / -li, -sıra / -sire gibi yapım ekleri ile yeni isim ve fiiller meydana getirir. (e ş i t m ê n l i g i , a t l a n a n d ı k l a r ı , e d e n l i , b o l a n s ı r a - v b . g i b i .) B i l d i r m e e k l e r i y l e b i r l i k t e v e y a b u e k l e r i a l m a d a n y ü k l e m u n s u r u o l a r a k d a k u l l a n ı l a b i l i r . (b k z . Y ü k l e m o l a r a k k u l l a n ı l ı Ő .) .

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI:

-an / -en / -ên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller, yalın halde veya hal ekleriyle birlikte, kelime gruplarında ve cümlede çeşitli fonksiyonlarda kullanılır.

a) Yalın halde kullanılışı:

Yalın halde kullanılan sıfat-fiiller cümlelerin fail unsurunu oluşturur.

Ve ondan a n l a m a y a n b i r Ő e y a n l a m a z b i z d e n .

(KGK s.40).

Beni yardım a y ı r a n

Kalbur satsın em elek. (GT s.155).

Meni o ağaçla d a n ı Ő a n g ö r e r . (ATE s.10).

Bu haram g a t a n m e n i y a r a y m a s ı n . (AD-SE s.120).

b) Hal ekleriyle kullanılışı:

Bu eklerle teşkil edilen sıfat-fiiller ismin ilgi, yönelme, yükleme, bulunma, ayrılma ve vasıta hali eklerini alarak cümlede ve kelime gruplarında çeşitli tamlayıcı unsurları meydana getirir.

1- İlgi hali eki almış olan sıfat-fiiller belirtili isim tamlamasının tamlayan unsuru olur:

Bu yaptıkların üstüne y ü k l e n e n i n , k e n d i n d e n m e s u l o l a n ı n i f a d e s i d i r . (Al. M s.18).

Cevahiri i t e n i n d e r d i n i k i m e d a y e s e n . (Şehriyar s.199).

Polkovniġi ayalı... halı ġe t i r e n i ġ elini
gısdı. (AE I s.173).

Türkmen Türkçesi'nde ilgi halinin sonuna aitlik eki -kı / -ki eki
getirilerek cümlenin öznesi olur:

Vaġtı ġ e t i r e n l e r i ġ k i şeyledir. (ÇY s.123

2- Yükleme hali eki almış olan sıfat-fiil cümlenin nesnesi durumunda-
dır:

Sana karşı h a y k ı r a n ı mecbursun dinle. (YS s.
17.).

Bizi ġ a r ġ ı y a n ı allah ġarġısın. (SU s.13).

3- Yönelme hali eki almış olan sıfat-fiil cümlenin yer tamlayıcısı
olur:

...bu kabuller, ilkelden, basitten, geçiciden, düzensiz-
den, huzur vermeyenden, gelişmişe, yüceltilmişe, düzenliye, huzur
v e r e n e yöneltme ülküsündedirler. (ZET s.54).

G e l e n ê hem ġ e ç e n ê

Sên bakersın üsektên. (Yol. s.113).

Dünyada ayrılıġ s a l a n a lânet. (SBY s.21).

Serdarıġ üyregine tıġ d ü r t ü l e n e döndi. (YG s.
104).

4- Bulunma hali eki ile birlikte kullanılan -an / -en / -ên ekli sı-
fat-fiiller Azeri ve Türkmen Türkçeleri'nde yaygın, Türkiye ve Gagauz Türkçe-
leri'nde seyrek bir kullanıma sahiptir. Azeri¹⁴ ve Türkmen Türkmen Türkçele-
ri'nde bu şekiller zarf-fiil olarak kabul edilmektedir. Azeri ve Türkmen
Türkçeleri'ne ait taradığımız metinlerde de bu şekil hep zarf-fiil fonksiyo-
nunda görülmektedir. Türkiye ve Gagauz Türkçeleri yazı dilinde zarf-fiil

14- H. Mirzeyev, Mûlas. Azerb. Dil. Morf., adlı eserinde bunun sıfat-
fiil şekline ait örnekler de vermiştir. s.112-113.

fonksiyonunda kullanılmayan bu şekil cümlede yer tamlayıcısı ve zarf fonksiyonundadır:

G e ç e n d e gazeteler yazıyordu. (AN s.91).

A l a n d a bir günah, kaybeden de bin. (GF s.111).

Mahnı o ğ u y a n d a ses ile yanaşı ritm de olmalıdır.
(Müas. Azerb. Dil. Morf., s.113).

Ürek g ü l m e y e n d e şi'rde gülmür. (SS s.77).

Yurda bela g e l e n d e, her bir tarapdan özünif şum-
lugu bilen geler eken. (Ik II s.487).

5- Ayrılma hali eki almış olan sıfat-fiil, cümlenin yer tamlayıcısı olur. Gagauz Türkçesi'ne ait metinlerde rastlayamadığımız ayrılma hali eki almış şekiller, Azeri ve Türkmen Türkçeleri'ne ait bazı kullanılışlarda zaman zarfı fonksiyonu ile karşımıza çıkar.

...bu kabuller, ilkelden, basitten, geçiciden, düzensizden, huzur v e r m e y e n d e n, gelişmişe, yüceltilmişe, düzenliye, huzur vverene yöneltme ülküsündedirler. (ZET s.54).

Hey habar alıram gelib g e d e n d e n. (SBY s.21).

B e r e n d e n al, u r a n d a n gaç. (NAS s.73).

Zarf olarak kullanılışı Azeri ve Türkmen Türkçeleri'nde görülür. Bu kullanılışlarda "-andan beri", "-andan sonra" manaları hissedilmektedir.

Gözümü a ç a n d a n ata gebrini

Hayanda gezirdim, hayanda tapdım. (ATE, s.12).

Arçın Çarıyarı g ö r e n d e n

Tisgindi mekir yıldırdı. (LO s.69).

6- Vasıta hali eki ile birlikte kullanılmasına Gagauz Türkçesi'ne ait bir örnekte rastlamaktayız. Burada cümlenin zarfı durumundadır.:

...Gezmee her bir sokakta,

Durmaa her bir tokatta,

B u l u ş a n n a n b bilişmee,

K a r ş ı l a ş a n n a n yelleşmee. (Yol. s.89).

7- Türkmen Türkçesi'nde eşitlik hali eki ile birlikte kullanılır:

Başı dik gezip yören bolsa da, hat g e l e n ç e gör-
cek. (Gum. s.92).

c) İyelik ekleriyle kullanılışı:

-an/-en, -ên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller iyelik ekleri ile birlikte isim olarak kullanılırlar. Oğuz grubu Türk şivelerinde -an/-en, -ên ekiyle yapılan sıfat-fiiller yaygın olarak Türkmen Türkçesi'nde iyelik ekleri ile birlikte kullanılır. Bunun sebebi ek Türkmen Türkçesi'nde daha çok -dık/-dik, -duk/-dük sıfat-fiil ekinin mana ve fonksiyonu ile kullanılmasındandır. Türkmen Türkçesi'nin dışındaki Oğuz grubu şivelerinde iyelik ekli şekilleri yok denecek kadar azdır.

1- Sıfat-fiilin teklik 1. şahıs iyelik ekiyle kullanılışı Türkmen Türkçesi'ne ait şu örneklerde cümlenin öznesi ve yükleme hali eki ile birlikte yardımcı cümlenin nesnesini teşkil eder.

Hıdır diyip y a p ı ş a n ı m, hırs bolup çıkdı. (TA s. 84).

Degme meniñ d i y e n i m i etseñ, munı öz peline tabşıralı diyipdir. (THM s.150).

2- Sıfat-fiilin teklik 2. şahıs iyelik ekli kullanımı cümlenin nesnesi olur:

Agzına g e l e n i n i otarıp otır diyme. (TO s.194).

3- Sıfat-fiilin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle kullanılışı: Sıfat-fiil cümlenin öznesi olur. Yönelme hali eki ile birlikte yer tamlayıcısı, yükleme hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin nesnesi olur:

Bu yolun div kimi g ü d e n i ne çoh

Bu yolun bir nefer g e d e n i yoħdu. (ŞD s.60).

Adamlar hem garrınıñ tovuginiñ g i d e n i n e gına-
nıpdırlar. (THM s.78).

Her kim öz e k e n i n i okar. (TA s.84).

4- Sıfat-fiil çokluk 1. şahıs iyelik eki ile kullanıldığında cümlenin öznesi olur:

S e v e n l e r i m i z d e v a r ! d e d i m . (S H I I s . 3) .

İ y e n i m i z a y r ı g i t m e y e r d i . (T i i M s . 2 0 7) .

5- Çokluk 2. şahıs iyelik eki ile birlikte kullanıldığında yükleme hali eki almışsa cümlenin nesnesi olur.:

...bizi öldürtmek için karara gelenifizi biz üç dört gün ozal eşitdik. (T H M s . 9 6) .

Bulunma hali ile birlikte cümlenin zarfı olur:

Goçaklarım, olca a l l a f ı z d a H a c ı a g a f ı z a m y a d ı f ı z - d a n ç ı k a r m a v e r i f i ! (A E I s . 3 1 3) .

6- Çokluk 3. şahıs iyelik ekli şekli bulunma hali eki ile birlikte yer tamlayıcısı görünümünde olup, zarf fonksiyonundadır.:

O l a r t i r k e Ő i p a t ı z ı f ı ç e t i n d e g i b i r l e n l e r i n d e P e r e n l i b a t ı r a m a f ı r d a n a l a Ő a n ı i y d i p g e l d i . (G ü l c . s . 1 1 5) .

ç) Çokluk ekiyle kullanılışı:

-an / -en / -ên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin çokluk eki almış şekilleri de yalın ve hal ekleriyle birlikte kullanılmaktadır.

1- Yalın halde kullanılışı:

Yalın haldeki sıfat-fiiller cümlede özne görevinde bulunurlar:

K o n u Ő a n l a r y a v a Ő y a v a Ő s e s l e r i n i k e s t i l e r . (H 1 0 0 Y s . 4 7 7) .

G ö r e n n e r h o c a y ı b u h a l d e s o r m u Ő l a r . (G F s . 2 4 9) .

Y o ğ d a n v a r o l a n l a r y o ğ l u ğ a v a r m a z . (A T E s . 4 5) .

O t u r a n l a r v a k ı r d a Ő ı p g ü l ü Ő d i l e r . (Y G s . 1 3) .

2- Hal ekleriyle kullanılışı:

İlgi halinde cümlenin mesnesinin tamlayan unsuru olur:

Sévdadan ö l e n n e r i n cennette yerleri. (GF s. 108).

Amma ki özüyle ö ğ ü n e n l e r i n

Talihi kuruyan bu çaya benzer. (SŞ s.42).

Eli pil, kepce t a u t a n l a r ı fî hemmesi Dövdanıfî köp rüsini fî ilersine yıgnanmalı. (Bed. s.297).

Yönelme hali ekiyle birlikte kullanıldığında cümlede yer tamlayıcısı olur:

Ya bakın tê bu benim yanımda o t u r a n n a r a . (GF s.252.)

Dünyanın yüzünü sert g ö r e n l e r e ,

Kocaya, civana, kıza ne deyim. (SBY s.23).

...Stolun başında o t u r a n l a r a salam berdi. (AE I s.105).

Yükleme halinde cümlenin nesnesi durumundadır:

Yenecek ne varsa ortadar kaldıran, altıyüz yıllık bir devletle berâber kocaman, mâsum Türk milletini fakrû'ddem kılıcından g e ç i r e n l e r i geberteceğim. (SH II s.41).

Bu haydutlar çalışırmışlar daa yolundan gelên g e ç e n n e r i , taa kaavice hem ürekli adamnarı kendi çetesine. (GF s.197)

Esli öz başına g e l e n l e r i Kereme, Kerem de başına g e l e n l e r i Esliye danışdı. (AHD I s.58).

Bulunma halinde cümlenin zarfı olur:

G e ç e n l e r d e ülkemizi ziyaret eden Azerbaycanlı ünlü şair ve yazar Bahtiyar Vahapzade'yle Gorbaçov'un glastnost ve perestroika politikasından Azerbaycan'da kültür hayatı ve Azeri şiirine kadar bir çok konuyu konuştuk. (TKC s.124).

Pek cana yakın adamdı, ama işittim g e ç e n n e r d e ölmüş. (CY s.110).

Şu örnekte cümlede yer tamlayıcısıdır:

Dağlar, ovalar, denizler, ırmaklar boyu suların l a r-
da konuşma hevesini ancak bu güzel türküler doğurur. (HS s.9).

Ayrılma halinde cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Sermet Bey, gözüyle gördüğüne, kulağıyla işittiğine i-
nana n a n l a r d a n değildi. (SH II s.15)

G é d e n l e r d e n dedik yandıg, yağıldıg. (Şehriyar
s.171).

Cümlenin öznesinin sıfatı olur:

K a ç a n l a r d a n bir kısmı geri geldi. (H 100 Y s.
384).

Şagaldepeden g i d e n l e r d e n üçüsi şu gün gay-
dıp gelipmişin diyyêr. (YG s.137).

Vasıta hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin zarfı olur:

"Öztürkçe" adıyla ortaya atılan ölü kelimelerle yazdık-
ları için a n l a ş ı l a m a y a n l a r l a, "anlamsız şiir" akı
mına kapılarak anlaşılmanmayı marifet sayanlar arasında konu bakımın-
dan büyük bir fark görmüyoruz. (HS s.27).

Ben Paris'e geldikten sonra ise gelen g i d e n l e
gönderirim. (Ta. M s.120).

d) Edatlara bağlanarak kullanılışı:

-an / -en / -ên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller edatlara bağlanın
ca edat gruplarını meydana getirir. Edat grupları ise cümlede çeşitli mana-
lar ve ifadeler taşıyan zarf unsuru olarak vazife görürler. Bağlama edatla-
rıyla kullanılan sıfat-fiillerde bu edatların sıfat-fiilin kullanımını
etkilemediği görülür. Bağlama edatı bağlama vazifesini yerine getirir. da/de
edatları cümlenin öznesini pekiştirir. Oğuz grubu Türk şivelerinde ortak kul-
lanılan edatların dışında her şivenin kendine mahsus edatları da mevcuttur.

Taradığımız metinlerde sıfat-fiillerin bazen yalın, bazen iyelik, bazen de hal eklerini aldıktan sonra edatlara bağlandığı görülür:

b e r i: Türkmen Türkçesi'nde iyelik ve ayrılma hali ekinden sonra gelir. Azeri Türkçesi'nde sıfat-fiilin ayrılma hali eki almış şeklinden sonra gelir:

Bagça müdiresi g e l e n d e n b e r i Enterzade üst başına fikir vérmeye, iki aydan beri unuttuğu vermişlerini hatırlamağa başlamışdı. (İF s.13).

Keselhana dü ş e n i m d e n b ê r i içmêni doktorlar düybünden gadagan etdiler. (YG s.30).

b i l e n: "ile" Türkmen Türkçesi'nde kullanılır. Bu edata bağlanan sıfat-fiil cümlede zarf olur:

Ol meniñ a y d a n ı m b i l e n ilalaşdı mı, ilalaşmadı mı, oncasını bilemok, yöne gaydıp geplemedi. (ÖD s.107).

d a / d e: Özneyi pekiştirir.

İlk önce ona s ö y l e y e n d e ş a ş m ı ş t ı , a c a b a g i d e r m i ? (H 100 Y s.179).

Senden ş e ' r yazır senden söz ağır

Seni o ğ u y a n d a , o ğ u m a y a n d a . (ŞE s.18).

Türkmen Türkçesi'nde sıfat-fiil bulunma hali eki ile kullanıldığında zarf görevinde olur:

B o l m a n d a d a , o telpegiñize taşlamalı bolarsıñız la. (Türki Dillerin., s31).

d e k:

Bomba yére ç a t a n a d e k fit vére vére gelirdi. (İF s.55).

Sadabıñ etlek yüzi tamdıra tutulan dek dım gızıl boldı. (YG s.143).

ğ e d e r: "kadar".

Gazılır hamısı da üreyin i s t e y e n ğ e d e r neft vérir. (Ar. s.28.).

Çoh heyasızlıg étseen aksiyalar giymete min e n e ğ e-
d e r guyuda işi dayandırmalı olacağam. (Ar. s.43).

g ö r e:

D é y i l e n l e r e g ö r e, imam ilk günden öz güd-
retini inanmayanlara göstermişti. (İF s.34).

Zêhmetini ç e k e n i m i z e g ö r ê hözirinem gö-
reli de. (To. M s.234).

h e m:

G e l e n e h e m g e ç e n e

Sen bakersın üsekten. (Yol. s.113).

h e m ş o l d ı v e l i (n): "hem, bununla birlikte, velakin".

Obaniñ gündogar çetindêki köprê y e t e n i m i z h e m
ş o l d ı v e l i, köprinin üstünde iki yaraglı adam peyda boldı.
(PH s.417).

"veli(n)" edatı düşürülür. "hem" edatının -h-si düşerek sıfat-fiil-
le birleşir. Bunun sıfat-fiilin manasına herhangi bir tesiri yoktur:

Mıhmaniñ daş işikdê yatan çıg esgê ayagını süpürüp, içe
ri êtt l ê n e m ş o o l d ı, bütün keşbi kakasına çalım edip duran
dokuz on yaşlarındakı, gara saçlı, incemik ak meñiz oglancık: (To. M
s.81).

k i m i: "gibi".

Doğu Bayazite teref a ş a n k i m i menzere deyişilir
(ÖK s.33).

Ara sâiklâ t l e ş e n k i m i tikintiye başlanacağı
(SU s.9).

s e b ê b l i: "diye, ötürü, yüzden". Türkmen Türkçesi'nde kullanılır:
l ır:

G ö r e n m i z s e b ê b l i muni kên gezek. (Söy. s
75.).

s o fî / s o n r a / s o r a :

Munı görensofî, Göroglınıfî huşu başından göterildi, (Gör. s. 251.).

Artık u g r a n d a n s o fî, Ayha uludan dem aldı. (AE I s.17)
Elleşenden s o fî r a, onufî golundan elini ötürüp, yaşıl mahmal örtülgi divanıfî üstündê oturtdı. (Ik II s.450).

Ogılanlarını év eşik éleyip kızlarını ere v é r e n d e n s o n r a bu yérlere bir defelik bağlanmışdı. (SU s.15).

Dédim holanı ğ o ş a n d a n s o r a ne,ekdiracağsan. (Şehriyar. s.263).

Su baylıĝ soltanlıĝdır, amma é v l e n e n d e n s o n r a k ı subaylıĝ yoh. (ÇTŞ s.265).

tek k "gibi": Azeri Türkçesinde kullanılır.

O söze a ğ l ı y a n t e k men déĝilem. (Şehriyar s.192).
y a l ı "gibi": Türkmen Türkçesi'nde kullanılır.

Ayna pıçak u r l a n y a l ı tısgindi. (AE I s.151).

z e r a r l ı "... sebebiyle, ... diĝi/diĝi için, -dan dolayı": Türkmen Türkçesi'nde kullanılır.

Munufî yalı pacıgalı pırsadı henize defîç başımdan g e ç i r m e n i m z e r a r l ı biraz alñasan bolmagımam êhtimal. (ÖD s.203)

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI

-an/-en/-ên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin sıfat olarak kullanılışı isim olarak kullanılışından çok daha yaygındır. Sıfat-fiil sıfat olarak kullanıldığında, bazı kelime gruplarının ve cümlenin çeşitli unsurlarının sıfatı olur. Bunlarda hareket ifadesi ağır basmaktadır.

"Sabit fikir"lerinin hududunu a ş m a y a n frenkler ne ma-sumdurlar (SH II, s.4).

Yaşasınnar g e l ê n günner. (DÖ s.120).

Olar da .sen g é d e n illerde körpe bir etene. (Şehriyar s. 200).

Magtımğulı Pıragınıñ s a y l a n a n eserleriniñ yığındısı Gırgız dilinde çapdan çıkdı. (Tü. M s.1).

C- BİRLEŞİK FİİLİN İSİM UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

Ol- ve Türkmen Türkçesi'nde bol- yardımcı fiilleriyle teşkil edilen birleşik fiillerin isim unsuru olur.

Onları kötü niyetle, Türk düşmanlığı ile s u ç l a y a n l a r ı m ı z da olur. (HS s.23).

Felaket sözünü y a z a n olmasın. (ÇTŞ s.227).

Yanar yaylım başardığından mihmanlara d ü ş ü n d i r e n bol- dı.(Çak. s.115).

Ç- YÜKLEM İSMİ OLARAK KULLANILIŞI

Sıfat-fiil, bildirme ekleri alarak cümlelerin yüklem unsurunu teşkil eder. Yüklem ismi olarak menfî ve müsbet manada yalın halde veya çokluk ekleriyle birlikte kullanılmıştır.

Bu vatan toprağın karabağrında sıradağlar gibi d u r a n l a r ı n d ı r. (KŞA s.282).

El uzatsam Erzurum'a y e t e n d i. (ŞD s.5).

Hele biçilmemiş e k i l e n l e r i z. (Şehriyar s.64).

Bir garga, bir tilki, bir sıçan üçüsi dost b o l a n d ı r. (THM s.34).

Bir nêçesi ilen ç a l a n l a r ı d ı. (Ik II s.480).

Türkmen Türkçesi'nde i- fiilinin rivayeti ile kullanılır ve birleşik çekimi oluşturur.

Pirim, sen bir düş g ö r e n m i ş i ñ. (Gör. s.49).

D- YÜKLEM OLARAK KULLANILIŞI

-an/-en/-ên ekli sıfat-fiiller Türkmen Türkçesinde yüklem olarak da kullanılır. Bugün Doğu Türkçesi'nde geçmiş zaman eki olarak kullanılan -gan/-gen ekinin bu duruma etki ettiği görülür. Bu kullanılıştta sıfat-fiil özelliği kaybolur ve ek, zaman eki olarak karşımıza çıkar.

Kêkilik kê onda kê munda gonup, tilkinifî yanına golan baranda, tazılar tilkini görüp, kovmaga baş l a n l a r. (THM s.82).

Birneçe gün geçenden soñ, bu tilkinifî üstünden bir şagalın yolu düşen. (THM s.88).

Türkmen Türkçesi'nde -an/-en ekli sıfat-fiiller yok sözü ile birleşir. Bu birleşme sonucu Ƴy- düşer. Bu şekil Türkmen Türkçesi'nde şimdiki zamanın olumsuz halini meydana getirir.

Yokarımızda oturan goñşular suv gıtlığında özleri mazalı ganman, bize gana suv içirenoklar. (GA s.389).

Azeri Türkçesi'nde şekil olarak olmasa da, mana olarak "değil" sözü ile sözü ile birlikte kullanıldığında geniş zamanın olumsuz şeklini bildirir.

Şimdi de zındanda yazıyor Halil,

Sözünü demekten u s a n a n d e ğ i l. (MBV s.37).

-ASI / -ESİ

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıkan ve gelecek zaman manası ve ren ek, Oğuz grubu Türk şivelerinden Gagauz Türkçesi hariç diğerlerinde kullanılır. Türkmen Türkçesi'ne dair yazılan gramer kitaplarında ek fiil ismi bahsinde ele alınmaktadır.¹⁵ Sıfat-fiil ekleri arasında yer almaz. Ek, sıfat-fiil eki olarak Türkiye ve Azeri Türkçelerinde de işlevliğini kaybetmek üzeredir. Ek, Türkiye, Azeri ve Türkmen Türkçeleri'nde -ası / -esi şeklindedir. Türkmen Türkçesi'nde yazıda gösterilmese de fiilin sonu ünlü ile bitiyorsa ekin ünlüsü düşer, fiilin sonundaki ünlü uzunlaşır. o k ā - s ı gibi. Olumsuz şekli ekin önüne -ma / -me olumsuzluk ekleri getirilerek yapılır. Türkmen Türkçesi'nde olumsuzluk eki getirildiğinde ekteki ilk ünlü düşer, olumsuzluk ekinin ünlüsü uzunlaşır. m a + a s ı ' m ā - s ı gibi. b o l- m ā s ı gibi. Ekin olumsuz kullanılışları pek yaygın değildir.

- ası / -esi eklerini alan fiillerden sonra gel- fiili getirildiğinde birleşik fiil meydana gelir. a ğ l a y a s ı gel-, g ü l e s i gel-, g i d e e s i gel- vb. V e r e s i y e kelimesi gibi kalıplaşmış isimler de de ekin varlığını gör mekteyiz.¹⁶

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI:

Taradığımız metinlerde isim olarak kullanımına ait çok az örnek vardır. Ek, daha çok birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılır. Yönelme ve

15- bkz. A. Borcakov, Türki Dilleriñ Günorta - Günbatır Toparında İş At ları, s.135-136; P. Azimov, Hezirki Zaman Türkmen Dili, s.399; Grammatika Türkmenского Yazıkı, Cast I, Fonetika i Morfologiya, Aşkabat 1970, s.337.

16- Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, s.253.

eşitlik hali eki ile birlikte kullanılmasına ait, taradığımız metinlerde örnekler vardır.

a) Hal ekleriyle kullanılışı:

Yönelme halinde cümlenin zarfı durumunda olup, aynı zamanda yüklemi de nitelemektedir.

Yaylar gerilmeli ta k ı r ı l a s ı y a. (Al. D s.31).

Eşitlik hali eki ile birlikte daha çok beddualarda kullanılır. Bu tip ifadeler kalıplaşmış yapılardır.

Eri y i t e s i c e. (AK s.198).

Fakat iş, gözü kör o l a s ı c a, acaba birşey galiba. (Ta. M s.35).

b) İyelik ekleriyle kullanılışı:

-ası / -esi ekli sıfat-fiiller gel- fiili ile birlikte birleşik fiille meydana getirdiğinde çekim -ası / -esi ekli birleşik fiilin isim unsuru üzerinde iyelik ekleri ile olmaktadır. a ğ l a y a s ı m geldi, g o r a s ı n ız gelyendir vb. Bu bahisle ilgili örneklerimiz "birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılışı" başlığı altında verilecektir.

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI:

-ası / -esi ekli sıfat-fiiller isim olarak kullanılışından ziyade daha çok sıfat olarak kullanılır.

Almıla ile pars; Ay Hanım ile Urungu arasındaki aşk asrımıza da uğrayası aşklardandır. (ZET s.218).

Sen bilirsən ki, bu partiya y ı h ı l a s ı partiyalardan değil. (DŞ s.89).

Ol gürlâyêrdi, b o l m a s ı zatlari da aydıdırıp oturdi. (NS - SE s.88).

Onı yaşırıp o t u r a s ı iş yok. (Ik. II s.12).

C- BİRLEŞİK FİİLİN İSİM UNSURU OLARAK KULLANILIŞI:

Daha önce de belirttiğimiz gibi -ası/ -esi ekli sıfat-fiiller gel- fiili ile birlikte kullanıldığında birleşik fiil meydana getirir. -ası/-esi ekli sıfat-fiillerde bu birleşik fiilin birinci unsurunu oluşturur. Birleşik fiil çekimlendiğinde şahıs iyelik ekleri vasıtası ile bildirilir ve -ası / -esi ekli sıfat-fiilin üzerinde bulunur:

Ağ l ı y a s ı m g e l d i, kendi kendime. (Bü. Ş s.128).

Siziñ bay mülküñizi, bala çağalarınızı g o r a s ı ñ i z
g e l y ê n d i r. (Dog. s.211).

Bize de maşın garaşyardı, Emma dostlarımızıñ bizi a t a r a s -
l a r ı g e l m e y ê r d i. (AÜ s.88).

Ç- YÜKLEM İSMİ OLARAK KULLANILIŞI:

-ası / -esi eki ile teşkil edilen sıfat-fiillerden sonra "yok", "değil" sözleri getirilerek bu tür yapılar yüklem ismi fonksiyonunda kullanılmışlardır. Aslında bu "yok" ve "değil" kelimeleri cümlenin yüklemnin olumsuz şekillerini yapar.¹⁷ a l a s ı m yok "almayacağım", g e l e s i değilim "gelmeyeceğim" manalarında kullanılmaktadır.

Beni bir kez yere çalan felek,

Bir dahi toprağa v u r a s ı değil. (YS s.87).

Gulmırat aga hem ömür başlık bolup d u r a s ı yok. (YG s.61)

17- Eski Anadolu Türkçesi'ndeki kullanılışı için bkz. Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları II", s.532.

-DIG /-DIK / -DİK / -DUĞ / -DUK / -DÜK, -TIK / -TİK / -TUK / -TÜK

-DII / -Dii / -DUU / -DÜÜ, -TII / -Tii / -TUU / -TÜÜ

Eski Türkçe döneminden itibaren sıfat-fiil eki olarak kullanılan ek, 11-13. asırlar arasında pek fazla kullanılmamıştır. Doğu Türkçe'sinde -gan/-gen ekinin tesiriyle işlekliği yitirip, bu gün kullanılmamaktadır. Oğuz grubu Türk şivelerinde ise, kendine işlek bir kullanım alanı bulmuş tur.

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller, Eski Türkçe'de umumiyetle iyelik ekleri almadan kullanılmıştır.¹⁸ Daha sonra özellikle Batı Türkçesi'nde bazı kalıcı isim ve menfi manalı sıfat kullanılışları dışında iyelikli şekillerde kullanılmıştır.¹⁹ Sıfat-fiilin olumlu yalın kullanılışına Eski Anadolu Türkçesi'nde nadir olarak rastlanmaktadır.²⁰ Ekin, bulunma ve eşitlik hali ile kalıplaşmış şekilleri bile zamanla yerini iyelik ekleriyle genişletilmiş bulunma ve eşitlik hali ekli şekillere bırakmıştır.

-dik/-dik/-duk/-dük, -tık/-tik/ -tuk /-tük sıfat-fiil eki şekil ve zaman eki durumuna geçmemiştir. Ek için M. Mansuroğlu ve S. Çağatay'ın "görülen geçmiş zamanın 1. çokluk şahsında görülür." demelerini, K. Eraslan "Batı Türkçesi'nde ekin k/-k unsuru geçmiş zaman fiil çekiminin çokluk 1. şahsına tesir ederek -mız / -miz şahıs ekinin yerini almıştır. (gel-di-k Eski Türkçe kelti-miz gibi)" diyerek tenkit etmiştir.²¹ Ahmet C. Emre de Divanü Lügati't-Türk'teki çekimli fiil kullanılışından bugünkü görülen geçmiş zaman çekiminin geliştiğini ileri sürmüştür.²²

18- bkz, K. Eraslan, ETİF, s.83.

19- T. Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s.226.

20- S. Çağatay, "Eski Türkçedeki Sıfat-Fiil Müştakları", s.526.

21- K. Eraslan, ETİF, s.83.

22- Ahmet C. Emre, Türkçe'de İsim Temelleri, İstanbul 1943, s.167.

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin yüklem olarak kullanılışı Eski Türkçede nadir olarak olarak sadece 3. teklik şahısta görülür.²³ Divanü Lü-gati't -Türk'te sıfat-fiilin yüklem gibi kullanılışına dair örnekler yer almaktadır.²⁴ Kutadgu Bilig'te de sıfat-fiilin Divanü Lugati't - Türk'teki kullanılışına uygun bir kullanılış 3910. beyitte yer almaktadır.²⁵ Ayrıca S. Çağatay da C. Brockelmann'dan aldığı bir beyiti bu tür kullanılışa örnek olarak göstermiştir.²⁶ Türkmen Türkçesinde de bu tip kullanılışlar bulunmaktadır (bkz. Yüklem olarak kullanılışı).

Ek, Türkiye Türkçesi'nde -dık / -dik / -duk /-dük, -tık / -tik/-tuk -tük; Gagauz Türkçesi'nde -dık / -dik / -duk / -dük, -tık / -tik / -tuk/-tük -dii / -dii / -duu / -düü, -tıtı / -tii / -tuu /-tüü; Azeri Türkçesi'nde -dığ -dik / -duğ / -dük; Türkmen Türkçesi'nde -dık / -dik / -duk / -dük şekilleriyle kullanılmaktadır. Yakut Türkçesi'ndeki -tah eki -dık / -dik eki karşılığı olarak kullanılır.²⁷

Olumsuz şekiller, sıfat-fiil ekinden önce -ma/-me olumsuzluk ekinin getirilmesi ile teşkil edilir. beklenmedik şey, almadığım kitap (Türkiye Türkçesi); dokunmadık bıçaklar, ödenmedik borç (Gagauz Türkçesi); ohumadığım kitab, düşünmediyi menzere (Azeri Türkçesi); almadık adam, görmedik oğlan (Türkmen Türkçesi).vb. Misallerden de görüldüğü gibi ek, Gagauz ve Türkmen Türkçe-

23- kangı xan ögi katun eşidip eken kelip oglinga neçe aytsar n(e)ng kigıñ birmedük. "Kral babası, kraliçe annesi işitip her ikisi gelip oğulları na ne kadar sorsalar, (oğulları) hiç cevap vermemiş". bkz. ETİF, s.76.

24- men ya kurduk "ben yay kurdum", biz ya kurduk "biz yay kurduk", ol kıldük "o geldi", olar ewke kirdük "onlar eve girdiler". bkz. DLT II, s. 60-61.

25- Özüng taplamaduk beri kelmeking
manga tuşmaking hem yüzüm körmeking
"Sen bana gelmeği, benimle buluşmağı ve yüzümü görmeği kabul etmemişsin". bkz Kutadgu Bilig s.394.

26- unudulmuş din ve dünya kamusu,
kalmaduk ari ve gitmiş namusu.
bkz. S.Çağatay, Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları", s.532.

27- E. İ. Ubryatova, "Yakutskiy Yazık" s.403.

sinde iyelik eki almadan kullanılır. Türkiye Türkçesi'nde nadir hallerde iye lik eki almadan kullanılır. Genellikle iyelik ekli şekilleri tercih edilir. Azeri Türkçesi'nde ek, devamlı iyelik ekleriyle birlikte kullanılır.

Türkmen Türkçesi'nde olumsuz şekli -madık / =medik ekiyle yapılır. Ancak yazılışta gösterilmese de son hecesinin ünlüsü yuvarlak olan fiil kökleri ne getirildiğinde ekin ünlüleri yuvarlaklaşır ve -moduk / -mödük şeklinde telaffuz edilir: görmedik > görmödük, durmadık > durmoduk vb.²⁸

-dık / -dik / -duk / -dük ekinin olumsuz şekli, Türkmen Türkçesi'nde daha sık kullanılır. Olumlu şekiller pek fazla işlek değildir. Olumlu şekil yerine an/-en ekli sıfat-fiiller kullanılır. Ayrıca -an / -en ekinin olumsuzu da çoğu zaman -madık / =medik ekleriyle ifade edilir.²⁹

Türkiye Türkçesi'nde ekten sonra başka bir ek geldiğinde sondaki -k- sesi veğesyeye dönüşür. Azeri Türkçesi'nde ise, ekin sonundaki -g-, -k- sesi -y- ye dönüşür.

Gagauz Türkçesi'nde sıfat tamlamalarında -dii / -dii / -duu / -döö, -tii / -tii / -tuu / -tüü ekleri tercih edilir. L. A. Pokrovskayä'ya göre sondaki ünlü 3. şahıs iyelik ekidir.³⁰ Buradaki iyelik 3. şahıs iyelik eki artık iyelik manasını yitirmiş ve kalıplaşmıştır. Ekin gelişimi şöyledir: -dik+ı > -dığ > -dii. Bu ekler oluşturulan tamlamalarda iyelik eki tamlamanın sonuna gelebilir: okuduu kiyadım vb., bazen tamlayanın sonuna getirildiğinde görülür: gezdiim sokak vb. gibi.

Türkmen Türkçesi'nde iyelik eki tamlananın sonuna gelir: söydük kêri, dogduk mekanım, bitirmedik işimiz. vb. gibi. Türkiye ve Azeri Türkçesi'nde ise, iyelik eki tamlayanın sonuna getirilir: gezdiğimiz yer (Türkiye Türkçesi bildiyimiz yer (Azeri Türkçesi).vb. gibi.

Oğuz grubu Türk şivelerinde yaygın bir kullanım alanına sahip olan bu ek, bazı kalıcı isimler de meydana getirmiştir: tanıdık, bildik (Türkiye Türkçesi); görmedik (Gagauz Türkçesi); tabdığ (Azeri Türkçesi); vs. gibi. Türkmen Türkçesi'nde -sıra / -sire isimden fiil yapım eklerini ele alarak yeni fiiller teşkil eder: bilmediksire-, duymadiksıra- vs.

28- B. Hocayev, Türki Dillerin., s.87.

29- B. Hocayev, age., s.86-87

30- L. A. Pokrovskaya, Grammatika Gagauzskogo Yazıka, s.237-238.

Bu ekle meydana getirilen sıfat-fiiller isim,sıfat,yüklem ismi ve yüklem olarak vazife yapmaktadır.

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller yalın halde, hal ekleriyle ve iyelik ekleriyle, bazen de edatlara bağlanarak isim gibi kullanılırlar.

a) Yalın halde kullanılışı:

Gagauz ve Türkmen Türkçesi'nde bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller yalın halde kullanılır. Türkmen Türkçesi'nde -an / -en eki ile teşkil edilen sıfat-fiillerin olumsuz şekli -dık / -dik ekli sıfat-fiilin olumsuz şeklini yapan -madık / -medik eki ile yapılır. Bu kullanılıştan dolayı Gagauz ve Türkmen Türkçesi'ne ait örneklerde sıfat-fiilin yalın halde kullanılışı hep olumsuz şekilleri ile karşımıza çıkmaktadır. Gagauz Türkçesi'ne ait örneklerde cümlenin zarfı, Türkmen Türkçesi'ne ait örneklerde ise öznesi olur:

O n u l m a d ı k kaldı urecimin yaresi. (GT s.108).

Düşüm benim güçlü durer,

Taa m a n n a n m a d ı k.

Sansım evim kalmış yarım,

taa v a n n a n m a d ı k. (Yol. s.4).

Açlık cebrin çekmedik, dokluk gadırın nê bilsin. (TA s.70

Geplemesini b i l m e d i k mêreke bozar! (AE I s.192

b) Hal ekleriyle kullanılışı:

1- İlgi hali eki ile kullanılışına taradığımız metinlerde Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi'ne ait örneklerde rastlamaktayız. Cümlenin öznesinin tamlayanı ve Türkmen Türkçesi'ne ait örnekte ise özne durumundadır:

Dün benimle birlikte gülen t a n ı d ı k l a r ı n

Yalnız hatırası kaldı artık yadımda. (YS s.13).

Könesi b o l m a d ı g ı nî tezesi bolmaz. (TA s.86).

2- Yönelme hali eki ile kullanılışı Türkmen Türkçesi'nde görülür. Burada da -an / -en ekli sıfat-fiillerin olumsuz şekillerinin -madık / -medik ekiyle meydana getirilmesi sonucu cümlenin yer tamlayıcısı durumundadır:

E g i l m e d i g e bükülme. (TA s.77).

Gurı agacı egmegin, d e g m e d i g e degmegin. (TA s. 82).

3- Bulunma hali eki almış şekillere ait örnekler Azeri Türkçesi'nde görülür: -ınca / -ince zarf-fiil ekinin manasını verir. Cümlenin zarfı durumundadır:

Uşagdan geç cavab ç i h d i ğ d a gapazı başına salıb gar ğış töküdü. (ÇTŞ s.192).

Şi'r y a z d i ğ d a Türkçeyi gözedek. (ÇTŞ s.141).

Şu örnekte şart ifadesi görülür:

Adaş o l d u ğ d a sen onla daha artıg ucalırsan. (Şehriyar s.183).

4- Ayrılma hali eki ile kullanıldığında genellikle iyelik ekleri ve edatlara bağlanarak kullanılır. (bkz. iyelik ekleri ile kullanılışı ve edatlara bağlanarak kullanılışı), Türkmen Türkçesi'ne ait bir örnekte ayrılma hali ekinin doğrudan sıfat-fiille getirildiği görülür. Burada yer tamlayıcısı fonksiyonundadır.

Y a n m a d ı k d a n tüsse çıkmaz. (NAS s.24)

5- Eşitlik hali eki almış şekiller cümlede zarf olarak kullanılırlar. Bu durumdaki sıfat-fiillerin esas cümlenin fiilindeki hareketle çeşitli şekillerde bağlantıları vardır. Bu şekle Türkiye Türkçesi'nde "Gerundium gibi kullanılan partisip şekli"; "Vakitleme zarf-fiilleri", "Zaman ulacı" vb. gibi tarif ve isimlendirmeler yapılmıştır.³¹ Bugün Türkiye Türkçesi'nde kullanılan "oldukça" ve "gittikçe" kelimeleri zarf-fiil manalarını kaybederek zarf durumuna geçmişlerdir. Ayrıca, sıfat-fiil ile esas cümlenin yüklemi aynı fiil ta-

31- R. Öztürk, Osmanlıca'da İsim-fiiller, s.30.

banından teşkil olunmuşsa, sıfat-fiil cümleinin yüklemine müddet ve aşırılık manası verir. Bunlar hareket ifadesi taşır. Bu durumdaki sıfat-fiiller zarf-fiil fonksiyonunda kullanıldıkları için cümleinin zarf unsuru olurlar.

Gaspıralı, milleti gerçek anlamda ttaa n ı m a d ı k ç a, hizmetinde mümkün olamayacağını düşünüyordu. (TKCG s.90).

O l d u k ç a karışık bir piyasa dalâveresi var. (BH02ss
28) 38)

S a l l a d ı k ç a kolverin aşaa çatıyı. (DAO s.28)

Derdli derdli ağlayırdı ve a ğ l a d ı ğ c a gözyaşı ya-
nağları aşağı ahrır, sıfetinein tozunu, çirkinini yuyub aparırdı. (SU s.7)

V a r d ı k ç a köpelyêr gelyênin sanı. (SÖY s.200)

6- Vasıta hali eki iâe kullanılışı Gagauz Türkçesi'nde görülür. Burada ile / ilen bile / bilen edatının ekleşmesiyle ortaya çıkan vasıta hali eki -lan / -lên, -nan / -nên eki -dık / -dik ekli sıfat-fiillerle kullanılır. Bunlar cümlede zarf görevi görürler. Vasıta hali ekinin -caa/-cêê küçültme ekleri ile birlikte sıfat-fiille getirildiği de olur. Pokrovskaya bu yapıları zarf-fiil kabul eder.³²

Kaaz d o y u n d u y n a n, su içmêê aramış, b u l a-
m a d ı y n a n suyu, uçmuş derêê. (GF s.213).

Kaarsı g e l d i y n ê n insannar

Sıcak selêm baaşlayarlar. (Kıs. s.9).

Taa popazlar g i t t i c ê ê n ê n, İvan iner da girer
bir derin su içinê. (GF s.235).

Karannık o l d u c a a n a n, yabancı çıkâr daadan imêê
aramaa. (AD s.31).

c) İyelik ekleriyle kullanılışı:

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin bazı hal ekleri ile kullanılış-
larının dışında, diğer kullanılışları iyelik ekli bir yapıya sahiptir. Bu iyelikli şekiller isim ve sıfat olarak kullanılmıştır. Taradığımız metinlerde

sıfat-fiil, iyelik ekli ve iyelik eklerinden sonra hal ekleri alarak kullanılmışlardır. İyelik eklerinden sonra hal ekleri almış şekiller hareket ifadesi taşırlar.

1- İyelik teklik 1. şahıs eki ile yalın ve hal ekleriyle birlikte kullanılmışlardır. Yalın halde cümlenin öznesi olur:

Benim hiç o k u d u ğ u m yok. (SK s.30).

Ne ise sıcaktan k u r t u l d u ğ u m, biraz serinlediğim de kârdır. (SK s.48).

Böle kıyaklık yaşamamda yoktur g ö r d ü ü m. (Yol. s. 93).

İ ş l e d i y i m vur tut bir il üç aydır. (ÇTŞ s.250).

Türkmen Türkçesi'ne ait örneklerde yüklem ismi ve yüklem olarak kullanılır:

Şol pasırdavuk gırnağı bolmanda da h a l a d ı ğ ı m yokdur. (AE I s.129).

Menîfi indi bu gün g i t d i ğ i m g i t d i ğ i m d i r. (To. M s.138).

Yönelme hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin yer tamlayıcısı olur.

Y a z d ı k l a r ı m a sakın darılma Allahım! (TESP s. 541).

O beni vermedi i s t e d i i m e. (GF s.67).

Arıĝ o l d u ğ u m a baĝmayın, men işden görğmuram. (Ar. s.16).

İlgi hali eki almış şekli cümlenin nesnesinin tamlayanı olur:

Hızmata tayındığımı bir bada b i l d i r m e d i ğ i m i fi sebêbi... çekindim. (Gör. s.282).

Yükleme hali eki ile esas veya yan cümlenin nesnesi olur:

Benim kendilerini s e v d i ğ i m i hissettikçe daha uysal, daha sakın oluyorlardı. (H 100 Y s.494).

Anadan bacıdan g i z l e t d i g i m i
Kağızdan, gelemeden gizletmemişem.(SE s.1).

Ayrılma hali eki ile birlikte kullanıldığında sebep ifadesi taşıdığı dan şeklen yer tamlayıcısı olmakla beraber, fonksiyon bakımından zarf unsuru olur:

Dört beş saniye içinde bunları d ü ş ü n d ü ğ ü m d e n
adamın selamına karşılık vermemiştim. (H 100 Y s.455).

Daha s é v i n d i y i m d e n g é c e g ü n d ü z y a t m ı r d ı m ,
deyirdim: (ÇTŞ s.187).

2- İyelik teklik 2. şahıs ekiyle yalın ve yükleme hali eki almış şe-
kilde kullanılır. Yalın halde cümlenin öznesi durumundadır.

T u t t u k l a r ı n h e p e l i n d e k a l a . (AK s.196).

Mekteb d é d i y i n g é y d i - d i l ü b e n d i z e b a n d ı r . (ÇTŞ
s. 146).

O d i y d i g i ñ n ê m e b o l y a ? (AGAB s.11).

Yükleme hali eki ile kullanıldığında cümlenin nesnesi olur:

Gonup k ö ç d ü g i n i k i m b i l i r a m m a . (ÇTŞ s.91).

3- Teklik 3. şahıs iyelik eki almış sıfat-fiillere Oğuz grubu Türk
şivelerinde oldukça sık rastlanmaktadır. Yalın halde cümlenin öznesi olur:

Ninenin h a z ı r l a d a ğ ı h a k i k a t e n m ü k e m m e l d i .
(AN s.26).

Delicenin p e y d a l a n d ı ı h e p s i n i k u ş k u l a n d ı r m ı ş
(GF s.137).

Her halda, oda sitayişin, oda inamin Urmiya etrafından
y a y ı l d ı ğ ı ş ü p h e d o ğ u r m u r . (ÖK s.26).

Büzmebine otli gelip d u r d u g ı , B i b i g ü l d a ğ ı S t a n s t i y a
çıkyardılar. (Gum. s.169).

İlgi hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin yer tamlayıcı-
sının tamlayanı durumundadır:

Takip e d i l d i ğ i n i n f a r k ı n d a d e ğ i l d i . (H 100 Y
s.309).

Yönelme halinde cümlenin yer taklayıcısı olur:

Zeynep Hanlarova, Karabağ meselisinin dışarıdan körüklen-
d i ğ i n e inanıyor. (TKC s.141).

-Ko unukası, dedunun i s t e d i i n e gör, ki at üren-
sin! (Yol. s.55).

Mirze Cavad sözünün yerine düğ ş d ü y ü n e sévindi.
(İF s.85)

Eşideniñ e ş i t m e d i ğ i n e habar beriñ! (Ik III
s.267.).

Yükleme halinde cümlenin nesnesi olur:

T u t t u ğ u n u, bir anda milyoner yapar. (SH II s.35)

Hep savaşarlar b i l d i i n i. (DÖ s.133).

Azatlık yolunda ölümlere de

Hazır o l ' d u ğ u n u gösterdi halkım. (Şehit. s.22).

Yolbars diñe şundan soñ tovşanıñ a l d a n d ı ğ ı n ı
bilip galıpdır. (THM s.72).

Bulunma halinde cümlenin zarfı durumundadır:

Bununla birlikte, hocamızın yakın çevresine yazdığı mek-
tuplar, bütün halinde, sistemli bir şekilde yayımlan l a n d ı ğ ı n
d a, bize tam diyebileceğimiz bir hatırat bırakmış olduğu görülecek-
tir. (Al. M s.5).

Ayrılma hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin şeklen yer tam
layıcısı olsa da, sebep bildirdiğinden zarf fonksiyonundadır:

Zaten şimdi, yaz sonu o l d u ğ u n d a n her yer harek-
ette, herkes işbaşında idi. (H 100 Y s.294).

Öz él obanı terk e t d i ğ i n d e n

Tek تنها dolanır bayguş, bugün de. (Şehit. s.120).

Polada gerek bolsa, gurbumıñ ç a t d ı ğ ı n d a n me-
det biyrin. (AGAB s.7).

Eşitlik halinde cümlenin zarfı olur:

Onuñ kalbında dören şübhe nêçe g ü ç l e n d i g i ç e,
sopuluk duygusu hem şonça peseldi. (Ik. IV s.56).

4- Çokluk 1. şahıs iyelik eki ile yalın ve hal eklerini alarak kullanılır:

Yalın halde cümlenin öznesi durumundadır:

Yine onun mirası içinde olduğumuzu bilmekle beraber, başka bir iklime g i r d i ğ i m i z ilk bakışta görülür.(BŞ s.42).

İlgi halinde cümlenin yer tamlayıcısının tamlayan unsuru olur:

Bizim ç ı k t ı ğ ı m ı z ı n farkına bile varmadılar.
(H 100 Y s.480).

Yönelme halinde cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Birbirimize bir şey söylememekle beraber biraz daha sonra da fanila yeleklerimizle battaniyelerimizi bavulda b ı r a k t ı ğ ı m ı z a için için hayıflanıyorduk. (AN s.25).

Hoşbaht o l d u ğ u m u z a inandık, çok inandık.(Şehit. s.8).

Yükleme halinde cümlenin nesnesi olur:

Biz glastnosta kadar d u y d u k l a r ı m ı z ı, b i l d i k l e r i m i z i, beynimizi kemiren, kalbimizi parçalayan fikirleri söyleyemiyorduk. (TKC s.125).

Ayrılma halinde cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Şimdiye kadar t o p l a d ı ğ ı m ı z d a n her keze düşer birer çuval altın.(GF s.134).

5- Çokluk 2. şahıs iyelik eki ile yalın ve yükleme hali ekiyle birlikte kullanılır. Yalın halde yan cümlenin öznesi olur:

Yok, ama bir gün imtihana çekerse, o k u m a d ı ğ ı n ı z anlaşılırsa güceniyor. (SK s.30).

Yükleme halinde cümlenin nesnesi durumundadır:

O halde ben sizin d e d i ğ i n i z i anlamadım. (SK s.34).

Héçkes çekebilmez ömrü boyunca

Sizin birce günde çekdiğinizi. (Şehit. s.20).

6- İyelik çokluk 3. şahıs eki ile yalın ve bazı hâl eklerini alarak kullanılmıştır. Yalın halde cümlenin öznesi olur:

Bununla beraber İttihatçıların bu hayale kendilerini
kaptırdıkları da inkâr edilemez. (YBDD s.460).

Yêdi yıl dedikleri hayli ömürdürsa. (GT s.140).

Ömür dedikleri bir kitap olsa. (SS s.50).

İlgi halinde cümlenin öznesi ve nesnesinin tamlayanı olur:

İnsan sevdiklerinin yüzünü hatırlayamıyor.
(H 100 Y s.649).

Azerbaycan musigisini ilk defe eşiden; mühtelif çür musigi verdişi
olan gonağlarımızın da Garabag bülbüllerini dinleye dinleye gözyaşla-
rını sahlayabildiklerinin defelerle şahidi
olmuşam. (ÖK s.227).

Yükleme halinde cümlenin nesnesi olur:

Okullarımız ne kadar iyi terbiye verirse versin, onların
yetiştirdiklerini hayat okulu kendi kalibına uydur-
makta gecikmiyor. (HS s.73).

ç) Edatlara bağlanarak kullanılışı:

-dik / -dik / -duk / -dük... ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller edat-
lara bağlanınca edat gruplarını meydana getirirler. Edat grupları ise cümlede
çeşitli mâna ve ifadeler taşıyan zarf unsuru olarak vazife görürler. Oğuz gru-
bu Türk şivelerine ait taradığımız metinlerde bu ekle teşkil edilen sıfat-fiil-
lerin bağlandıkları edatlar şunlardır:

ber i edatına sıfat-fiil ayrılma hali ekiyle bağlanır. Sıfat-fiili
bağlandığı edat grubu cümlede zaman zarfı fonksiyonundadır:

Tanıdığım dan beri bende kusurlar arar, bu
lur ve yüzüme vurur. (Al. M s.224).

b e s "kafi" edatı Türkmen Türkçesi'nde kullanılır ve şart bildirir.

Şonufi sesini eşitdiklerembeş, oğlangızlar bizifi öyümize bakan efii bererler. (Gum. s.13).

d a / d e edatı iyelik 3. teklik şahıs ve yükleme hali ekinden sonra getirilir ve pekiştirme bildirir:

Dünyanın béle sonsuz, intehasız oldu ğ unu da indiyecen aydın derk élememişdi. (SU s.21).

d o l a y ı edatına sıfat-fiil ayrılma hali eki ile bağlanır:

Kendi eserim olmadı ğ ından dolayı, düşündükçe bana hüznün veriyor. (Al. M s.18).

ğ e d e r / k a d a r edatı iyelik 3. teklik şahıs eki ve yükleme hali eki almış sıfat-fiillerden sonra gelir:

Yarın mektepte beni istedikleri kadar beklesinler. (SH II s.36).

Bu mesele göründüğü ğ e d e r de sade mesele déyil. (EY s.9).

g i b i / k i m i iyelik ekli sıfat-fiillerden sonra gelir:

Bu beklenmedik çıkış, Fahri'nin neşesini kaçır d ı ğ ı g i b i Ömer'i de mahçup etti. (DA s.10).

Ertesi günü adam kira g i t t i i g i b i karı aldır-
mış komşulara... (GF. s.215).

O l d u ğ u k i m i görmüşem. (EY s.7).

g ö r e e edatına sıfat-fiiller iyelik ve yönelme hali eki ile bağlanırlar:

Masal en geç onuncu asır başlarında yazıldığına ve anlatıldığı vakadan beri bin yıl geçtiğini b i l d i r d i ğ i n e g ö r e e çok eski zamana ait bir aşk hikayesini bize kadar getiriyor demektir. (RA s.12).

Dedemin evladı o l m a d ı ğ ı n a g ö r e e nezir éleyir ki, bir gızım olsun, Seyid'e verim. (ÇTŞ s.187).

h a l d e edatına iyelik ekleri almış şekilleri bağlanır:

Sultan Ahmed Camiinden evvel b a ş l a n d ı ğ ı h a l d e IV. Mehmed devrinde biter. (BŞ. s.43).

i ç i n / ü ç ü n / ç ü n edatına iyelik eki almış sıfat-fiiller ba lanır:

Kendi atalarının dilini b i l m e d i k l e r i i ç i n onlar, bizim için son derece kıymetli eserleri okumaktan mahrum kalı yorlar. (KD s.8)

Amma benim yazığım g e l d i y i için gelib size şika- yet étmemişem.(ÇTŞ s.176).

Hiss édirdim ki, heyecandan sesim esir. bir uşag kimi e. s e b i l e ş d i y i m ç ü n daha da pertleşirdim. (ÇTŞ s.246).

s a y ı n "her gün"edatı Türkmen Türkçesi'nde kullanılır ve iyelik ekleri almış sıfat-fiillerden sonra gelir. Sebep ve karşılaştırma bildirir:

Otırışma vagt g e ç d i ğ i s a y ı n canlanıp gızışıp gitdi. (PH s.282).

s o n r a / s o r a edatına ayrılma halindeyken bağlanır:

Bütçe d e d i k t e n s o n r a b bilmem fazla izahata lüzum kalır mı? (AN s.76).

Buuldamak kesildi ansızdan, ama çimdikçinih kulaklarında ta zınnardı, nasıl uçaktan i n d i k t e n s ö r a. (CY s.127).

Serencam bacı oğlunu bir az çimdikden ç a ğ a n t d a ğ - dan sonra soruşdu. (ÇTŞ s.191).

y a l ı "gibi" edatı Türkmen Türkçesi'nde kullanılır. Sıfat-fiil bu edata yalın halde bağlanır:

Men onı şu yagıtı cahana i n m e d i k y a l ı edeyin diyip, arlamaga başlapdır. (THM s.70).

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI

-dik / -dik / -duk / -dük... ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller, sıfat olarak da yaygın bir kullanıma sahiptir. Ancak sıfat olarak kullanılışı Türkmen Türkçesi'nde iyelik eki almayan sıfat-fiiller vasıtası ile olmaktadır Türkiye ve Gagauz Türkçeleri'nde hem iyelikli, hem de iyeliksiz yalın şekilde sıfat olarak kullanılır. Azeri Türkçesi'nde ise her zaman iyelikli şekiller sıfat olarak görülmektedir. Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller sıfat olarak kullanıldığında cümle unsurlarının herhangi birinin sıfatı veya isim tamlamasının tamlayan unsuru olur:

Yalın halde hep olumsuz şekilleri ile kullanılır:

Bu umu ul m a d ı k darbē kendisini sersemletmiş, bey-nini uyuşturmuştu. (RA s.38).

Y ı k a n m a d ı k sırçalardan girērdi bir tunuk püske şafk. (CY s. 53).

Onuñ d ö v ü l m e d i k ayagını hem dövmek gerek. (THM s. 126).

İyelik teklik 1. şahıs ekiyle:

Ezberimde sahiplerinin adını b i l m e d i ğ i m epey mısra var. (RA s.52).

İ s t e m e d i i m yerden geçirtiler. (GF s.63).

Göresen hoşbeht mi y a z d ı ğ ı m yazı (ŞD s.22).

İyelik teklik 2. şahıs ekiyle:

Yüzdeyüz Türk o l u d u ğ u n gün cihan senindir. (YS s48

Senin t u t u ğ u n yol ekvator kimi. (MBV s.32).

İyelik teklik 3. şahıs ekiyle:

Tarihi roman, milliyetçiliğin milli devlet ve milli beka fikrinin kuvvetlendiği, düşman güçlerin h i s s e d i l d i ğ i de virlerin ürünleridir. (ZET s.199).

Ateş d ü ş t ü ü erde yanar. (GF s.61).

O telesmeden, özüne has bir temkinle g ö r d ü y ü iş-den zevk alırdı. (ÖK s.41).

İyelik çokluk 1. şahıs ekiyle:

Dilini b i l m e d i ğ i m i z bir ülkede, etrafımızda milyonlarca insan kaynaşsa da kendimizi "yalnız" hissederiz. (KD s. 45).

Ç i h d i ğ i m i z ğını beyenmemişik. (ÇTŞ s.83).

İyelik çokluk 2. şahıs ekiyle:

İsmet Hanım, bak şimdi o d e d i ğ i n i z şey olabilir (SK s.37).

İyelik çokluk 3. şahıs ekiyle:

B e n i m s e d i k l e r i yabancı kültür ve ideoloji-ler, onları içinden ç ı k t ı k l a r ı topluma düşman kılıyor. (KD s.21):

C- BİRLEŞİK FİİLİN İSİM ÜNSURU OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller ol- ve Türkmen Türkçesi'nde kul-lanılan bol- yardımcı fiilleriyle birleşik fiil meydana getirirler. Sıfat-fi-iller birleşik fiilin isim unsuru durumundadır.

Bir a b i l e d i k l e r i o l s a gerek diyorum. (SK s. 20).

A y t m a d ı ğ ı m b o l s u n, Çakan beg. (PH s.92).

Ç- YÜKLEM İSMİ OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller, -dır/-dir / -dur / -dür, -tır -tir / -tur /-tür bildirme ekleri ile yüklem ismi ve dolayısıyla yüklem ola-rak kullanılırlar.

Önemli olan, kullanıldığı yerin gerektirdiği anlamı yük-lenip y ü k l e n m e d i ğ i d i r. (TS s.189).

...yokardan hem damman şu sovrup durmagı göz g ö r k e z d i ğ i d i r. (Ik I s.133).

D- YÜKLEM OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin nadir olarak Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi'nde yüklem olarak kullanıldığından daha önce bahsetmiştik Taradığımız metinlerde Türkmen Türkçesi'nde de yüklem olarak kullanıldığı gö

seyrek de olsa görülür:

Uzak gice y u m a d u r m a d ı k g g ö z l e r f i . (DŞP s.79).

Vah diysem, namart b o l d u g ı m . (GA s.68).

-MALI / - MELİ

-malı / -meli ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller, Eski Anadolu Türkçesinin sonuna doğru teşekkül etmeğe başlamıştır. Ek, başlangıçta bir sıfat fiil eki iken, daha sonra Osmanlı Türkçesi içinde şekil ve zaman eki durumuna geçerek gereklilik kipini karşılamıştır.³³ Başlangıçta -malu / -melü şeklinde olan ek, zamanla Osmanlı sahasında sıfat-fiil fonksiyonunu büyük ölçüde kaybederek, yeni kazanmış olduğu şekil ve zaman eki fonksiyonuna ağırlık vermiştir. Bugün "ağlamalı oldu", "gelmeli olmak", "vermeli olmak" gibi nadir misallerde sıfat-fiil fonksiyonunda görülmektedir.³⁴

Osmanlı sahasına nazaran Azeri sahasında bu ekin şekil ve zaman eki durumuna geçmesi daha geç olmuştur. Azeri Türkçesi ağızlarında daha çok isim gibi kullanılışı yaygın olduğundan gereklilik ifadesi için bu ek, fazla kullanılmaz. Azeri Türkçesi yazı dilinde de gereklilik kipi için bu ek, Türkiye Türkçesi ile kıyaslanamayacak kadar az kullanılır. Buna karşılık sıfat-fiil olarak kullanılışı oldukça yaygındır.³⁵

Bugün daha çok Azeri ve Türkmen Türkçeleri'nde sıfat-fiil eki olarak kullanılan -malı / -meli eki, Gagauz Türkçesi'nde kalıcı isimler meydana getirmektedir. Bazen sıfat-fiil olarak da kullanılmaktadır. Ekin sıfat-Fiil olarak kullanılışına dair elimizde sadece bir örnek vardır.

Olumsuz şekilleri kullanılmayan -malı / -meli ekli sıfat-fiiller, Azeri ve Gagauz Türkçesi'nde artık fiilden türeyen sıfatlara yaklaşmaktadır. düşünmeli surad "düşünceli yüz", gülmeli kitab "gülünç, komik kitap" gibi. Azeri Türkçesi'nde d e e m e l i, Türkmen Türkçesi'nde d i y m e l i sözleri cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır. Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller; hal, iyelik ve çokluk eklerini kabul etmezler.

33- Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.325.

34- Ergin, age. s.296 ; V. Hatiboğlu, Türkçenin Ekleri, s.116.

35- MUharrem Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul 1971, s.198.

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller isim olarak kullanıldıklarında ya lın halde bulunurlar. Aşağıda verdiğimiz örneklerin ilkinde sıfat-fiil ka lıplaşarak cümle başı edatı, ikincisinde ise yan cümlenin nesnesi durumun- dadır.

D i y m e l i , başga duşman gerek dël, dël. (TO s.190).

Kimde kim ganhorlañ günesini ö t m e l i diyse, ayak üstüne galsın. (Gülc. s.105).

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI

Kireki yaptı d ü ş ü n m e l i suradım. (Yol. s.119).

Latışlara a y r ı l m a l ı pay çoñ az. (ÇTŞ , s142).

Baranımızda e t m e l i işleri şol yerde aydarın. (THM s. 154.).

C- BİRLEŞİK FİİLİN İSİM UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

-malı / -meli ekli sıfat-fiiller ol- ve bol- yardımcı fiilleri ile birlikte birleşik fiil meydana getirirler. Bu tür kullanılışlarda birleşik fiilin isim unsuru olurlar.

(Ne y a p m a l ı olduğunu bilmem. (SK s.23).

Gaçar hanıñ patasını o k a b e r m e l i boldı la. (Gülc. s.103).

Ç- YÜKLEM İSMİ OLARAK KULLANILIŞI

Sıfat-fiiller bildirme ekleri ve i- fiilinin görülen geçmiş zaman e- kini alarak cümlede yüklem unsurunu oluştururlar. Aynı zamanda yüklem is- mi olarak karşımıza çıkarlar. "değil" kelimesi ile yükleme olumsuzluk mana- sı katılır:

G ü l m e l i y d i onun nezik gappası (Şehriyar, s.146)

Bu vaptlar deryanın boyı beyle sus b o l m a l ı dël ahırı. (Makt., s.12).

- MIŞ / -MIŞ / -MUŞ / -MÜŞ

Bu sıfat-fiil eki Eski Türkçe devresinden berâ kullanılmakta olup, Oğuz grubu Türk şivelerinin dışında pek fazla kullanılmaz. Ek, daha Eski Türkçe devresinden itibaren şekil ve zaman eki durumuna geçerek öğrenilen geçmiş zaman çekimini karşılamıştır. Çağatayca'da ek, şekil ve zaman eki fonksiyonunu devam ettirirken, sıfat-fiil fonksiyonunu büyük ölçüde yitirmiştir.³⁶ Eski Anadolu Türkçesi devresinde ise, ekin kullanılış sahası Eski Türkçe'ye nisbeten daralmıştır.³⁷ Osmanlı Türkçesi'nde de sıfat-fiillerin daima yalın halde bulunması ve isim çekim ekleri almış şekilleriyle edatlı şekillerinin görülmemesinden hareketle kullanılış sahasının fazla geniş olmadığını görmekteyiz.³⁸ Türkmen Türkçesi'ne dair yazılan gramer kitaplarında ekin artık sıfat-fiil eki olarak kullanılmadığından bahisle "Ek 1920 yılına kadar sıfat-fiil eki olarak kullanılmış, bu tarihten sonra kullanımdan kalkmıştır." denilmektedir.³⁹ Türkmen Türkçesi'nde bu ekle meydana getirilen kelimeler artık kalıcı isimler haline gelmiştir. durmuş "hayat" gibi. Türkmen Türkçesi'ne ait taradığımız metinlerde bu ekle hala sıfat-fiiller teşkil edildiğini görmekteyiz.

-miş/-miş/-muş/-müş ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller, geçici vasıf isimlerinin yanı sıra, az da olsa kalıcı isimler meydana getirmişlerdir. geçmiş, bilmiş (Türkiye Türkçesi); tanınmış, sürülmüş (Gagauz Türkçesi); keçmiş, ohumuş (Azeri Türkçesi); köpbilmiş "çok bilen", etmiş "ayıp" "günah" (Türkmen Türkçesi) vb.gibi. Bu tür kalıcı isimlere Türkmen Türkçesi'nde

36- J. Eckmann, "Çağatayca'da İsim-fiiller", s.59.

37- S. Çağatay, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müstakları" s.534-536.

38- Rıdvan Öztürk, Osmanlıca'da İsim-fiiller, s.64.

39- B. Hocayev, Türki Dillerin., s.128.

-sıra / -sire (isimden fiil yapım eki), -ak / -ek, -lı / -li (isimden isim yapım eki); Türkiye Türkçesi'nde -lık / -lik / -luk / -lük ve Gagauz Türkçesi'nde -lık / -lik (isimden isim yapma eki) ekleri getirilerek yeni isim ve fiiller türetilir. köpbilmişsire-, gelmişek, etmişli vb. (Türkmen Türkçesi); tanınmışlık, bilmişlik vb. (Türkiye Türkçesi); düşmüşlük vb. (Gagauz Türkçesi).

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller daha çok sıfat olarak kullanılmışlardır. Bazen -ıp / -ip, -p; -ınca / -ince ve -arak / -erek zarf-fiil eki fonksiyonunda da karşımıza çıkar. İsim işletme eklerini diğer sıfat-fiil eklerine nazaran sık kabul etmez.

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI

-miş / -miş / -muş / -müş ekleri ile teşkil edilen sıfat-fiiller Oğuz grubu Türk şivelerinde yalın halde ve hal ekleriyle birlikte isim olarak kullanılmaktadır.

a) Yalın halde kullanılışı:

Sıfat-fiiller yalın halde isim olarak kullanıldığında özne ifadesi bildirir. Ayrıca -ıp/-ip/-up/-üp/-p ve -madan/-meden ekleriyle teşkil edilen zarf-fiillerin fonksiyonu ile karşımıza çıkmaktadır. Fail ismi olarak kullanılışı yaygın değildir:

Güva o l m u ş süzülürdü. (GF s.85).

Üzü y u y u l m u ş içeri girir. (ÇTŞ s.176).

Vah, göründe dik ottru r m ı ş! Vah meyidi a z m ı ş!

(YG s.299).

Zarf-fiil fonksiyonunda kullanılması Türkmen Türkçesi'nde görülmez. Türkiye Türkçesi'nde de yaygın değildir. Gagauz ve Azeri Türkçesi'nde sık kullanılır:

Ömer'in kazı, boynunu u z a t m ı ş acele adımlarla kaçıyor, lâkin Hödük galabesinden büsbütün kuvvetlenerek ardından koşuyor, araya girmek isteyenleri aktar menederek "Bırakın vursun!" diyordu. (H 100 Y s.299).

Alçaklar kulak d i k m i ş

Türkümlü işitsinner. (ÇT s.16).

O t u r m u ş yazı yazar

Aslan yürekli yarım (GT s.159).

Ğee n ç l e ş m e m i ş goca oldum. (SBY s.17).

Gülsüm garı sözü g u r t a r m a m ı ş yéne gülmeye baş-
ladı. (ÇTŞ s.189).

b) Hal ekleriyle kullanılışı:

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller ilgi, yönelme, yükleme, ayrılma ve eşitlik hali ekleri ile birlikte kullanılırlar.

1- İlgi hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin öznesinin tam-
layıcı olur:

Ey g e ç m i ş i n yiğitleri! selâm sizlere. (YS s.47)

Herbir insanın teri, herbir fıkaranın parası, herbir k e-
s i l m i ş i n kanı şoorulacak ursuz! (Vol., s.9).

Hazan u r m ı ş ı ñ düybünü elih ayası yalı çüri ed-
yerler. (AE I s.303).

2- Yönelme halinde cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Çevabım soşyetenininesesini k a ç ı r m ı ş a benziyor-
du. (AN s.104).

Allah sabırlar versin

Yariden a y r ı l m ı ş a. (GF s.88).

3- Yükleme halinde cümlenin nesnesi durumundadır:

Y a t m ı ş l a r ı razı déyilem kêmse oyatsın. (ÇTŞ s.
143).

Ol al k a k m ı ş ı netcekmişin? (YG s.268)..

4- Ayrılma halinde cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Könül yad isteye tuş o l m a m ı ş d a n. (ŞD s.24).

5- Eşitlik hali ekinin genişlemiş şekilleri ile cümlenin zarf unsuru
durumundadır.

İhsan'ın liseye gitmiş olması, Abdi'nin densizliklerine karşı en güzel cevap olacaktı. (DA s.23).

6- Vasıta hali ekinin üst üste gelmesi sonucunda kullanıldığında cümlenin zarfı olur. Türkmen Türkçesi'nde görülür:

Çay, Türkmen aytmış layan, aşasalyan zat dël, (GA s.403).

c) İyelik ekleri ile kullanılışı:

İyelik I.teklik şahıs eki ile birlikte yönelme ve ayrılma hali ekleriyle de kullanılmıştır. İki halde de cümlenin yer tamlayıcısı durumundadır

Kéçmişimden söz açmağım yasağ (ÇTŞ s.88).

Esşitmişime göre, sen köne kapratılçısıñ ahırı

(GA s.151).

İyelik 2. teklik şahıs ekini almış olan sıfat-fiiller taradığımız metinlerde yalın ve ayrılma hali ekleri ile birlikte kullanılmaktadır. Yalın halde cümlenin öznesi, ayrılma halinde yer tamlayıcısı olur:

Allahımıza adanmışın varmış. (LPG s.236).

Geçmişin ibretli, sabahın nurlu. (SBY s.41).

Bukılmışıñ nedir maña. (Gör. s.387).

İyelik 3. teklik şahıs eki almış olan sıfat-fiiller cümlenin öznesi olur:

Tulumbacı koğuşları için bu sınıfın daha kibar ve daha süzülüşü diyemezsek bile aralarına katılan zengin mirasyediler, hatta paşa çocukları yüzünden daha karışığı idi. (BŞ s.65).

Kemetayorsun, birinin sevişmiş. (GF s.238).

İyelik 3. çokluk şahıs eki ile kullanıldığında yan cümlenin öznesi olur:

Okumuşları, keşikleri elbette bilirler! dedi.

(SK s.16).

ç) Çokluk eki ile kullanılışı:

Çokluk eki alan sıfat-fiiller şahıs ifadesi taşımakta olup, cümlede özne durumdadır:

K o c a m ı ş l a r bir sır için gençlik diler mi? (YS s.36).

Ö l m ü ş l e r, néçe yarıdan kéciribler torbanı. (İF s. 85).

Vah, gelni meyidi yamamışlar ş l a r êkitdiler!... (YG s.47).

d) Edatlara bağlanarak kullanılışı:

-miş / -miş / -muş / -müş ekleri ile teşkil edilen sıfat-fiillerin edatlara bağlanarak kullanılışı pek yaygın değildir. Eski Türkçe'de bu durum daha yaygındır. Edatlara bağlanarak kullanılan sıfat-fiiller edat grubu nu meydana getirir.ve cümlede zarf unsuru olarak kullanılırlar. Taradığımız metinlerde bu ekle oluşturulan sıfat-fiilleren şu edatlara bağlandığını görmektediriz:

e v v e l edatına ayrılma hali eki vasıtasıyla bağlanır:

Hele şam méydana ç i ğ m a m ı ş d a n e v v e l g a r a n l ı ğ b i n a l a r ı i ş ı ğ l a n d ı r m a ğ d a n ö t r ü i ç e r i s i y a ğ l a d o l d u r u l m u ş b i r g a b a u z u n p i l t e s a l ı b y a n d ı r a r d ı l a r. (Rİ s.54).

g a b a ğ "önce" edatına ayrılma hali eki almış şekiller bağlanır:

Bu şeherin köhne padşahının bir veziri var idi. Padşah ö l m e m i ş d e n g a b a ğ o, s e y a h e t e g e t m i ş d i. (AN I s.216).

g i b i / k i m i edatına yalın halde bağlanır:

Kasabada erkek k a l m a m ı ş g i b i y d i. (H 100 Y s. 385).

Yıkıldım b i ç i l m i ş g i b i d a b a n a g ö r ü n d ü o s o k a k. (CY s.54).

P i ş m i ş k i m i ş e 'r i n d e g e r e k d a d - d u z u o l s u n. (Şehriyar, s.124).

g ö r ê edatına iyelik ve yönelme hali eki almış şekilleri bağlanır
Daş gulakdan e ş i t m i ş i m e g ö r ê rum halıpası-
nıñ eli bar bolara çemeli. (AE I s.219).

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller geniş ölçüde sıfat olarak kulla-
nılmışlardır. Bu sıfatlar daha çok hareket ifadesi taşırlar:

Halkın sevgisini kazanmış adam mübarek tanınır, ölünce
veli olurdu. (BŞ s.47).

İstemiş tuzlamaa p i ş m i ş yaaniyi (DAO s.13).

Sazı hele k ö k l e n m e m i ş ozanam men. (ŞD s.38).

Bir zat bolsa, şol nêlet siin m i ş urşı yatlayañ.

(To. M s.62).

C- ZARF OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin nadir olarak zarf gibi kullanıl-
dıkları görülür:

Frengi uyğna n m i ş , g i y i n m i ş buldum. (SH II s.
7)

Ç- BİRLEŞİK FİİLİN İŞİM UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

ol- yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığında birleşik fiilin isim
unsurunu meydana getirir:

Bir yerden, bir takım kimselerden ö ç a l ı n m ı ş oluna-
caktır. (ZET s.89).

İvana ama taa kıyamazmış versin al yanacını ö p ü l-
m ü ş olsun. (GF s.170).

O ağ sahifeler y a z ı l m ı ş olsun. (ŞŞ s.51).

D- YÜKLEM İSMİ OLARAK KULLANILIŞI

"değil" kelimesi ile birlikte kullanıldığında cümlenin yüklemine oluş-
tururlar. Sıfat-fiil yüklemine isim kısmını teşkil eder:

Yeni Türk musikisi henüz şekil alm ı ş değildir. (KD
s.71).

-R / -AR / -ER / -ÊR / -İR / -ÎR / -UR / -ÛR † -MAZ / -MEZ / -MÊZ

Bu ekle meydana getirilen sıfat-fiiller eskiden beri bütün Türk lehçe ve şivelerinde kullanıla gelmiştir. Devamlılık ve alışkanlık mânası taşıyan bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller, Eski Türkçe devresinde -gan / -gen, -kan / -ken ekli sıfat-fiillere yaklaşmakla birlikte, onlardan daha fazla bir devamlılık ifade ederler.⁴⁰ Bugünde eskiden olduğu gibi diğer bazı sıfat-fiilleklerine göre daha az kullanılan, bu sıfat-fiil eki yerine -an / -en ekiyle teşkil edilmiş sıfat-fiiller kullanılmaktadır.⁴¹

Eski Türkçe devresinde bu ekin üç şekli de kullanılmakla birlikte, daha çok -r ve -ur / -ür şekilleri yaygındır. -ur / -ür şeklinin sahası Eski Türkçe'den sonra daralmış; -ar / -er şeklinin sahası ise genişlemiştir. -ar / -er bilhassa Azeri sahasında işleklik kazanmıştır.

Ek, Türkiye Türkçesi'nde -r / -ar / -er / -ır / -ir / -ur / -ür ve -maz / -mez; Gagauz Türkçesi'nde -r / -ar / -êr ve -maz / -mêz; Azeri Türkçesi'nde -r / -ar / -er ve -maz / -mez; Türkmen Türkçesi'nde de -ar / -er ve -maz / -mez şeklindedir. Oğuz grubu Türk şivelerinde ekin olumsuz şekli olan -maz / -mez / -mêz sıfat-fiil eki olarak olumlu şekillere nazaran daha sık kullanılır. -r / -ar / -er / -êr / -ır / -ir / -ur / -ür ekli sıfat-fiillerin kullanım alanı çok daralmış ve kolayca kalıplaşabilen bir sıfat-fiil eki haline gelmiştir. Bu yönü ile fiilden türeyen sıfatlara yakınlaşır. İsim işletme eklerini Türkmen Türkçesi hariç diğer şivelerde pek almazlar. -maz / -mez / -mêz ekli olumsuz şekiller, olumlu şekillere göre daha çok isim işletme eklerini alırlar.

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller belli isimlere sıfat olur: akar su, yanar dağ vb. Kalıcı isimler yapmak için çok kullanılır: gider, gelir çıkar, taşınmaz. vb.

40- K. Eraslan, ETİF, S.122.

41- M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.323.

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller isimden isim yapma ekleri olan -lı /-li -lu / -lü, -lık/ -lik / -luk / -lük, -sız / -siz /-suz / -süz ekleriyle yeni isimler türetirler: geçerli, kêsêrli, anlamâzlık, ölmezlik (Türkmen Türkçesi); bıkmazlı (Gagauz Türkçesi); geçersiz, yeterlik, anlamamazlık (Türkiye Türkçesi). vb. gibi.

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle meydana getirilen sıfat-fiillerin isim olarak kullanılışı taradığımız metinlerde yaygın değildir. Bu sıfat-fiillerin kullanılışı Oğuz grubu Türk şivelerinde bazı farklılıklar arz eder. Diğer şivelere göre Türkmen Türkçesinde ek, hal ve ve iyelik eklerini kendinden sonra kabul eder.

a) Yalın halde kullanılışı:

Cümlenin öznesi olur:

O göze görünmez bilseniz menem. (ATE, s.29).

b) Hal ekleriyle kullanılışı:

1- İlgi hali ekini alması Türkmen Türkçesi'nde görülür. İkileme şeklinde karşımıza çıkan bu yapı, cümlede yüklemi isim cinsinden olan kelimenin tamlayanı durumundadır.

Gün y a ş a r y a ş a r ı ñ üstündedi. (Gum. s.133).

Yoldaşlar biziñ aygıtlayçı söveşimiz baş ş l a n a r baş ş l a n a r ı ñ üstünde. (Bed. s.198).

2- Yönelme hali eki aldığıında esas cümlenin veya yah cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Öye girip o t u r a r a vagt yok. (YG s.15).

Nica, nica yapacenz? a n n a m a z a çıkararak kendini sormuş adam. (GF s.175).

Sapar şatlığından u ç a r a gelip, yoldaşlarına yüzlendi. (Ik.III, s.148).

3- Bulunma hali eki aldığıında cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Naçar torgay indi el y e t e r d e diyen yalıdı. Özem cürküldisini goyupdı. (Gum. , s.149).

4- Ayrılma hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlede zarf ve yer tamlayıcısı olarak vazife alırlar:

Var ama, sosyolog, psikolog, sosyal politikacı ve kültür tarihçileri bu kitabı g ö r m e z d e n geldiler. (ZET s.244).

Ofa çenli bolsa keyikler ok y e t e r d e ç n aranı açıp dılar. (GA s.282).

Hovaniñ açıklığına g a r a m a z d a n, her nêçe üşerilip üşerilip esetse de, êhmiyetli zat nazarına ilmedi. (YG s.355).

5- Eşitlik halinde cümlenin zarfı olur:

Bir gül bahçesine g i r e r c e s i n e,

Şu kara toprağa girenlerindir. (KŞA s.282).

Haramzadalar! velikin imperatorıñ garşısına g i d e r ç e siz kim bolupsıñız. (AE I s.170).

c) İyelik ekleriyle kullanılışı:

İyelik ekleriyle birlikte kullanılışı yaygın değildir. Türkmen-Türkçe si'nde iyelikli şekiller diğ er şivelere göre daha sık kullanılmaktadır. İyelik eklerinden sonra genellikle hal ekleri getirilir:

1- İyelik teklik I. şahıs eki ile birlikte kullanıldığında aşağıdaki örnekte cümlenin nesnesi durumundadır:

Ay nêtseñiz şeydiñ, meniñ ê indi d u r a r ı m galma-
dı. (GDS s.237).

2- İyelik teklik 3. şahıs eki ile kullanıldığında çeşitli hal ekleri alır.

İlgi hali eki ile kullanıldığında cümlenin zarfının tamlayanı olur:

Şonuñ üçin hem komitet s a y l a n m a z ı n ı ñ önküsi günü Bekmırat bayıfka üşmeli etdiler. (Ik. III, s.303).

Yönelme hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlede yer tamlayıcısı olarak vazife alır.

Ne yañşı ki, senin sözüne bañıb bunları d e y e r d e y m e z i n e hırdalamadım. (İF s.73).

Yükleme hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin nesnese olur:

Dehşet veya, isyan uyandıran olay ve kişilerin b i l i n -
m e z l e r i n i . (ZET s.256).

İnsannar tee hepten tıkamışlar suyun g e l i n i r i n i
(GF s,163).

Kerim hanıfı özünifi de, nökerlerininfi de daşkı görnişine
garanda hiç bir zatdan g a y d a r ı yokdı. (GA s.241).

Bulunma hali eki ile birlikte cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Amıderyanıfı demi d ü ş e r i n d e oturıp hem suvsuz
helêk bolyamısıfız. (GA s.389).

Ayrılma halinde cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Y ı k ı l a r ı n d a n gorkup, Durdı Kepbanıfı çigninden
yapışdı. (To. M s.421).

Eşitlik halinde cümlenin zarfı olur:

dogrudan da, ussat goluñ mivesi tesin g a l a r ç a bar
dı. (YG s.182).

Larisa, umuman, o g ş a m a z ç a giz hem dêldi. (GA s.
78).

3- İyelik çokluk l. şahıs eki ile kullanıldığında şu örnekte bulunma
hali eki ile birlikte kullanılmıştır. Bu durumda cümlenin yer tamlayıcısı
olur:

oglum, hey şu golaylarda ayak y e t e r i m i z d e dag
bar mı? (Gör. s.61).

ç) Çokluk ekiyle kullanılışı:

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiillerin çokluk ekleriyle birlikte kulla
nılması yaygın değildir. Hatta -r / -ar / -er / -êr / -ır / -ir / -ur / -ür
ekleri çokluk ekleri ile kullanılmaz. -maz / -mez / -mêz eklerinin de çok-
luk ekleri ile kullanılışı sınırlıdır:

Hayatın ç i k m a z l a r ı n a tutsak olduğuna inanan
bir ruhuh çevresindeki şeylerden çok uzak mekân ve zamanlarda gezinme
si tabifdir. (ZET s.88).

Kêbir düşüncesizler, talancılığa imsınan işş y a k m a z l a r hem olarıñ ızına düşdüler. (GDS s.30).

İyelik ve hal ekleri alarak da kullanılırlar:

Fakat hatıralar gariptir; en u m u l m a z l a r i yaşar en kuvvetli görünenleri olduğu gibi silinip gider. (AN s.115).

Size taa g ö r ü n m e z l e r ê (Dö s.120).

İş dine a n l a m a z l a r ı ñ yanında müşgildir. (PH s.88).

d) Edatlara bağlanarak kullanılışı:

Bu ekle meydana getirilen sıfat-fiillerin edatlara bağlanarak kullanılışı sınırlıdır. Türkiye Türkçesi'nde "gibi" , Türkmen Türkçesi'nde "yalı" edatlarına daha çok bağlanırlar. Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubunun edatlarla meydana getirdiği edat grubu, bağlı olduğu cümlenin zarf unsurunu teşkil eder.ve edatın taşıdığı manaya göre cümleyi değişik nallerde tamamlar. Oğuz grubu Türk şivelerinde bu ekle meydana gelen sıfat-fiiller şu edatlara bağlanarak kullanılırlar:

b u r u n "önce" edatı ayrılma hali eki ile bu edata bağlanır. Cümlenin zarfı olur ve Türkmen Türkçesi'nde görülür.

Bir zat d i y m e z d e n b u r u n, ölçep kessen govı bor... (TO s.191).

d a / d e edatına yalın halde bağlanır.

Reis bunları söyledi, s ö y l e r s ö y l e m e z d e pişman oldu. (SK s.31).

d i y e edatına yalın halde bağlanır:

Su incil meselesi o kadar mühim değil gerçi, dedi; fakat Amerikan din kanunlarında ismi g e ç e r d i y e alakadar oldum. (H 100 Y s.447).

g i b i edatına yalın halde bağlanır:

Öğretmenlerden herhangi birisine bir şey s o r a r g i - b i davranıp kendisine bakıyorlardı. (RA s.30).

ğabağ "önce" edatına ayrılma hali eki vasıtasıyla bağlanır:

Her hãnsı bir eserin dilini tehliil é t m e z d e n ğ a -
b a ğ, mence tengidci bir meseleni mütlek nezere almalıdır. (EY s.
12).

o z a l "önce" edatı Türkmen Türkçesi'nde kullanılır. Sıfat-fiil ken-
disine ayrılma halindeyken bağlanır:

Meni iyceğini bilyerifi veli, i y m e z i n d e n o z a l
menifi çin adımı bir tut da diyen. (THM s.64).

ö f i ü r t i "önce" edatı Türkmen Türkçesi'nde kullanılır. Sıfat-fiil
ayrılma halindeyken bağlanır:

Perman yola d ü ş m e z d e n ö f i ü r t i Nurullanı
hem beyleki yesirlerifi yanına eltdi. (YG s.87).

ö ñ "önce" edatına ayrılma halinde bağlanır. Edat Türkmen Türkçesi'nd
kullanılır:

Men ö l m e z i m d e n ö f i , şonuñ eden nesihatını bir
tutayın. (THM s.132).

yalı "gibi" edatına bağlandığında sıfat-fiil yalın halde bulunur:

Patışa üçin, goşun serencamına y a r a r y a l ı , ala-
şa atlar gerek. (AE I, s.57).

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller çoğunlukla sıfat olarak kullanı-
lırlar. Özellikle -r / -ar / -er / -êr / -ır / -ir / -ur / -ür ekli olumlu
şekiller sıfat-fiillerden fiilden türeme sıfata geçiş prosesini yaşamakta-
dır.

Gazetenin i n a n ı l ı r kaynaklardan alınan haberler
diye heyacanla naklettiği satırlar baştan başa yalan, iftira ve tah-
riften ibaretti. (RA s.38).

... sonunda trajiğın en k a ç ı n ı l m a z sohucu piş-
manlık belirler onun kaderini. (ZET s.254).

Başladı bana "Çayka" bir **suveniri** iiri mavi dal üstü de biaz farfordan bir u ç a r çayka. (Vol., s.117).

Yaayırdı b i t m ê z suuk güz yaamuru. (CY s.49).

Menim ağlar gözümü orda Araz éylemişen. (Şehriyar. s. 240.).

Hem de Beza galasının galıgları Cenubi Azerbaycanda Gara dağın a l ı n m a z zirvelerinin birinin üstünde indi de galır. (ÖK s. 38).

Yigidin g ü l e r yüzi bolsun. (TA s.93).

Özge için bir e l y e t m e z Arşdır ol. (Goş. s.156).

C- ZARF OLARAK KULLANILIŞI

Zarf olarak kullanılışı yaygın olmamakla birlikte bir kaç örnekte görülür

Kahramanlar yürür gider ölüme karşı (YS s.35).

Gerçik sa o pelivan d i i ş i l m e z kaldı. (Vol. 55

Seni a ğ l a r gördüm gönlüm sévindi. (ÇTŞ s.91).

Ç- BİRLEŞİK FİİLİN İSİM UNSURU OLARAK KULLANILIŞI

Özellikle ol- ve bol- (Türkmen Türkçesi'nde) yardımcı fiilleri ve diğer yardımcı fiillerle birleşik fiilin isim unsuru olurlar:

Bu kitabı da g ö r m e z d e n geldiler. (ZET s.254.).

Tüstü gét-géde daha da g ö r ü n m e z olurdu. (SU s. 20).

Gızlar e ş i d e r bolsafız, şirni çıkarıpmişlar. (NS-SE, s.28).

D- YÜKLEM OLSUN OLARAK KULLANILIŞI

Bildirme eklerini alarak yüklem isimlerini meydana getirirler:

Yitirilenlerin hesabını, gerçekçi bir gözle yapmayanlar için yitirmek k a ç ı n ı l m a z d ı r. (ZET s.49).

O l m a z d ı r zere şu onsuz hamur. (Kıs. s.114).

Görür ki, s ö n m e z d i r bu ateggede. (MBV s.17).

-YAN / -YÊN

-yan / =yên Türk şiveleri içinde sadece Türkmen Türkçesi'nde kullanılan sıfat-fiil ekidir. L. Bazin'e göre ek, "süreklilik partisibi" ekidir. Osmanlı Türkçesi'nde tam karşılığı olmayan bu ek geniş ve sürekli bir şimdiki zaman veya alışkanlık ifadesi taşıyan bir şimdiki zaman bildirir. ö z - g e r - y ê n bir devir "değişen bir devir", "sürekli değişmekte olan bir devir".⁴² P. Azimov da bu eki şimdiki zaman sıfat-fiil eki olarak görür.⁴³

Ekin ünlüsü aslında uzundur. Bu uzunluk yazıda gösterilmeyip, telefuzda ortaya çıkmaktadır. Ekin olumsuz şekli -mayan / -meyên ekleriyle yapılır. -lık / -lik, -dık / -dik isimden isim yapma eklerini alarak yeni isimler meydana getirirler.

A- İSİM OLARAK KULLANILIŞI

a) Yalın halde kullanılışı:

-yan / -yên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller yalın halde kullanıldığında cümlenin öznesi olur:

Hak gözlêp hakı tapmayan

Dervüslere ı n a n m a y a n. (Goş. s.156).

Birden g e l y ê n - g i d y ê n bar bolaymasın. (THM s.60).

b) Hal ekleriyle kullanılışı:

1- İlgi hali eki ile birlikte kullanıldığında cümlenin öznesi veya öznesinin tamlayanı olur:

Öydêki yagdayı her bir o k y a n ı n ı

Hiç vagt ünsünden düşmezdi onuñ. (Söy., s.43).

Baş ı a g ı r m a y a n ı n ı yanında başım ağırıyar diyeme (NAS s.51).

2- Yönelme halinde cümlenin yer tamlayıcısı olur:

Enayı dodakları çala k e m ş e r y ê n e çalım edyêr-di. (GA s.8).

42- L. Bazin, Türkmençe, s.14.

43- P. Azimov, Hezirki Zaman Türkmen Dili, s.425.

S ö z l e y ê n e p ê s g e l b e r m e z l i g i f i z i m e n s i z d e n h a y ı ŝ e d y ê r i n . (G A s . 1 7 9) .

3- E ŝ i t l i k h a l i n d e c ü m l e n i n z a r f ı o l u r :

B a ŝ ı m a y l a n y a n ç a t o g a l a d ı l a r . (T G s . 8 0) .

A l ç o r b a g ı z d ı r ı l y a n ç a b i r k ê s e ç a y i ç d i y - d i . (M a k t . , s . 1 7) .

c) İ y e l i k e k l e r i y l e k u l l a n ı l ı ŝ ı :

- y a n / - y e n e k i y l e t e ŝ k i l e d i l e n s ı f a t - f i i l l e r i s i m o l a r a k i y e l i k e k l e r i i l e b i r l i k t e d e k u l l a n ı l ı r l a r . B u k u l l a n ı m s ı r a s ı n d a b a z ı h a l e k l e r i n i d e a l ı r l a r :

1- İ y e l i k t e k l i k 1 . ŝ a h ı s e k i i l e k u l l a n ı l d ı ĝ ı n d a c ü m l e n i n ö z n e s i o l u r .

M e n f i s ö y y ê n i m d o ĝ r u g e p l i a d a m d ı r . (G A s . 6 8) .

Y ü k l e m e h a l i n d e y a n c ü m l e n i n n e s n e s i o l u r .

M u n d a n b e y l ê k h e m i ŝ e m e n f i d i y ê n i m i e d i p , g e z e r i f i d i y e ŝ e n b i r h i l e t a p a y ı n d i y y ê r . (T H M s . 3 8) .

2- İ y e l i k t e k l i k 2 . ŝ a h ı s e k i i l e k u l l a n ı l d ı ĝ ı n d a c ü m l e n i n ö z n e s i o l u r .

B u c a g a z g ö r y ê n i f i o d u f i k ü l ü d ü r . (A D - S E , s . 2 3 1) .

3- İ y e l i k t e k l i k 3 . ŝ a h ı s e k i i l e k u l l a n ı l d ı ĝ ı n d a c ü m l e n i n ö z n e s i o l u r :

G ü l c e m a l h a n ı f i b i r y e t m e y ê n i ŝ o l d ı . (G ü l c . s . 1 1 1) .

İ l g i h a l i n d e c ü m l e n i n y e r t a m l a y ı c ı s ı n ı n t a m l a y a n u n s u r u o l u r :

M u s u l m a n d ü n y ê s i n d e o g u l b i l e n g ı z ı f i d e f i g ö r ü l m e y ê n i n i n s e b e b i n e d e , i n e ŝ u y e r d e d ü ŝ ü n d i . (İ k . 3 s . 7) .

Y ö n e l m e h a l i n d e c ü m l e n i n y e r t a m l a y ı c ı s ı o l u r :

D i f i e i f i l i s ê d i g i n i f i y a l d ı r a v u k m ı h l a r ı g ö z e l t e p r a ĝ ı d e ŝ i k d e ŝ i k e d y ê n i n e o n u f i y ü r e g i a v a y a r d ı . (G A s . 1 2 0) .

Y ü k l e m e h a l i n d e c ü m l e n i n n e s n e s i o l u r :

B u c a g a z o g l a n ı f i a d y a n ı n ı g ö r l e ! (E T 2 s . 2 0 1) .

4- İ y e l i k ç o k l u k 1 . ŝ a h ı s e k i i l e k u l l a n ı l d ı ĝ ı n d a c ü m l e n i n ö z n e s i o l u r :

B a r s a ĝ y a n ı m ı z i k i s a n c a k s ı ĝ ı r l a . (A E 1 s . 1 6) .

Ayrılma hali eki ile birlikte kullanıldığında yer tamlayıcısı olur:

Esenalı aga bizifî toy tutcak b o l y a n ı m ı z d a n
habarlı yalı, onat halatlık hem alıp gelipdir. (AE 1 s.221).

5- İyelik çokluk 3. şahıs eki ile kullanıldığında cümlenin öznesi olur:

Mülkde oturımlı adamlarıñ nobur gazısına meyl e d y ê n
l e r i bar bolsa, eşitmên galmasınlar. (Ik. 2 s.474).

ç) Çokluk ekiyle kullanılışı:

-yan / -yên eki ile teşkil edilen sıfat-fiiller yaygın bir şekilde
çoğul ekleri ile birlikte kullanılmaktadırlar. Bu kullahımlarda şahıs ifa-
desi ağır basmaktadır. Ayrıca bazı hal ekleri ile birlikte de kullanılır-
lar.

Bar ilde peşeden pili y a s y a n l a r ,

Tapılyar olara gulak a s y a n l a r . (Söy. s.143).

Polkovnik Boyarskiy yalı adalatıñ diregi bolmalı adamlar-
ram, Ayvazyandır Mırat bay tetelli nebsini s a g l a d y a n l a -
r a arka duryanlar. (Gülc. s.123).

Duşdan g e ç y ê n l e r i görmese de ol. (TG s.78).

Dövletmêmmet dife öz günü, dine öz tünegi bilen y a ş a
y a n l a r d a n d ê d i . v (Makt. s.18).

d) Edatlara bağlanarak kullanılışı:

-yan / -yên ekli sıfat-fiillerin bazı edatlarla meydana getirdikleri
edat grupları cümlenin zarf unsuru olur. da / de kuvvetlendirme edatıyla
mana geliştirilir:

Đ a / d e: Ağasını yitiren de bardı, oglunu g ö z l e y ê n d e
(Gülc. s.101).

Ü ç i n : İyelik 1. teklik şahıs ekiyle:

Menifî g o r k y a n ı m ü ç i n maña goşa görünyen bo
laymısın. (GA s.192).

V e l i :

G ö r y ê n v e l i sen bu gün işlemek hıyalıñ yog-ov!
(Makt. s.6).

Y a l ı :

Düye g ö z l e y ê n y a l ı bolup, ol löfküldep gel-yên kim? (TP s.173).

B- SIFAT OLARAK KULLANILIŞI:

-yan / -yên ekiyle teşkil edilen sıfat-fiiller daha ziyade, sıfat olarak kullanılırlar.

Y i t i r y ê n zadım nême? (Makt. s.4).

Münlerçe cemende at ç a p d ı r ı l y a n meydana bakan endi. (Gülc. s. 109).

ol biziñ g e t i r y ê n miwêmizi göreyin diyip aldı.

(THM s.96).

C- BİRLEŞİK FİİLİN İSİM ÜNSURU OLARAK KULLANILIŞI:

-yan / -yên ekli sıfat-fiiller bol-yardımcı fiiliyle kullanıldığında birleşik fiilin isim unsurunu oluşturur.

Sen onuñ dilini b i l m e y ê n bolsañ, men saña övvedeyin. (AD-SE 18.104).

Konstantin Sergeyeviç, siz öte gidyên bolaymañ? (GA s. 162).

Ç- YÜKLEM İSMİ OLARAK KULLANILIŞI:

-yan / -yên eki ile teşkil edilen sıfat-fiiller bildirme ekleri ve fiilinin yardımıyla birleşik çekimlerde yüklem ismi olarak kullanılır:

Her kim özi bilen g a l y a n d ı r yalñız. (TG s.78)

Şonu men b i l m e y ê n d i r öydiyêr. (TO s.189).

Nême bulagançılık edyêndigini özüñ govı b i y ê n s i ñ (Gülc., s.121).

Göroglı tisginip, ukusından oyandı, bir seretse, yañı dañ saz berip b a r y a n eken (Gör., s.505).

Nabat gız, sen mençe s ö y m e y ê n ekeniñ. (AD-SE s.152).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- SIFAT-FİİLLERİN KELİME GRUPLARINDA VE CÜMLEDEKİ YERLERİ -

Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grupları morfolojik olarak hem fiille, hem de sıfata(isme) ait hususiyetlere sahip olduğu gibi, sintaktik olarak da kelime gruplarında , grubu meydana getiren unsurlardan biri olabilirler. Cümlede ise; özne; nesne; yer tamlayıcısı; zarf ve yüklem unsuru olarak vazife alabilirler. Sıfat-fiiller isim kategorisine dahil vasıf isimleri oldukları için genellikle sıfat olarak kullanılmakta ve cümlede daha çok tamlayan unsuru olarak bulunmaktadır.

A- KELİME GRUPLARINDAKİ YERLERİ

Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grupları isim tamlaması, sıfat tamlaması, iyelik grubu, birleşik fiil ve edat grubunda grubu meydana getiren unsurlardan biri olabilir.

1- İsim tamlamasındaki Yeri:

Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grupları isim tamlamasının tamlayan veya tamlanan unsuru olabilir:

a) Tamlayan unsuru olarak kullanılışı:

-âcağ / -acak / -ecek, -cak / -cek

Kursant diyip t o p l a n c a k l a r ı n ı agramı köne mollalar bolanı için. (GA s.167).

-an / -en /-ên

Cevahiri i t e n i n derdini kime deyesen. (Şehriyar s.199).

-dığ /-dik /-dik / -duğ / -duk / -dük, -tık / -tik / -tuk / -tük,

-dıı / -dii / -duu / -düy , -tıı / -tii / -tuu / -tüü

Takip e d i l d i ğ i n i n farkında değildi. (H 100 Y s.309).

Hızmata tayındığımı bir bada bil d i r m e d i ğ i m i fi sebêbi ... çekindim. (Gör., s.282).

-miş / -miş / -muş / -müş

Ey g e ç m i ş i n yiğitleri (YS s.47).

Her bir k e s i l m i ş i n kanı soorulacak uruza. (Yo 's.9).

-r / -ar / -er / -êr / -ar / -ir / -ur / -ür, -maz / -mez / -mêz

Şonufî için hem komitet s a y l a n m a z ı n ı n önküsü
günü. (Ik. III s.303).

-yan / -yên

Baş ı a g ı r m a y a n ı n yanında başım ağır yar diyme.
(NAS s.51).

b) Tamlanan unsuru olarak kullanılışı:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek

Havanın neç e k é ç e c e y i n i dağın dumanından séçer-
di. (SU s.16).

-an / -en / -ên:

Bu yolun div kimi güdeni ne çoh. (ŞD s.60).

-dığ / -dik / -dik:

Ninenin h a z ı r l a d ı ğ ı hakikaten mükemmeldi. (AN
s.26).

Delicenin peş y d a l a n d ı ı hepsini kuşkulandırmış.
(GE s.137).

Evezin néç e ö l d ü y ü indinin özünecen garanlığdı. (SU
s.13).

Bu günüñ geçeni bilen dünyênin ö t d ü ğ i dêl. (YG s.
50).

-r / -ar / -er..., -maz / -mez..

...dehşet veya isyan uyandıran olay ve kişilerin b i l i n
m e z l e r i n i. (ZET s.256).

Egnimizdeki köyneğ-balagıñ donuñ derde y a r a r ı n ı.
(AE I s.65).

-yan / -yên

Bucagaz oğlanıñ a d y a n ı n ı gör le. (ET ss.201).

2- Sıfat tamlamasındaki yeri:

Sıfat-fiiller vasıf ismi hususiyeti de gösterdiklerinden, sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubu bir ismin vasıflayıcısı olarak kullanılabilirler. Bu durumdaki sıfat-fiiller sıfat tamlamasının sıfat unsuru, başka bir ifadeyle tamlayanı olur.

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek:

K u r u l a c a k yeni Roma boş bir hayâldir. (YS s.33)

S ö y l e c e k sözüm kaldı. (GT s.159).

O ğ u y a b i l e c e y i en güzel mañnını oğudu. (ÖK s.39).

R u g s a t b e r i l m e c e k gümanı yokdur. (PH s.427).

-an / -en / -ên:

"Sabit fikir"lerinin hudûdunu a ş m a y a n frenkler he masumdurlar. (SH II s.4).

Yaşasınar g e l e n günner. (DÖ s.120).

... g é d e n illerde. (Şehriyar s.200).

General bilen söhbet gurap o t u r a n hanlar... (Gülc. s.101).

-ası / -esi:

O iki eli ö p ü l e s i hoca. (ÜRS s.4).

Y i ğ i l a s ı partiyalar. (DŞ s.120).

Onı yaşırıp o t u r a s ı iş yok. (Ik. II s.12).

-dık / -dik...:

Bu u m u l m a d ı k darbe kendisini sersemletmiş, bey-nini uyuşturmuştu. (RĀ s.38).

O dooruttu t a r a n m a d ı k saçlarını. (CY s.106).

Göresen, hoşbeht mi y a z d ı ğ ı m yazı. (ŞD s.22).

Dünyêde herkesin s ö y d ü k kêri bar. (Söy. s.147).

-malı / -meli:

Kireki yaptı d ü ş ü n m e l i suradım. (CY s.119).

Latırlara a y r ı l m a l ı pay çoğ az. (ÇTŞ s.142).

Baranımızda e t m e l i işleri şol yerde aydarın. (THM s. 154).

-miş / -miş / -muş / -müş :

Halkın sevgisini k a z a n m ı ş adam mübarek tanınır,
ölühce veli olurdu. (BŞ s.47).

Ü r k ü d ü l m ü ş küü köpekleri. (CY s.78).

B ö l ü n m e m i ş çaylar gerek. (ŞD s.38).

Şol nêlet s i n m i ş urşı. (To. M s.62).

-r / -ar / -er, -maz / -mez...:

Sonunda trajiğın en kaçınılmaz sonucu pişmanlık belirler
onun kaderini. (ZET s.254).

Dal üstünde biaz farfordan bir u ç a r çayka. (Yol. s.
117).

Menim a ğ l a r gözümü orda Araz éylemişen. (SŞ s.240)

Yiğidin g ü l e r yüzi bolsun. (TA s.93).

-yan / -yên :

Mırat Amanoviç g ı s s a n m a y a n kişi bolup, eline
gazet alıpdı. (ÇY s.210):

3- İyelik grubundaki yeri:

Sıfat-fiilin iyelik ekleriyle birlikte kullanılışlarına ait örnekler-
de, sıfat-fiilin cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf veya bu unsur-
lardan birinin sıfatı olduğu görülmektedir:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek:

Senin böyle ç ı k a c a ğ ı n... (SK s.71).

Sizin de d o l a n a c a ğ ı n ı z pis déyil. (ÇTŞ s.2
250).

Seni gülüp karşıladı g e l c e g i f i . (DŞP s.81).

-an / -en / -ên :

Bu yolun bir nefer g e d e n i . (ŞD s.60).

İ y e n i m i z ayrı gitmeyirdi. (TİM s.207).

-ası / -esi :

Senin lyubadan palav i y e s i f i yok la. (GA s.358).

-dık / -dik...:

Benim hiç o k u d u ğ u m yok. (SK s.30).

Menî indi bu gün g i t d i g i m . (To. M s.138).

-miş / -miş / -muş / -müş :

birinin s e v i ş m i ş i . (GF s.238).

-r / -ar / -er, -maz / -mez... :

Ay nêtseniz şeydiñ, menî - ê indi d u r a r ı m gal-madı. (GDS s.237).

-yan / -yên :

Bir s a g y a n ı m ı z iki sancak sığır la. (AE I s.16)

4- Birleşik Fiildeki Yeri :

Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubu, ol- ve bol- (Türkmen Türkçesi) yardımcı fiiliyle teşkil edilen birleşik fiilin işim unsuru durumunda bulunur ve yardımcı fiili bir çeşit zarf vazifesiyle tamamlar. -ası / -esi ekli sıfat-fiiller ise gel- yardımcı fiili ile birleşik fiil teşkil ederler.

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek :

Bir cıgara daha yakacak oldu. (SK s.11).

Yol bolsun! diyip a t l a n c a k boldı. (Gülc. s.99).

-an / -en / -ên :

Onları kötü niyetle, Türk düşmanlığı ile s u ç l a y a n - l a r ı m ı z da olur? (HS s.23).

Felaket sözünü y a z a n olmasın: (ÇTŞ s.227).

Yanar yaylım başardığından mihmanlara düşündiren
boldı. (Çak. s.115).

-ası / -esi :

Ağlaya'sım geldi kendi kendime. (BE s.128).

Meñliniñ beyle pikiri golayına getiresi gelen
okdı. (Makt., s.23).

-dık / -dik...:

Bunların bir bildikleri olsa gerek diyorum
(SK s.20).

Aytmadığım bolsun, Çakan beg. (PH. s.92).

-malı / -meli :

Ne yapmalı olduğunı bilmem. (SK s.23).

Gaçar hanıñ patasını okabermeli boldı la
(Gülç. s.103).

-miş / -miş / -muş / -müş :

... bir yerden bir takım kimselerden öç alınmış oluna
caktır. (ZET s.89).

İvana ama taa kıyamazmış versin al yanacını öpülmüş
olsun. (GF s.170).

O ağ sahifeler yazılmış olsun. (SŞ s.51).

-r / -ar / -er, -maz / -mez.. :

Açığma -Kün'den başka bir şey düşünmez oldu. (RA s.7).

Bir dünna annan oldu. (Aİ s.13).

Tüstü gét - géde daha da görünmez olurdu.
(SU s.20).

Gızlar eşider bolsañız, Şirni çıkarıpmişlar.

(NS-SE s.28).

-yan / -yen :

Konstantin Sergeyeviç, siz öte gii dyên bolay-
mañ? (GA s.162).

5- Edat grubundaki Yeri :

Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubunun edatlara bağlanmasıyla meydana gelen edat grubunda, sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubu, grubun isim unsurunu teşkil eder. Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubu bazı edatlara yalın halde, bazı edatlara da çeşitli hal ekleri vasıtasıyla bağlanır. Oğuz grubu Türk şivelerinde kullanılan sıfat-fiillerin bağlandığı edatlar genellikle ortaklık arz etmektedir. Türkmen Türkçesi ve Azeri Türkçesi'ndeki bazı edatlar diğer şivelerde kullanılmazlar. Taradığımız metinlerde sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubunun şu edatlara bağlandığını görmekteyiz:

b e r i	tanıdığım'dan beri (Al. M. s.224). bagça müdiresi g e l e n d e n beri. (İF s.13). Keselhana d ü ŷ e n i m d e n beri.(YG s.30).
bes	Şonuñ sesini e ŷ i t d i k l e r e m bes. (Gum., s.13).
bilen	ol menif a y d a n ı m bilen. (ÖD s.107).
burun	bir zat d i y m e z d e n burun. (TO s.191).
d a / d e	Sö y l e r s ö y l e m e z d e pişman oldu. (SK s.31).
d e k	Bomba yere ç a t a n a dek (İF s.55). Yüzi tandıra t u t u l a n dek. (YG s.143).
d i y e	Vali'den haber g e l e c e k diye. (SK s.28). Eşim, yavrularım g e l e c e k diye. (GF s.108).
d o ' l a y ı	Kendi eserim o l m a d ı ğ ı n d a n dolayı. (Al. M s.18)
e v v e l	Hele şam meydana ç ı ğ m a m ı ŷ d a n evvel. (Rİ s.54)
ğ a b a ğ	Herhansı bir eserin dilini tehlil e t m e z d e n ğabağ (EY s.12).

ğ e d e r / k a d a r

Gözé çarpacak kadar. (RA s.53).

Bu mesel g ö r ü n d ü y ü ğ e d e r. (EY s.9).

g i b i / k i m i

Fahri'nin neşesini k a ç ı r d ı ğ ı gibi, (DA s.10).

Ertesi günü adam kira g i t t i i gibi, (GF s.215).

Doğu Bayazite teref a ş a n k i m i, (ÖK s.33).

g ö r e

bin yıl g e ç t i ğ i n i b i l d i r d i ğ i n e göre,

(RA s.12).

Dedemin övladı o l m a d ı ğ ı n a göre (ÇTŞ s.187).

Daş gulakdan e ş i t m i ş i m e görê (AE I s.219).

h a l d e

Sultan Ahmed Caminden evvel b a ş l a n d ı ğ ı halde,

(BŞ s.43).

h e m

g e l e n e h e m g e ç e n e, (Yol. s.113).

h e m, ş o l d ı v e l i

Körpe yee t e n i m i z h e m ş o l d ı v e l i. (PH s.417).

i ç i n / ü ç i n / ü ç ü n / ç ü n

Kendi atalarının dilini b i l m e d i k l e r i için,

(KD s.8).

Bu fukaara y a k a c a k için(GT s.241).

Amma benim yazığım g e l d i y i için, (ÇTŞ s.176).

Bir uşag kimi e s e b i l e ş d i y i m için. (ÇTŞ s.246)

Mehif g o r k y a n ı m için, (GA s.192).

o z a l

i y m e z i n d e n ozal, (THM s.64).

ö f i

Men ö l m e z i m d e n ö f i, (THM s.132).

ö f i ü r t i

Perman yola d ü ş m e z d e n ö f i ü r t i, (YG s.87).

- s a y ı n Otırışma vakt geç d i g i sayın, (PH s.282).
- s e b ê b l i G ö r e n m i z sebêbli, (Söy. , s.75).
- s o f i / s o n r a / s o r a
- Bütçe d e d i k t e n sonra (AN s.76).
- nasıl uçaktan i n d i k t ê n sora, (CY s.127).
- ğızlarını ere v e r e n d e n sonra, (SU s.15).
- Munı g ö r e n s o f i (Gör., s.251).
- Artık u r g r a n d a n sof , (AE I s.17).
- t e k O söze a ğ l ı y a n tek, (Şehriyar s.192).
- v e yayı ç e k e n ve âhengi gösteren (BŞ s.23).
- v e l i g ö r y ê n veli, (Makt, s.6).
- y a l ı öte g i t c e k yalı, (YG s.6).
- z e r a r l ı başımdan g e ç i r m e n i m zararlı. (ÖD s.203).

B- CÜMLEDEKİ YERLERİ

1- Özne unsuru olarak kullanılışı:

Sıfat-fiil cümlede özne unsuru olarak kullanıldığında, ya şahıs ifadesi, yahut da hareket ifadesi taşırlar.

-acag / -acak / -ecek, -cak / -cek:

Bunda b a ğ l ı r a c a k ne var. (AN s.31).

Yene de g e l c e k barmıka. (YG s:132).

-an / -en / -ên :

Ve ondan a n l a m a y a n bir şey anlamaz bizden. (KGK s. 40).

Beni yardan a y i r a n

Kalbur satsın em elek (GT s.155).

Meni o ağaçla d a n ı ş a n görer. (ATE s.10).

Bu haram gaa t a n meni yaraymasın. (AD-SE s.120).

-dik / -dik... :

Benim hiç o k u d u ğ u m yok. (SK s.30).

İ ş l e d i y i m v u t t u t bir il üç aydır. (ÇTŞ s.250).

Geplemesini b i l m e d i k m êreke bozar. (AE I s.19 192).

-miş / -miş / -muş / -müş :

K o c a m ı ş l a r bir sır için gençlik diler mi? (YS s. 36).

Güva o l m u ş süzülürdü. (GF s.85).

Ö l m ü ş l e r, nêçe yarıdan kéciribler torbanı. (İF s.85).

Vah, gelni meyidi y a n m ı ş l a r ekitdiler. (YG s47

-r / -ar / -er, -maz / -mez.. :

En u m u l m a z l a r ı yaşar. (AN s.115).

O göze g ö r ü n m e z bilseniz menem. (ATE s.29).

Kêbir düşüncesizler, talancılığa ımsınan i ş y a k m a z l a r hem onların ızına düşdüler. (GDS s.30).

-yan / -yên :

Adamı yoldan ç ı k a r y a n şeykandır. (YG s.360).

2- Nesne unsuru olarak kullanılışı:

Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grupları yükleme hali eki aldıklarında cüm-
lenin nesnesi olurlar:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek:

O, ne yaptığını, ne yapacağını bilir. (SK s.21)

Karı, bân bilerim ölececeğim. (GT s.21).

Havanın neçe keçeceğini dağın dumanından sé-
çerdi. (SU s.16).

Men ayt cagımı aytdım. (TO s.191).

-an / -en / -ên:

Sana karşı haykıranı mecbursun, dinle (YS s.17)

Bu haydutlar çalışmışlar daa yoolundan gelen geçen
neri. (GF s.197).

Bizi ğar ğıyanı allah ğar ğısın. (SU s.13).

Her kim özenini orar. (TA s.84).

-dik / -dik ... :

Euttu ğunu, bir anda milyoner yapar. (SH II s35)

Hep savaşarlar bildini (DÖ s.133).

Anadan bacıdan gitdimi,

kağızdan gelemden gizletmemişem (SE s.1).

Yolbars diñe şundan soñ tovşanıñ aldandı ğı-
nı bilip galıpdır. (THM s.72).

-miş / -miş / -muş / -müş :

Yatmışları razı déyilem kimse oyatsın. (ÇTŞ
s.143).

Ol al k a k m i ş i nêtcekmişin? (YG s.24).

-r / -ar / -er, -maz / -mez, ... :

Dehşet veya isyan uyandıran olay ve kişilerin bilin-
mezlerini. (ZET s.256).

İnsannar tee hepten tıkamışlar suyun gelinirini.
ni. (GF s.163).

Ayagımızdaki dolagıfı, egnimizdeki köyneke balagıfı donufı derde y a r a r ı n ı , saylap berenimize heniz salım geenek ahır! (AE I s.65).

-yân / -yên :

Duşdan g e  y ê n l e r i görmese de ol. (TG s.78).

3- Yer tamlayıcısı olarak kullanılışı:

Sıfat-fiil veya sıfat-fiil grubu yönelme, bulunma ve ayrılma halinde ait olduğu cümlelerin yer tamlayıcısı olur:

a) Yönelme halinde:

-acag / -acak / -ecek, -cak / -cek :

Yeni kiracın hiç  ı k a c a ğ a benzemiyor. (SH II s. 22).

İndiki pêlini b o z c a k l a r a da göz boşsun. (AE I s.226).

-an / -en / -ên :

Bu kabuller, ilkelden, basitten, geçiciden, düzensizden, huzur vermeyenden; gelişmişe, yüceltilmişe, düzenliye, huzur v e r e n e yönelme ölküsündedirler. (ZET s.54).

G e l e n e hem g e  e n e

Sên bakersın üsektên. (Yol. s.113).

Dünyada ayrılıg s a l a n a lânet (SBY s.21).

Serdarıfı üyregine tıg d ü r t ü l e n e döndi. (YG s. 104).

-dık / -dik ... :

Y a z d ı k l a r ı m a sakın darılma, Allahım! (TESP s.541).

O beni vermedi i s t e d i i m e. (GF s.67).

Arıg ol d u ğ u m a bahmayın. (Ar. s.16).

Eşideniñ e ş i t m e d i ğ i n e habar berifi! (Ik III s.267).

-miş / -miş / -muş / -müş :

Cevabım sosyetenin neşesini kaçırılmış benziyor
du. (AN s.104).

Allah saburlar verbin

Variden ayrılmışa. (GF s.88).

-yan / -yên :

Diñe inlis êdiginiñ yaldıravuk mıhları güzel topra-
gı deşik deşik edyênine onufi yüregi avayardı. (GA s.120).

b) bulunma halinde:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek :

Gırmızı "Moskviç" kendin gireceyinde denize
teref énen gum yolun yanında dayandı. (ÇTŞ s.263).

-an/ -en / -ên :

Dağlar, ovalar, denizler, ırmaklar boyu suusanlarda,
da, konuşma hevesini ancak bu güzel türküler doğurur: (HS s.9).

-r / -ar / -er, -maz / -mez... :

Amıderyanıñ demi düşerinde oturıp hem suvsuz
helêk bolyamısız? (GA s.389).

c) Ayrılma halinde:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek :

Şer'i hilelerle bu nizamlara yan çizmeyecek-
lerinden hiç bir zaman emin olamayız. (AN s.19).

Bir de gelecekten bize çatan ses. (ATE s.16).

Cüneyit han arkayın yatacaklardan dël. (Bed
s. 77).

-an / -en / -ên :

Hey habar alıram gelib gedenenden. (SBY s.21).

Berenden al, urandan kaç. (NAS s.73).

-dık / -dik ... :

T a n ı d ı ğ ı , t a n ı m a d ı ğ ı b i r ç o k i s i m l e r d a h a s a y ı l l ı y o r
b i r ç o k e v l e r i n a r a n d ı ğ ı n d a n b a h s o l u n u y o r d u . (R A s . 3 8

P o l a d a g e r e k b o l s a , g u r b u m ı f ı ç a t d ı ğ ı n d a n m e -
d e t b i y r i n . (A G A B s . 7) .

-miş / -miş / -muş / -müş :

K ö n ü l y a d i s t e y e t u ş o l m a m ı ş d a n . (Ş D s . 2 4) .

-r / -ar / -er, -maz / -mez... :

O f ı a ç e n l i b o l s a k e y i k l e r o k y e t e r d e n a r a n ı
a ç ı p d ı l a r . (G A s . 2 8 2) .

-yan / -yên :

D ö v l e t m e m m e t d i f e ö z g ü n i , d i n e ö z t ü n e ğ i b i l e n y a ş a -
y a n l a r d a n d ê l d i . (M a k t . , s . 1 8) .

4- Zarf unsuru olarak kullanılışı:

S ı f a t - f i i l v e y a s ı f a t - f i i l g r u b u n u n c ü m l e d e z a r f u n s u r u o l a r a k k u l -
l a n ı l ı ş ı y a l ı n h a l l e b i r l i k t e , b u l u n m a , a y r ı l m a , e ş i t l i k , v a s ı t a h a l i e k i
a l m ı ş Ő e k i l d e v e y a e d a t l a r a b a ğ l a n m a s ı y l a m ü m k ü n o l m a k t a d ı r .

a) Yalın halde:

-miş / -miş / -muş / -müş:

G ü l s ü m g a r ı s ö z ü n ü g u r t a r m a m ı ş y é n e g ü l m e y e
b a ş l a d ı . (Ç T Ő s . 1 8 9) .

b) Bulunma halinde:

-acag / -acak / -ecek, -cak / -cek:

M e n e g e r y a l f ı Ő y a n b o l m a s a m , y a k ı n ' ğ e l c e k d e Ő u
ç ö l l e r g ü l z a r l ı ğ a ö v r ü l e r . (G A s . 1 2 4) .

-an / -en / -ên :

G e ç e n d e g a z e t e l e r y a z ı y o r d u . (A N s . 9 1) .

A l a n d a b i r g ü n a h , k a y b e d e n d e b i n . (G F
s . 1 1 1) .

Ü r e k g ü l m e y e n d e Ő i ' r d e g ü l m ü r . (Ő Ő s . 7 7) .

Yurda bela g e l e n d e , her bir tarapdan özünî şum-
lugu bilen gelir eken. (IK. I-II, s.487).

dık / -dik ... :

Bununla birlikte, hocamızın yakın çevresine yazdığı mek-
tuplar, bütün halinde, sistemli bir şekilde y a y i n l a n d ı ğ ı
d a , bize tam diyebileceğimiz bir hatırat bırakmış olduğu görülecek
tir. (Al. M s.5)

Adaş o l d u k d a sen onla daha artıĝ ucalırsan. (Şe
riyar s.183).

c) Ayrılma halinde:

-an / -en / -ên :

Gözümü a ç a n d a n ata ğ ebrini,

Hayanda gezirdim, hayanda tapdım. (SBY s.12).

Arçın Çarıyarı g ö r e n d e n tışgindi mekir yıldı-
dı. (LO s.69).

-dık / -dik ... :

Dört beş saniye içinde bunları düü ş ü n d ü ğ ü m d e n
adamın selamına karşılık vermemiştim. (H 100 Y s.455).

Heyatda o l d u ğ u m d a n daha çoh güzel ve canlı-
yam. (ÇTŞ s.270).

Onuî têze gaydıp gelen gelni olarıî maşgalaları bi-
len onçaklı ö v r e n i ş m e d i ğ i n d e n mi hatarıî bütün
işine ebede cüyce gatişman yat mal yalı keyercek lêp gezyêrdi. (AE I
s. 129-130).

-r / -ar / -er, -maz / -mez... :

Hovarıî açıklığına g a r a m a z d a n , her nêçe ũşeri-
lip esetse de, êhmiyetli zat nazarına ilmedi. (YG s.355).

ç) Eşitlik halinde:

-an / -en / -ên :

Başı dik gezip yören bolsa da, hat g e l e n ç e görcek.

(Gum. s.92).

-dik / -dik ... :

Gaspıralı milleti gerçek anlamda t a n ı m a d ı k ç a, hizmetin de mümkün olamayacağını düşünüyordu. (TKC s.90).

S a l l a d ı k ç a kolverin aşaa çatıyı. (DAO s.28).

Sizi alçaltdığca ucaldınız siz.(Şehriyar s.21).

V a r d ı k ç a köpelyêr gelyênî sanı. (Söy., s.200).

-miş / -miş / -muş / -müş :

İhsan'ın liseye gitmiş olması, Abdi'nin densizliklerine karşı en güzel cevap o l a c a k m ı ş c a s ı n a nefes harcadı.

(DA s.23).

-r / -ar / -er, -maz / -mez....:

Bir gül bahçesine g i r e r c e s i n e

Şu kara toprağa girenlerindir. (KŞA s.282).

Haramzadalar! Velikin imperatorîni garşısına g i d e r ç e siz kim bolupsıfız. (AE I s.170).

-yan / -yên :

Al çorba g ı z d ı r ı l y a n ç a bir kêse çay iç diydi. (Makt., s.17).

d) Vasıta halinde:

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek :

Karı taa g ö r d ü c ê ê n ê n başlamış adamı takazalamaa. (GT s.204).

-an / -en / -ên :

Ben Paris'e geldikten sonra ise arasıra gelen g i d e n l e gönderirim. (Ta. M s.120).

Gezmee her bir sokakta,
 durmaa her bir tokatta,
 Bu l u ş a n n a n bilişmee,
 K a r ş ı l a ş a n n a n helleşmee. (Yol. s.89).

-dik / -dik ... :

Kaarsı g e l d i y n ê n insannar,
 Sıcak selêm baaşlayarlar. (Kıs. s.9).

-miş / -miş /-muş / -müş :

Çay, Türkmen a y t m ı ş l a y ı n , ' a ş a salyan zat
 dâil. (GA s.403).

e) Edatlara bağlanarak :

Topal; jandarma o l a m a y a c a ğ ı i ç i n işinden
 çıkarmışlar. (H 100 Y s.383).

Buuldamak kesildi ansızdan, ama Çimdikçinin kulakların-
 da ta zınnardı, nasıl uçaktan i n d i k t e n s o r a. (CY s.127)

Ara s a k i t l e ş e n k i m i tikintiye başlanacağı
 (SU s.9).

Düye g ö z l e y ê n y a l ı bolup, ol löfküldep gel-
 yên kim. (TP s.173).

5- Yüklem unsuru olarak kullanılışı :

Şekil ve zaman eki durumuna geçen sıfat-fiil eklerinin dışında kalan bazı sıfat-fiil ekleriyle teşkil edilen sıfat-fiillerin veya sıfat-fiil gr. gruplarının Oğuz grubu Türk şivelerinin bazılarında yüklem unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu şivelerde sıfat-fiillere bildirme ve i- fiilinin çekimli şekilleri getirildiğinde yüklem ismi olarak kullanılmaktadır. Bu yüklem isimleri cümlelerin yüklem unsurunu teşkil etmektedir.

-acağ / -acak / -ecek, -cak / -cek :

İyi bilinen bir şey varsa o da çocuğun geç d ö n e c e -
ğ i i d i. (TS s.109).

-an' / -en / -ên :

Bu vatan toprağın kara bağrında sıradağlar gibi d u r a n
l a r ı n d ı r. (KŞA s.282).

El uzatsam Erzurum'a y e t e n d i. (ŞD s.5).

Hele biçilmemiş e k i l e n l e r i z. (Şehit. s.64).

Bir neçesi ilen ç a l a n l a r ı d ı. (Ik. I-II s.480)

Pirim, sen bir düş g ö r e n m i ş i ŋ. (Gör. s.491).

Bir neçe gün geçenden soñ, bu tilkiniñ üstünden bir şaga-
lıñ yolu d ü ş e n. (THM s.88).

Yokarıımızda oturan goñşular suv gıtlığında özləri mazalı
ganman, bize gana suv i ç i r e n o k l a r. (GA s.389).

-dik / -dikk. . :

Önemli olan, kullanıldığı yerin gerektirdiği anlamı yük-
lenip y ü k l e n m e d i ğ i d i r. (TS s.189).

Yokardan hem damnan şu sovrup durmagı göz g ö r k e z -
d i ğ i d i r. (Ik. I s.133).

Uzak gice y u m d u r m a d ı k gözlerñi. (DŞP s.79).

Vah diysem, namart b o l d u ğ ı m! (GA s.68).

-malı / -meli :

Ğ ü l m e l i y d i onun nezik gappası (Şehriyar s.146)

-r / -ar / -er, -maz / -mez... :

Yitirilenlerin hesabını, gerçekçi bir gözle yapmayanlar i
için, yitirmek k a ç ı n ı l m a z d ı r. (ZET s.49).

O l m a z d ı r zere şu onsuz hamur. (Kıs. s.114).

Ğ ö r e r k i s ö m e z d i r bu ateşgede. (MBV s.17).

-yan / -yên :

Şonı men b i l l m e y ê n d i r ö y d i y ê r. (TO s.189).

Göroglı tısgınıp, ukusından oyandı, bir seretse, yafı dañ
saz berip b a r y a n e k e n. (G s.505).

Nême bulagançılık edyêndigini özün govı b i l y ê n -
s i n. (Gülc. s. 121).

Pirim, sen bir düys görenmişî, onı hiç kim yorup b i l -
m e y ê n m i ş i fi. (Gör. s.491).

S Ö Z L Ü K

aaç:	ağaç.
agırma-:	ağrımak.
agral-:	ağrımak.
agram :	ağırlık
aksiya :	aksiseda, yankı.
alaşa :	alaca.
anık :	açık, aydın, belli.
anna- :	anlamak.
ansat :	kolay, basit.
apar- :	götürmek.
arığ :	zayıf.
arkayın :	sakin, rahat.
arla- :	öç almak.
asgın :	kuvvetsiz, zayıf .
asıllı :	kibar
aşaa :	aşağı
atlan- :	ad almak, ata binmek.
ava- :	çok acımak, ağrımak.
ayal :	kadın, hanım, zevce.
aydışdır- :	konuşturmak,
aygıtlaycı :	açıklayıcı.
aylan- :	dönmek, dolaşmak.
ayt- :	söylemek, çağırmaq.
bada :	önce, evvela.
bakan :	doğru, taraf.
bala :	çocuk.

balag :	gömlük.
bar- :	varmak, ulaşmak.
baş vér- :	ortaya çıkmak, meydana gelmek.
başlık bol- :	baş olmak, lider olmak.
béle :	böyle
ber- :	vermek .
bes :	yeter, kafi.
beyle :	böyle .
beylek :	böyle
be'zi :	bazı
biaz :	beyaz
bilen :	ile.
bol- :	olmak .
bor :	olur
boşad :	boşaltmak .
böle :	böyle .
bucagaz :	buncağız .
bulagançılık:	karışıklık, bulanıklık .
burun :	önce .
bütövlük :	bütünlük, birlik .

cavan :	civan, genç, delikanlı .
cebr :	zorluk .
cemle- :	toplamak ,
ceffelik :	ormanlık .
cıgıldı :	gıcirtı .
cogap :	cevap .
cürküldi :	cıvıltı .
cüyce :	civciv .
çaga :	çocuk .
çala :	biraz, ancak, zorla .
çalım ed- :	benzetmek .
çapdan çık- :	yayınlanmak .
çapdırıl- :	koşturulmak .
çaş- :	bocalamak .
çat- :	ulaşmak .
çayka- :	çalkalamak .
çemeli :	uygun, rahat .
çenli :	kadar .
çet :	uç, kenar, yan, memleket .
çıg :	çiy, ter .
çın :	hakikat, gerçek .
çın bol- :	gerçek olmak .

çigin :	omuz .
çirk :	kir, leke .
çozul- :	düşmek, dökülmek .
çür :	çeşit .
dam- :	damlamak .
danış- :	konuşmak, bahsetmek .
daş :	dış .
daşkı :	dış .
dayan- :	durmak .
deduğur- :	dede .
dêl :	değil .
dem :	nefes, soluk; zaman .
dem Al- :	nefes almak .
deñ :	denk, eşit .
deñiç :	kadar .
derk éle- :	anlamak .
deyişil- :	değişmek .
dım :	boğucu , bunaltıcı . ağır .
dız :	diz .
dişil- :	değişilmek .
dife :	ancak, yalnız, tek .
div :	dev .

diy-	demek .
diymeli :	demekki .
dolag :	çorap .
dolan-	dönmek , geçirmek .
don :	elbise .
dovam :	devam .
dör-	türemek .
döv :	dev .
dövlet :	zenginlik, servet .
duş :	ön, arka, civar .
dünna :	dünya .
düş-	düşmek, inmek .
düyb :	dip .
düye :	deve .
düys :	rüya .
düzgün :	düzen .
ebes :	abes .
eger :	eğer .
egin :	omuz, arka .
éhmiyetli :	önemli .
êhtiyat :	ihtiyat .
êkit-	götürmek .
éle-	eylemek, yapmak .

el yetir- :	değmek, ulaşmak ,
elt- :	getirmek, götürmek .
em elek :	yem elek .
emma :	ama .
én- :	inmek .
ep- :	katlamak, bükme .
er :	yer .
et- :	etmek, yapmak .
etlê- :	şişmanlamak .
etlêk :	şişman, besili.
ğabağ :	önce .
ğadagan :	yasak .
ğadır :	değer, kıymet .
gal- :	kalkmak .
ğalığ :	kalıntı .
gan- :	kanmak, doymak .
ganhor :	cani .
gara- :	bakmak .
ğaraş- :	beklemek .
ğarğı- :	beddua etmek .
ğarrı :	ihhtiyar, yaşlı .
ğatiş- :	karışmak .

ğayt- :	geri dönmek .
gazıl- :	kazmak .
ğebir :	mezar .
gebli :	sözlü .
gelin- :	gelmek .
geple- :	konuşmak .
gın :	kın, kılıf .
gıñ- :	üzmek .
gınan- :	üzülmek .
gırnağ:	kul, hizmetçi .
gıssan- :	acele etmek .
gıs- :	kısmak .
ğiyet :	kıymet .
goçak :	yiğit .
gonag :	misafir .
goñşu :	komşu .
gora- :	korumak .
goşa :	çift .
goşul- :	karışmak .
goşun :	ordu .
govı :	iyi, güzel .
görkez- :	göstermek .
göteril- :	kaldırmak .

göyê :	güya, sanki .
gurp :	kuvvet, güç .
gurtar- :	bitirmek .
gutar- :	bitirmek .
güd- :	fikir vermek .
güdrete :	güç, kuvvet .
güman :	şüphesiz .
gündogar :	doğu .
güne :	günah, hata .
güva :	damat .
hala- :	beğenmek, hoşlanmak .
halıpa :	halife .
hamı :	hepsi .
hatar :	hiza, sıra; tehlike .
hayanda :	nerede .
hayış :	rica .
héçkes :	hiç kimse .
helék :	helak, mahv .
hemıse :	her zaman .
hemmesi :	hepsi .
heniz :	henüz, daha .
herze :	boşboğaz .
hıyal :	hayal .

hil :	fark, gibi .
ilalaş- :	uyum içinde olmak .
inha :	işte .
iranma :	sallanma .
iz :	arka, peş ,
indiyeceñ :	şimdiye kadar .
il :	yıl .
il- :	ilişmek, yapışmak .
ilersi :	ilerisi
inam :	inanç .
indi :	şimdi .
ine :	işte .
intehasız :	sonsuz .
işik :	eşik .
işle- :	çalışmak .
işyak- :	çalışmak .
it :	kaybolmak .
iy- :	yemek .
iymiş :	yemiş, meyve .
kaavi :	sıkı , pek .
kaaz :	kaz .
kaka :	baba .
kéc- :	geçmek .

kékilik :	keklik .
kén :	fazla, çok .
kend :	köy .
kêr :	meslek .
keselhana :	hastane hastahane .
keşp :	yüz, surat .
kıyaklık :	yiğitlik .
kimdig :	kimlik .
kimi :	gibi .
komitet :	komite .
köklenme :	ayar .
könê :	eski, ihtiyar, köhne .
köpel- :	çoğalmak .
köprê :	çokça
köynek :	elbise .
kursant :	öğrenci .
küy :	köy .
layla :	ninni .
lyuba :	yemekhane .
mahnı :	şarkı, türkü .
mal :	para .

maşgala :	uğraş .
maşın :	araba .
may :	an, lahza; Mayıs ayı .
mazalı : tat	tatlı, lezzetli, hoş giden .
megsed :	maksat .
mekir :	kurnaz, sinsî .
men :	ben .
meñiz :	beniz .
mêreke :	kalabalık .
meyit :	ceset, ölü .
mih :	çivi .
mihman :	misafir .
min- :	binmek .
molla :	molla, din adamı .
möcek :	kurt .
murt :	bıyık .
mütleg :	mutlak .
naçar :	çaresiz .
nêçe :	bir çok .
nédip :	ne yapıp .
nêdye :	ne yapalım .

néft :	petrol .
nêlet :	lanet .
nême :	ne .
neps :	nefis .
nezer :	dikkat .
nezir :	bakan .
nöker :	köle .
oñu- :	okumak .
okaber- :	okuyuvermek .
okdurıl- :	atılmak .
olar :	onlar .
onat :	iyi, güzel, münasip .
onçaklı :	o kadar, öylesine .
otar- :	otlatmak .
otlı :	ateşli .
oturımlı :	ikamet eden .
ozal :	daha önce, daha evvel .
ökde :	usta .
öñki :	önceki .
öñürti :	önce .
örtülgi :	örtü .
öt- :	geçmek .

ötür- :	geçirmek .
övreniş- :	alışmak, benimsemek, birbirine ısınmak.
övrül- :	dönmek, çevrilmek .
öy :	ev .
öyt- :	sanmak, tahmin etmek .
öz :	kendi .
özem :	kendisi hem .
özge :	başka .
pacıgalı :	facialı .
pahır :	fakir .
palav :	pilav .
partiye :	parti .
pêl :	niyet .
pêlelig :	maksat, niyet .
pertleş- :	dobra dobra söylemek .
peydalan- :	peydahlanmak .
peşe- :	eşinmek .
pıçak :	bıçak .
pikir :	fikir .
pil :	fil; bel .
pilte :	fıtil .
pis :	kötü, çirkin .

pursad :	fırsat .
sag- :	sağmak .
sakitleş- :	sakinleşmek, rahatlaşmak .
salım :	yapım .
salt :	sırf .
san :	sayı .
sayıg :	uyanık .
sayın :	her gün, her zaman .
saylan- :	seçilmek .
sebêbli :	diye, ötürü; mazaret .
señrik :	burnun kökü; kum tepeleri .
sered- :	bakmak, seyretmek .
sıgır :	inek .
sopuluk :	mollalık .
Sovet :	Sovyet .
söveş :	savaş .
söy- :	sevmek .
stol :	masa .
subaylıg :	bekarlık .
sus bol- :	susmak .
suuk :	soğuk .
suv :	su .

şüycü :	tatlı .
şüysür- :	sürmek, ilerlemek; oynatmak .
şafk :	parlaklık, ışık .
şagal :	çakal .
şe'r :	şiir .
şeyle :	şöyle .
şeyt- :	öyle yapmak .
şi'r :	şiir .
şolar :	şunlar .
şoldı veli :	bununla beraber .
şumluk :	tatsızlık, üzüntü .
taa :	henüz, daha .
takazalamaa :	sövme, karalama .
taman et- :	tamam etmek .
tamdır :	tandır .
tapıl- :	bulunmak .
tapşır- :	emretmek, vazife vermek .
tarap :	taraf .
tê :	ta (İşaret zamiri).
tek :	gibi .
teles- :	acele etmek .

televizor :	televizyon .
telpeg :	kalpak .
teref :	taraf .
têsin :	hayret uyandıran, az görülen .
tıg :	tığ .
tikinti :	anıt .
tirkeş- :	takışmak, koşuşmak .
tisgin- :	irkilmek, silkinmek .
togala- :	yuvarlamak .
tovug :	tavuk .
tunuk :	bulanık .
turzu- :	kaldırmak .
tüsse :	duman .
tüstü :	tütsü .
ucal- :	yükselmek .
ur- :	vurmak .
üns :	dikkat .
üşek :	yüksek .
üyreg :	yürek .
üysür- :	toplamak .
üys- :	toplanmak .

vakırdaş-	vakırdamak, gürültü yapmak .
veli :	fakat, ama , lakin .
verdiş :	tecrübe, adet .
yaanı :	yahni, et yemeği .
yagday :	durum .
yagtı :	ışık .
yaldıravuk :	parlak .
yalı :	gibi .
yalfiş-	yanılmak, hata etmek .
yaraglı :	silahlı .
yapış-	yapışmak, asılmak .
yaşıl :	yeşil .
yaşır-	gizlemek .
yatla-	hatırlamak .
yazığ :	acıma .
yazıcı :	yazar .
yeke :	bir, tek .
yelleş-	yapışmak, tutuşmak .
yêne :	yine
yesir :	esir .
yıgındı :	toplu .
yıgır-	ezmek, çiğnemek, buruşturmak .

yıgnan- : toplanmak .

yılgır- : gülümsemek .

yolbars : aslan .

yör- : yürümek .

yüzlen- : başı vurmak .

zat: şey .

zararlı : ...sebebiyle, ...-dığı /-diği için, -dan dolayı .

zerbe : darbe .

zınna- : çınlamak .

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- ABDULLAYEV E. Z., "Azerbaycan-Moğol Dil Benzerliği", TDAY-Belleten 1987, Ankara 1992, s.1-9.
- ABİLOV A. C., Pricastnie Oboroti v Sovremennom Azerbaydjanskom Yazıke, Bakü 1962.
- AHUNDOV A. A., Kategoriya Vremeni Glagola (Na Materiale Azerbaydjanskogo Yazıka), Bakü 1958.
- ALİYEV V. B., Pricastie Karaçaevo-Balkarskogo Yazıka, Nalçik 1958.
- ALİYEV V. G., Pricastiya v Sovremennom Azerbaydjanskom i Özbekskom Yazıkah, Taşkent 1965.
- ANDREYEV İ. A., Pricastie v Çuvaşskom Yazıke, Çeboksarı 1961.
----- "Çuvaşskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s38-59.
- ARAT R. Rahmeti, TEMİR, Ahmet, "Türk Şivelerinin Tasnifi", Türk Dünyası El Kitabı, II. Cilt, II. Baskı, Ankara 1992 s.224-247.
- ARAT R. Rahmeti, "Türk Dilinin İnkişafı", Makaleler (Yayına hazırlayan: Osman F. Sertkaya) Ankara 1987, s.297-310.
----- "Türk Milletinin Dili", Türk Dünyası El Kitabı, II.Cilt, II.Baskı, Ankara 1992, s.59-68.
- ATABAY Neşe, KUTLUK İbrahim, ÖZEL,Sevgi, Sözcük Türleri, Ankara 1983.
- AYLYAROV Ş. S., Uçebnik Turetskogo Yazıka, Moskva 1954.
- AZİMOV P., Hezirki Zaman Türkmen Dili, Aşgabat 1960.
- BABOGLU N. İ., BABOGLU İ.İ, Gagauz Dili (Sintaksis, 9-10 Klasslar İçin), Kişinev 1988.
- BABUŞKİN G.F., DONİDZE G.İ., "Şorskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.467-481.

- BANG W., Berlindeki Macar Enstitüsü'nden Türkoloji Mektupları, (1925-1934), Çeviren Şinasi Tekin..Erzurum 1980.
- BANGUOĞLU Tahsin, Türkçenin Grameri, II. Baskı, Ankara 1986.
- BASKAKOV N. A., Karakalpanskiy Yazık, T. II, Fonetika i Morfolojiya, Ç.I, Moskva 1952.
- "K Voprosu o Proishojdenii Uslovnoy Formı na -sa/-se v Tyurkskih Yazıkah", Akademiku V. A. Gordlevskomu k Ego Semidesyatipyatiletıyu, Moskva 1953, s.35-68.
- "O Klassifikatsii Pricastiy v Turetskom Yazıke", Voprosı Yazıkoznaniya, No:6, Moskva 1959, s.110-124.
- Tyurkskie Yazıki, Moskva 1960.
- "Altayskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.506-522.
- "Karakalpanskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.301-319.
- "Nogayskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.280-300.
- Vvedenie v İzuçenie Tyurkskih Yazıkov, Moskva 1968.
- BAYLIYEV H., Hezirki Türkmen Diliniñ Grammatikasınıñ Gısga Kursı, I.Bölüm, Aşgabat 1948.
- BAZİN Louis, Türkmenge, (Çeviren Efrasiyap Gemalmaz), Erzurum 1988.
- BENZİNG Johannes, "Das Tschuwaschische", Handbuch der Orientalistik V, Altaistik, 1. Turkologie, Leidehn Köln 1963, s.61-71.
- BENZİNG Johannes, MENGES Karl H., "Türk Dillerininin Sınıflandırılması", Tarihi Türk Şiveleri, Yayınlayan Mehmet Akalın, Ankara 1979, s.1-14.
- BİİŞEV A. G., "O Proishojdenii Formı Proşedşego Vremeni na -dı v Tyurkskih Yazıkah", Problema Obştnosti Altayskih Yazıkov, Leningrad 1971, s.383-390.

- BİLGEĞİL Kaya, Türkçe Dilbilgisi, III. Baskı, İstanbul 1984.
- BÖRÇAKOV Aşırgulu, Türki Dilleriñ Günorta-Günbatır Toparında İş At-
ları, Aşgabat 1976.
- BOLOTOV J., Sintaksişeskie Funkstii Pricastiya v Kazahskom Yazı-
ke, Alma-Ata 1955.
- CEFEROV Cefer, Nitg Hisselerinde Keçid Prosesleri, Bakı 1983.
- CSATO Eva-Agnes, "A Syntactic Analysis of Participle Construc-
tions in Modern Turkish", Beşinci Milletlerarası Türkoloj
Kongresi Tebliğler, (İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler
I, Türk Dili, Cilt I.), İstanbul 1985, s.39-56.
- CUMANİYAZOV R. Özbek Tilide Sifetdaş, Taşkent 1949.
- ÇAĞATAY Saadet, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları II. (Partisip)
DTCF Dergisi, Cilt V, Ankara 1947, s.525-552.
- ÇENELİ İlhan, "Türkmen Türkçesi Sözlüğü", TDAY-Belleten 1982-
1983, Ankara 1986, s.29-84.
- DEMİRCİZADE E., "Sifet", Müasir Azerbaycan Dilinin Morfologiyası, Ba-
kırı 1951, s.48-70.
- DENY Jean, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Çeviren Ali Ul-
vi Elöve, İstanbul 1941.
- DEVELİ Hayati, Azeri Türkçesi Lugatı, Erzurum 1983.
- DİLAÇAR Agop, Türk Diline Genel Bir Bakış, Ankara 1964.
- DMİTRİYEV N. K., Stroy Tyurkskih Yazıkov, Moskva 1962.
----- Turetskiy Yazık, Moskva 1960.
- ECKMANN Janos, "Çağatayca'da İsim-Fiiller", TDAY-Belleten 1962,
Ankara 1962, s.51-60.
- EDİSKUN Haydar, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1985.
- ELİYEV Vilayet, "Fe'li Sifet", Müasir Azerbaycan Dili II, Bakı
1980.
----- Azerbaycan Dilinde Fe'lin Tesriflenmeyen Formaları -Mes-
der-, Bakı 1986.

- EMRE Ahmet Cevat, Türkçe'de İsim Temelleri, İstanbul 1943.
- ERASLAN Kemal, Eski Türkçe'de İsim-Fiiller, İstanbul 1980.
- ERCİLASUN Ahmet B., "Türk Dilinin Dünyü, Bugünü, Geleceği", Türk Kültürü, Sayı 321, Ankara 1990, s.4-15.
- ERGALİYEV T., Kazak Tilindegi Esimşe Kategoriyası, Almatı 1958.
- ERĞİN Muharrem, Azeri Türkçesi, İstanbul 1971.
-----Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1977.
- GADJİEVA N. Z., "Slovosoçetanie Kak Obekt Sravnitelnoistoriceskoy Grammatiki Tyurkskih Yazıkov", Struktura i İstoriya Tyurkskih Yazıkov. Moskva 1971, s.212-227.
- Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, (Aktaranlar Abdülmecit Doğru, İsmail Kaynak), Ankara 1991.
- GENCAN Tahir Nejat, Dilbilgisi, 4. Baskı, Ankara 1979.
- GORDLEVSKİY V.A., Grammatika Turetskogo Yazıka, Moskva 1928.
- GÖĞÜŞ Beşir, "Türkçe'de Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümleciğe Bağlanma Şekilleri, TDAY-Bulleten 1968, Ankara 1969, s.89-142.
- Grammatika Türkmenskogo Yazıka, Cast I, Fonetika i Morfologiya, Aşgabat 1970.
- GREKUL A. İ. İnkicekova, "Pricastiya v Hakasskom Yazıke", Akademiku V. A. Gordlevskommu k Ego Semidesyatipyatiletıyu, Moskva 1953, s.108-123.
- GUZUÇIYEV T., Türkmen Diliniñ 18-19 Asır Edebi Yazuv Yadigerliklerinde Ortak İşlikler. Aşgabat 1970.
- GÜLENSOY Tuncer, Kütahya ve Yöresi Ağızları, Ankara 1988.
- HABIÇEV M. A., "Karaçaevo-Balkarskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.213-233.
- HAMZAYEV M. Y., Türkmen Diliniñ Sözlügi, Aşgabat 1962
- HANGİŞIYEV C. M., Pricastiya v Kumıkskom Yazıke, Bakü 1965.

- HATİBOĞLU Vecihe, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, VV. Baskı, Ankara 1982
- HESENOV Gasım, ELİYEV Kamil, CELİLOV Firidun, Azerbaycan Dili Baskı 1989.
- HİDİROV M. N., Türkmen Dilinin Tarihinden Materiallar, Aşgabat 1958.
- HÖCAYEV B., Hezirki Zaman Türkmen Dilinde Ortak İşlik Formaları, Aşgabat 1975.
- Türki Dillerinin Günorta-Günbatır Toparında Ortak İşlik Formaları, Aşgabat 1977.
- HÜSEYNZADE M., Müasir Azerbaycan Dili -Morfologiya-, Bakı 1973.
- İLKER Ayşe, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.
- İVANOV S. N., Oçerki po Sintaksisu Uzbekskogo Yazıka (Forma na -gan i eye proizvodnie), Leningrad 1959.
- KARPOV B. G., "Hakasskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.42 445.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I-II, (Prof.Dr. Ahmet Bican Ercilasun Başkanlığında Komisyon tarafından Hazırlanmış.) Ankara 1991.
- KAYDAROV A. T., "Uygurskiy (Nououygurskiy) Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.363-386.
- KENESBAYEV S. K., KARŞEVA N.B., "Kazahskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.320-339.
- KONONOV A. N., Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, Moskva-Leningrad 1956.
- "O Fuzii Tyurkskih Yazıkah", Struktura i İstoriya Tyurkskih Yazıkov, Moskva 1971.s.114-130.

- KORKMAZ Zeynep, "Türkçe'de -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", DTCF Dergisi, Cilt XVII, Sayı:1-2, Ankara 1959, s.159-168.
- "Türkçe'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", TDAY-Belleten 1960, Ankara 1960, s.173-180.
- "-ası/-esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine", TDAY-Belleten 1968, Ankara 1969, s.31-38
- "Eski Türkçe'deki Oğuzca Belirtiler", Türkoloji Dergisi, Cilt VI, Sayı:I, Ankara 1974, s.15-30.
- KORŞ F. E., "Proishojdenie Formı Nastoyaştego Vremeni v Zapodno-Turetskih Yazıkah", Drevnosti Vostocnie, T.III, Vıp.I, Moskva 1907, s.1-22,
- KÖPRÜLÜ Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, I. Baskı, İstanbul 1980.
- KRUEGER John R., Chuvash Manual, Mouton and co, The Hague, The Netherlands 1961.
- Yakut Manual, Mouton and co, The Hague, The Netherlands 1962.
- MAGOMEDOV A. G., "Kumıkskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.194-212.
- MANSUROĞLU Mecdut, "Türkçe'de -mış Ekinin Fonksiyonları, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.345-350.
- "Türkçe'de -ğu Ekinin Fonksiyonları", TM. Cilt X, İstanbul 1953, s.341-348.
- "Türkçe'de -ğay/-gey Eki ve Türemeleri, Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, s.171-183.
- "Türkiye Türkçesi'nde Söz Yapımı Üzerinde Notlar", TDİD C. X, İstanbul 1960, s.5-25.
- MEMMEDOV İsmayıl, HESENOV Hesret, Azerbaycan Dilinin Sinonimler lugeti, Bakı 1990.

- MƏMMƏDOV N., Azərbaycan Dilçiliyinin Nezeri Esasları, Bakı 1971.
- MİRZEYEV Hesen, Müasir Azərbaycan Dilinin Morfologiyasından Hüsusi Seminar-Fe'li Sifet-, Bakı 1971
- Azərbaycan Dilinde Fe'l, Bakı 1986.
- MUHTAROV C., İstoriya Razvitiya Pricastnih Form v Uzbekskom Yazıke Taşkent 1971.
- MUSAYEV K. M., "Karaimskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s. 260-279.
- Müasir Azərbaycan Dili II, Bakı 1980.
- NASIROV D. S., Pricastie i Ego Sintaksiçeskie Funkstii v Karakalpakskom Yazıke, Moskva 1954.
- ÖZTÜRK Rıdvan, Osmanlıca'da İsim-Fiiller, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1988.
- POKROVSKAYA L. A., Grammatika Gagauzskogo Yazıka -Fonetika i Morfolo-giya-, Moskva 1964.
- POPPE Nikolaus, Tatar Manual, Mouton and co, The Hague, The Netherlands 196
- RAGİMOV M. Ş., Azərbaycan Dilinde Fe'l Şekillerinin Formalaşması Tarihi, Bakı 1965.
- RAMSTEDT G. İ., Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie -Morfologiya- Moskva 1957.
- REŞETOV V. V., "Özbekskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s. 340-362.
- SAMOYLOVIÇ A., Kratkaya Uçepnaya Grammatika Sovremennogo Osmanskogo-Turetskogo Yazıka, Moskva-Leningrad 1941.
- SAT Ş. Ç., Pricastiya v Tuvinskom Yazıke, Moskva 1961.
- "Tuvinskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, S.387-402.

- SEVƏRTYAN E. V., "Kımsko-Tatarskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966.
- SÜMER Faruk, Oğuzlar, 1972.
- TADIKİN V., Pricastiya v Altayskom Yazıke, Gorno-Altaysk 1971.
- TİMURTAŞ Faruk K., Eski Türkiye Türkçesi Grameri, İstanbul 1977.
- UBRYATOVA E. İ., "Pricastie v Yakutskom Yazıke", Nauchnaya Sessiya LGY. Tezisi Dokladov po Sekstii Vostokovedeniya, Lenin-grad 1946, s.61-65.
- "Yakutskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.403-427.
- UŞAKOV E. İ., Sintaksicheskie Funkstii Formı na -gan v Sovremen- nom Uygurskom Yazıke. Moskva 1956.
- YAMAN Ertuğrul, "Geniş Zaman Ekleriyle Türetilmiş Sıfat-Fiiller" Sosyal Bilimlerde Araştırma, Sayı:5 Mart 1992 Ankara, s. 18-20.
- YASTREMSKİY S. V., Grammatika Yakutskogo Yazıka Moskva 1938.
- YOLDAŞEV B.A., "Başkirskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s.173 193.
- YUNUSALİYEV B. M., "Kirgizskiy Yazık", Ya? NSSSR II, Moskva 1966, s. 482-505.
- YÜCE Nuri, "Türk Dili", İslam Ansiklopedisi (Türkler Maddesi), 132-133. cüzç İstanbul 1987. s.445-530.
- ZAKİYEV M. Z., "Tatarskiy Yazık", Ya. NSSSR II, Moskva 1966, s. 139-154.
- ZEYNELOV F. R., Türk Dillerinin Mügayiseli GrammatİKası II-Fe'ller Bakı 1975.
- Türkologiyanın Esasları, Bakı 1981.
- ZÜLFİKAR Hamza, "Cumhuriyet Döneminde Yurdumuzda Yapılan Türk Dili ile ilgili Kaynak Metin Yayınları", Cumhuriyetin 50. Yılı na armağan, Ankara 1974, s.171-199.